

**ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»**

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

**ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
З НАПРЯМУ**

**«ІСТОРИЧНІ НАУКИ»
(ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ)**

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

**З НАПРЯМУ
«ІСТОРИЧНІ НАУКИ»
(ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ)**

Київ 2017

УДК 030;03.01.07
ББК 92; 63
В27

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол №5 від 3 листопада 2017 р.)*

Рецензенти:

*Бережна С. В., доктор історичних наук, професор
Капелюшний В. П., доктор історичних наук, професор*

**ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ
РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Історичні науки» (Історія України. Все-
світня історія) / Укладачі: Гірік С. І., Киридон А. М., Троян С. С.; за
ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – К: Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2017. – 240 с.**

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Історичні науки». Видання містить перелік термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія».

Наукове видання орієнтоване на викладачів, аспірантів, студентів соціогуманітарного профілю, науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

УДК 030;03.01.07
ББК 92; 63
В27

ISBN 978-617-7015-68-9

© Державна наукова установа «Енциклопедичне
видавництво», 2017

ПЕРЕДМОВА

«Велика українська енциклопедія» (ВУЕ) – перший в незалежній Україні універсальний звід знань. Підготовка й видання енциклопедії є складним, багатоаспектним процесом, який проходить кілька взаємопов'язаних етапів. Після вироблення концепції видання, одним із найважливіших завдань постає впорядкування словника – переліку понять і термінів, які передбачається включити до довідкового видання (загальний реєстр гасел). Він слугує своєрідним каркасом енциклопедії, характеризує її тематичну своєрідність та дає базові уявлення про змістовне наповнення. Словник є важливим методичним інструментом для упорядкування масиву гасел, унормовування категорійно-понятійних систем та формування схем статей для енциклопедії.

Підставовим при укладанні універсальної енциклопедії у друкованому та електронному варіанті є положення, що загальний реєстр гасел ВУЕ (як і тематичні реєстри) не є жорстко ustalеною конструкцією. Відтак у процесі створення енциклопедії наповнення словника постійно зазнаватиме певних змін, зумовлених появою нових термінів і визначень та актуальної інформації. Особливою мобільністю відзначається словник та наповнення статтями портальної версії, яка уможливило максимально швидке оновлювання та дозволяє доповнювати галузеві терміносистеми, сприяє поширенню інформативності.

Тематичний реєстр гасел із напрямку «Історичні науки» є складовою загального реєстру гасел «Великої української енциклопедії». Зауважимо, що пропонуванний тематичний реєстр включає лише частину гасел із напрямку «Історичні науки» з огляду на вираження її складників – «Історія України» і «Всесвітня історія». Він має на меті категоризацію та систематиза-

цію інформативного матеріалу задля комплексного досягнення окресленого сегменту гасел ВУЕ. Укладання тематичного реєстру гасел (термінів) для формату універсальної енциклопедії потребує осмислення широкого спектру критеріїв, виокремлення категорій і підкатегорій різного порядку, врахування досягнень сучасних наукових досліджень, тощо. При цьому вагомим є врахування того, що універсальна енциклопедія має розкривати сутність усталених і поширених категорій і понять і не може бути переважаною вузькоспеціальними термінами. Природньо, що окреслення межі між спеціальним і вузькоспеціальним терміном постало одним із складних завдань формування реєстру.

Тематичний реєстр гасел формувався на основі критеріїв відбору гасел, розроблених співробітниками ДНУ «Енциклопедичне видавництво»¹. Основоположними серед них стали загальні принципи: «загальне – конкретне», «важливіше – менш важливе» для відповідної галузі знань і діяльності. Крім того, відбір здійснювався з врахуванням таких критеріїв:

- Критерій «поширеності» й «сталості вживання», відповідно до якого відбір здійснювався на підставі частоти (а також тривалості) використання термінів у відповідних наукових сферах, а також частотою його вживання протягом певного періоду часу.

- Критерій «актуальності», який враховує відповідність терміну останнім тенденціям і новаціям розвитку того чи іншого наукового напрямку та потребам актуалізації певних потреб суспільства.

- Критерій «пояснювального потенціалу» або широти предмета пояснення, який характеризує спроможність терміну з позиції аналітики, інтерпретації та класифікації охопити більше чи менше коло понять, явищ, подій певної галузі науки і відповідних їй сфер практичної діяльності.

¹ Див.: Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 120 с.; Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.

– Критерій «організаційного та методологічного потенціалу», який визначає смислове навантаження або «смилову вагу» терміну в рамках терміносистеми. Вимірюється належністю до родової чи видової категорії та кількістю похідних термінів.

– Критерій «історичного значення», який здійснюється на підставі двох підкритеріїв: по-перше, відповідно до того, яку роль відігравав термін у становленні певної галузі науки; по-друге, яку роль він відіграє у збереженні здобутків української енциклопедистики.

На підставі зазначених критеріїв у межах кожної наукової галузі вибудовувалося «родове дерево понять» із формуванням таких груп:

1. Основні – основоположні поняття теоретичної конструкції, які складають ядро терміносистеми.

2. Базові – загальнонаукові поняття, які використовуються і в інших галузях знання.

3. Похідні – видові чи аспектні різновиди основних і базових понять.

4. Запозичені із суміжних галузей знань, але тісно пов'язані з теоретичною конструкцією даної галузі.

У процесі систематизації гасел виокремлено дві основні групи:

- біографістика;
- загальні поняття.

У групі «біографістика» сформовано такі категорії:

– військові діячі (частково перетинається з напрямом «Військова історія»);

- державні діячі;
- політичні діячі;
- громадські діячі;

– релігійні і церковні діячі (перетинається з напрямом «Релігієзнавство», до словника з історичних наук включаються лише персоналії, які мали значення як політичні або громадські діячі);

– провокатори, терористи;

– історики (перетинається з напрямом «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»).

Для кожної з цих категорій розроблено формальні ознаки – своєрідні фільтри, за якими здійснювався відбір для включення до енциклопедії, і типові схеми статей у двох варіантах: для висвітлення діяльності вітчизняних і всесвітніх діячів. З огляду на підготовку фактично двох проектів енциклопедії – паперової й портальної версій, для кожного з варіантів передбачено окремі типові схеми написання статей, підготовлено відповідні методичні рекомендації.

Сегмент тематичного реєстру іншої групи – «загальні поняття», представлено як власними, так і загальними назвами. До неї включено такі категорії:

- війни (частково перетинається з напрямом «Військова історія»);
- повстання, повстанські рухи (частково перетинається з напрямом «Військова історія»);
- дипломатичні конфлікти;
- військові блоки (частково перетинається з напрямом «Військова історія»);
- держави й державні утворення;
- історичні місцевості й регіони;
- історичні адміністративно-територіальні одиниці;
- племінні союзи (частково перетинається з напрямом «Етнологія»);
- історичні періоди;
- застарілі історичні терміни;
- масові вбивства;
- місця здійснення масових убивств;
- політичні партії;
- міжнародні політичні організації (об'єднання політичних партій);
- міжнародні громадські організації;
- неформальні об'єднання науковців, історичні школи (частково перетинається з напрямками «Історія науки і техніки» і «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»);
- органи влади;

- репресивні органи;
- історичні політичні документи;
- титули правителів;
- окремі історичні події і явища.

Слід окремо відзначити, що низка категорій не потрапили до реєстру зі спеціальностей «Історія України», «Всесвітня історія» з огляду на те, що за своїм змістом вони належать передусім до інших напрямків. Зокрема, усі битви і бої, а також частина повстань потрапили до реєстру «Військова історія» напряму «Військова справа». Подібна ситуація з багатьма політичними і громадськими діячами: політичні і державні діячі, які здебільшого були відомі як письменники, відповідно включені до словника з літературознавства (хоча за своєю значущістю у політичному житті мали б потрапити і до пропонованого видання). Зокрема, ідеться про таких діячів як Іван Багряний, Володимир Винниченко, Павло Тичина та інших.

Базові принципи формулювання критеріїв відбору біографічних гасел «Великої української енциклопедії». Комплекс статей із історичних наук в універсальних енциклопедіях, як і в галузевих енциклопедіях із гуманітарних наук, значною мірою складається з гасел біографічного характеру. Для окремих історичних періодів цей показник становить близько 50% загального числа гасел (близько третини загального обсягу, враховуючи менший середній обсяг біографічної статті порівняно зі статтею загального змісту), а в окремих енциклопедичних проектах навіть більше. Це зумовлює потребу ретельного опрацювання критеріїв включення окремих персоналій до енциклопедій.

Для розробки критеріїв «Великої української енциклопедії» доцільно використовувати як досвід української – радянської, еміграційної й сучасної – енциклопедистики (обох видань «Української радянської енциклопедії» (УРЕ-1 і УРЕ-2), «Енциклопедії українознавства» (словникова частина – ЕУ-С), а також галузевих енциклопедій гуманітарного профілю), так і зарубіжний досвід (радянський і російський, який за принципами формування багато в чому є ідентичним українському «материковому», та досвід західних енциклопедій).

Досвід УРЕ, з огляду на правонаступність УРЕ і ВУЕ, є визначальним, його слід сприймати з відповідними поправками на ідеологічну заангажованість добору персоналій до першої. Згідно з редакційною передмовою, у першому виданні УРЕ подано «найпотрібнішу інформацію про видатних людей як минулого, так і сучасного» (коли йдеться про універсальну складову). Що стосується біографічних довідок українських діячів, «у ній належне місце відводиться передовим людям України як дожовтневого періоду, так і сучасності, – діячам Комуністичної партії і Радянської держави, новаторам виробництва, передовикам сільського господарства, вченим, військовим діячам, письменникам, митцям»². Враховуючи те, що УРЕ-1 готувалася й публікувалася в умовах «Відлиги», у ній з'явилася низка статей про реабілітованих українських політичних діячів і діячів культури 1920–30-х рр. (цей факт після виходу УРЕ-1 посприяв поверненню згадок про деяких із цих осіб до офіційної колективної пам'яті), однак в цілому згадану тему було висвітлено фрагментарно.

Варто відзначити, що загалом кількість діячів 20 ст., згаданих в обох виданнях УРЕ, непропорційно велика, надміру широко представлено діячів із республік СРСР та другорядних партійних діячів країн «соцтабору». Незважаючи на те, що, як зазначено там-таки, «енциклопедія містить матеріали з життя трудової української еміграції в Сполучених Штатах Америки, Канаді, Аргентині та інших країнах світу»³, добір гасел про еміграцію є доволі збідненим – подано лише короткі довідки про прорадянські українські організації у статтях про відповідні країни, причому саме в цьому випадку фактично не охоплено біографістику.

В ЕУ, відповіддю на вихід перших томів якої стала УРЕ-1, біографістика займає порівняно більшу питому частину, ніж в УРЕ. На відміну від УРЕ, в ЕУ зі зрозумілих причин було свідомо вирішено «рятувати від забуття імена тих діячів давнього і недавнього минулого України, яких нині в УССР свідомо намагаються

² Українська радянська енциклопедія. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1959. – Т. 1. – С. 5.

³ Там само.

цензурними заборонами пустити в напам'ять»⁴. Крім того, як зазначала редакція ЕУ, у ній було зроблено свідомий вибір на користь ширшого порівняно з природничими і технічними науками представлення соціогуманітарного тематичного блоку. Це безпосередньо позначилося на біографістиці – серед природничиків та науковців технічної галузі в ЕУ представлено лише знакові імена, тоді як серед історичних діячів, науковців-гуманітаріїв, літераторів тощо є довідки навіть про другорядних постатей.

Серед галузевих енциклопедій гуманітарного профілю радянської доби виділяються «Радянська енциклопедія історії України» (РЕІУ) і перші два томи «Української літературної енциклопедії» (третій том із п'яти запланованих, на якому видання зупинилося, має суттєво скориговані критерії добору персоналій). У РЕІУ широко представлено біографічні довідки про осіб із усіх періодів історії України, однак – і це загалом характерно для радянської історіографії – непропорційно значну частину складають матеріали з історії 20 ст.

У випадку «Большой советской энциклопедии» (три видання – БСЭ-1, БСЭ-2 і БСЭ-3), увиразнюються відмінності у критеріях добору персоналій для БСЭ-1, з одного боку, і БСЭ-2 й БСЭ-3 з іншого. У першому меншою є питома вага персоналій із історії Росії і значно вищою – з історії республік СРСР та народів автономних республік і областей. Крім того, на відміну від БСЭ-2 й БСЭ-3, у БСЭ-1 ширше представлено матеріали з історії євреїв. Це ж можна простежити у випадку літератури на прикладі «Литературной энциклопедии» (1929–1939 рр.) – у післявоєнних енциклопедичних виданнях СРСР єврейських політичних діячів і письменників, особливо з території сучасної України, представлено надзвичайно слабо.

Видані у пострадянську добу енциклопедичні видання викладають біографічний матеріал збалансованіше. Так, із третього тому «Української літературної енциклопедії» (1995) на етапі підготовки до друку було вилучено низку статей про маловідо-

⁴ Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. 1. – С. 5.

мих літераторів окремих колишніх республік СРСР (це не стосувалося перекладених в Україні і достатньо знаних за межами своїх республік), а вивільнене місце було заповнено «поверненими іменами» українських літераторів. В «Енциклопедії історії України» питома вага діячів 20 ст. є помітно меншою, ніж у РЕІУ. Натомість в «Енциклопедії сучасної України», з огляду на декларовану її назвою «сучасність», диспропорція представлення різних періодів історії України є виправданою.

У пострадянський період у сусідніх з Україною країнах на державному рівні було реалізовано два масштабні проекти з видання універсальних енциклопедій. Хронологічно першим є білоруський – «Беларуская энцыклапедыя» за ред. Генадзя Пашкова. Це 18-томне видання (1996–2004) багато в чому повторює особливості радянських енциклопедій (непропорційно значна увага 20 ст.), однак зі значно меншою ідеологічною ангажованістю. 6-томна «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» несе на собі відбиток двох принципів наповнення біографічною складовою – перший з них (томи 1-2, видані до обрання президентом РБ О. Лукашенка) загалом аналогічні ЕІУ, другий відзначається численними пропусками, особливо щодо інформації про представників білоруського зарубіжжя.

У Росії на державному рівні з 2002 р. здійснюється проект із видання «Большой российской энциклопедии», у якій достатньо широко представлено довідки про російських політичних емігрантів і порівняно збалансовано подання діячів різних історичних епох.

На відміну від Британіки, у більшості енциклопедичних видань континентальної Європи («Grand Larousse encyclopédique», «Brockhaus», «Wielka encyklopedia powszechna», усі радянські енциклопедії тощо) блок біографічних статей подається не окремими томами, а разом із загальною частиною. Доцільно використовувати цей принцип у випадку ВУЕ.

У соціогуманітарній частині словника ВУЕ майбутні статті про окремих персоналій складають майже половину з загального числа гасел. Увагу до різних історичних періодів збалансовано без особливого ухилу в «перепредставленість» 20 ст. Поряд із тим,

зміна у критеріях добору порівняно з УРЕ вимагає дуже уважно поставитися до проблеми наповнення словника (як первинного, так і остаточного), визначення критеріїв, яким обов'язково мають відповідати особи, довідки про яких подаються в енциклопедії. Для визначення остаточних критеріїв необхідно сформулювати базові принципи.

Під час упорядкування словника перш за все слід здійснити первинний відбір. У його основі має лежати опрацювання українських (територіально або тематично) довідкових видань: включення до УРЕ, ЕУ, ЕІУ, РЕІУ (почасти), ЕСУ. Крім того, у зв'язку з майже цілковитою відсутністю в УРЕ єврейських історичних діячів, які мешкали й працювали на території України, та повною відсутністю кримськотатарських діячів, необхідно приділити особливу увагу наповненню словника ВУЕ відповідними гаслами.

Особливий наголос слід ставити на репресованих у радянський період персоналіях, діячах-емігрантах та іноземцях українського (етнічно та територіально) походження. Для них можливе менш суворе тлумачення обмежень, накладених загальними критеріями відбору.

В основі подальшого відбору мають лежати три складові, кожна з яких визначається для окремих персоналій індивідуально. Це – значимість (як діяча, дослідника тощо, як за формальними критеріями, так і на думку експертів), згадуваність або цитованість (передусім у навчальній літературі, меншою мірою – в науковій), у окремих випадках – наявність премій і нагород за діяльність (найпрестижніші на світовому або державному – для України – рівні відзнаки).

Для науковців-істориків – формальними критеріями, за наявності яких вони включаються до словника автоматично, є: членство в НАН України і державних галузевих академіях України (натомість не включаються члени різноманітних «громадських» академій, якщо вони не відповідають іншим критеріям), членство в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (до 1939 р.). Крім того, автоматично включаються до ВУЕ директори профільних інститутів НАН України, головні редактори провідних історичних журналів і збірників інститутів НАН України. До ВУЕ вклю-

чаються довідки про науковців, які започаткували або зробили визначний внесок у розвиток історичної науки (за рекомендаціями експертів), українські історики-члени редколегій провідних світових наукових журналів (аналогічно).

Для державних, політичних діячів – голови та голови урядів європейських держав 20 ст. (окрім «карликових» держав), до 20 ст. – голови великих держав, королі колоніальних держав і імператори колоніальних імперій, голови урядів великих держав, папи римські, голови держав, до складу яких входила Україна або окремі частини її території. Окремо включаються засновники нових держав, засновники королівських і імператорських династій.

Зокрема, до енциклопедії мають включатися королі Франції, Іспанії, Англії, Польщі, великі князі литовські, великі князі московські. У випадку інших держав їхні чільні постаті можуть включатися до ВУЕ у разі, якщо ці персоналії мають зв'язок із історією України в сучасних кордонах.

Для державних утворень на території України до ВУЕ включаються великі князі київські, князі галицько-волинські, князі київські, хани Кримського ханату.

Для державних утворень на території України у 20 ст. – лідери (у тому числі неофіційні) всіх таких формацій до 1991 р.⁵

Засновники та лідери політичних партій і течій, згадки про які включено до енциклопедії (зокрема, українських). Лідери політичних партій, які мали представництво в Кабміні України після 1991 р. Голови та провідні діячі територіально українських політичних партій періоду Революції 1917–1921 рр., партій і рухів до 1917, усіх територіально українських політичних партій та нелегальних політичних рухів до 1991 р. Міністри урядів УНР, Української Держави, голови Раднаркому УСРР/УРСР, наркоми освіти, юстиції, НКВС та низки інших наркоматів (за узгодженням з експертами), голови ДПУ УСРР, голови Радміну УРСР (міністри освіти, МВС, МДБ, МЗС, інші – за узгодженням з експертами щодо кожної окремої постаті), голови КДБ УРСР, прем'єр-

⁵. Діячі незалежної України, а також зарубіжні політичні і державні діячі, які продовжують або можуть продовжити політичну діяльність, не включаються до словника з історичних наук.

міністри і віце-прем'єр-міністри України, міністри МВС, МЗС, освіти і науки, фінансів, юстиції, голови СБУ, президенти України, голови ВР, голови ВУЦВК УСРР/УРСР, генпрокурори України та УСРР/УРСР, секретарі РНБО, голови Генштабу України. Серед діячів КП(б)У включаються: усі перші секретарі і генсеки ЦК, члени ЦК революційної доби. Інші партійні діячі – за узгодженням з експертами.

У випадку керівництва КПРС та органів влади СРСР до енциклопедії включаються: генеральні й перші секретарі ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС, члени ЦК періоду 1917–1921 рр., голови Раднаркому/Радміну, ВЦВК, Верховного Суду, міністри МВС, МЗС, оборони. Інші – за узгодженням з експертами.

Включення громадських діячів можливе лише за узгодженням з експертами кожної окремої персоналії, чіткі формальні вимоги для цієї категорії сформулювати неможливо.

Для релігійних діячів – центральні персоналії конфесій, що офіційно існували в Україні до 1991 р. (включно з УГКЦ «катакомбного» періоду). Для сучасних – голови конфесій (за умови існування централізованої ієрархії), кількість представників яких в Україні за статистикою перевищує 500 тис. осіб, а також головний рабин України і голови всіх духовних управлінь мусульман, що діють на території України (як правило, ці постаті включаються до реєстру з релігієзнавства, а не з історичних наук).

Для військових діячів – голови збройних рухів опору часів Другої світової війни (мінімум одна особа для кожної країни, де існував рух опору), головнокомандувачі армій усіх держав, що брали участь у Другій світовій війні, командувачі фронтів Радянської армії, командувачі груп армій країн-союзників, командувачі груп армій Німеччини на Східному фронті. Командувачі армій та корпусів, набраних із представників населення окупованих нацистською Німеччиною країн, що воювали на боці Німеччини.

Для Першої світової війни – головнокомандувачі армій країн Антанти й Троїстого союзу.

Усі маршали Радянського Союзу до кінця Другої світової війни (включно з репресованими у 1930-х рр.).

Командувачі українських збройних формувань в арміях інших держав.

Для 19 ст. – маршали Франції часів Наполеона, основні військові теоретики 19 ст., головнокомандувачі Рос. армії 18–19 ст., що брали участь в основних збройних конфліктах за участі Росії. Військові діячі, що відомі як військові теоретики (за узгодженням з експертами; як правило, військові діячі включаються лише до реєстру з військової історії, окремі найважливіші постаті — і до нього, і до загальноісторичного словника).

Категорія «Провокатори, терористи» включає постатей, відбір яких здійснюється не за формальними критеріями, а за рекомендацією експертів. До цієї категорії потрапляють персоналії, дії яких мали суттєвий вплив на політичну історію.

Критерії відбору гасел небіографічного (загального) блоку для кожної з представлених у ньому категорій формувалися відповідно до енциклопедійної історії представлення гасел конкретної тематики в українських і зарубіжних довідкових виданнях. У випадку війн бралися до уваги всі масштабні збройні конфлікти в Європі і (меншою мірою) за її межами. Війни включалися до реєстру з «Історії України» і «Всесвітньої історії» з огляду на загальнополітичне значення. Цей загальний принцип застосовувався і до відбору мирних угод, гасел про міждержавні військово-політичні блоки, міжнародні політичні й громадські організації тощо. Основною базою для попереднього відбору гасел цих категорій стали «Енциклопедія історії України» (з епізодичним використанням «Радянської енциклопедії історії України»), «Советская историческая энциклопедия». Меншою мірою використовувалися загальні енциклопедії, зокрема, «Encyclopedia Britannica».

У випадку держав і державних утворень було дотримано принципу включення до реєстру всіх державних утворень, що існували на території України. У випадку з зарубіжними державними утвореннями до словника не увійшли ті з них, що мають прямих правонаступників у вигляді незалежних держав. При цьому включаються до реєстру лише найважливіші держави й державні утворення, які відігравали вагомий роль у світовій політиці. Таким чином, Бухарське ханство або Баварське

королівство включаються до реєстру, оскільки перше не має правонаступника взагалі, а друге має правонаступника зі статусом адміністративно-територіальної одиниці першого рівня у складі федерації. Натомість, не включаються до реєстру колабораціоністські державні утворення «Незалежна держава Хорватія» (1941–1945) і «Словацька Республіка» (1939–1945), оскільки їхні кордони приблизно збігаються з кордонами сучасних Хорватії і Словаччини, незважаючи на відсутність юридичного правонаступництва. Інформацію про ці державні утворення буде включено до статей про відповідні країни в розділах «Історія» (статті про країни входять до напряму «Географічні науки»).

Категорія «Історичні адміністративно-територіальні одиниці» включає лише ті адміністративні одиниці, що існували на території України в сучасних межах (удільні князівства, воєводства, полки, намісництва, губернії, округи, а також області, які було розформовано (Дрогобицька, Ізмаїльська), і Молдавську АСРР/АРСР у складі УСРР/УРСР, що припинила існування).

До категорії «племінні союзи» включено гасла про племінні союзи, які можна розглядати як явища політичної історії, а не лише етнології.

У випадку політичних партій було дотримано принципу включення до реєстру всіх партій, що діяли на території України в сучасних кордонах у період до 1991 року, а також політичних об'єднань української еміграції (незважаючи на те, що окремі з них, як-от утворена 1950 року Українська соціалістична партія, не заявляли про свій розпуск і можуть вважатися такими, що формально діють, хоча й не провадять жодної діяльності упродовж кількох десятиліть). Політичні партії, створені у добу Перебудови і після 1991 року, до словника не включалися. Поряд із українськими, до словника було включено частину загальноросійських політичних партій початку 20 ст., а також (оскільки їхнє існування мало загальноісторичне значення) політичні групи, що існували в добу Великої французької революції.

До категорії «масові вбивства» включено гасла, що позначають випадки геноциду або масових убивств із ознаками гено-

циду. Категорія «місця масових вбивств» включає місця здійснення масових вбивств на території України і за її межами, зокрема усі нацистські табори смерті (табори, обладнані газовими камерами) і концентраційні табори, кількість загиблих в'язнів у яких була найбільшою.

Категорія «органи влади» і «репресивні і каральні органи» включає в себе гасла про найважливіші органи влади, які не мають прямих правонаступників, а також основні репресивні й каральні органи, що діяли на території України.

Категорія «історичні політичні документи» включає найважливіші політичні документи в історії України (універсали Центральної Ради, Акт проголошення незалежності України тощо), а також окремі значимі документи світової історії.

До пропонованого видання не включено реєстр гасел, що стосуються військової історії, який формується як окрема складова загального реєстру ВУЕ.

Запропоновані принципи категоризації мають попередній рекомендаційний характер і можуть коригуватися в процесі роботи над підготовкою енциклопедії. Колектив Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» продовжує роботу з експертами, вдячний за їх поради й слухні зауваження. Пропонований варіант тематичного реєстру з напряму «Історичні науки» розглядаємо як базовий. Запрошуємо до подальшого обговорення проблем категоризації, критеріїв відбору, вдосконалення інструментарію тощо.

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

Аахенська мирна угода, 1) мирна угода 1668 між Францією та Іспанією після закінчення деволуційної війни, 2) мирний договір 1748 між Англією, Нідерландами та Францією, який завершив війну за австрійську спадщину.

Аахенський конгрес, перший дипломатичний конгрес, скликаний державами Священного Союзу у 1818 р. у м. Аахен, Німеччина.

Абазин, Андрій (?–1703), полковник брацлавський у 1684–1703.

Абакумов, Віктор Семенович, державний діяч, міністр державної безпеки СРСР (1946–1951).

Аббас I Великий (1571–1629), шах Ірану у 1587–1629, Іран.

Аббасиди, династія арабських халіфів у 750–1258.

Абвер, орган розвідки і контррозвідки командування німецьких збройних сил; утворений 1925; з 1935 – орган вермахту.

Абд Аль-Кадір (1808–1883), арабський емір, полководець, вчений, оратор, поет, національний герой Алжиру, Алжир.

Абд аль-Мумін (1101–1163), засновник та султан держави Альмогадів (1146–1163), Північна Африка – Іспанія.

Абдул Азіз ібн Сауд (1880–1953), засновник і перший король Саудівської Аравії (1932–1953), Саудівська Аравія.

Абдул-Азіз (1830–1876), султан Османської імперії у 1861–1876.

Абдул-Гамід I (1725–1789), султан Османської імперії у 1774–1789, Туреччина.

Абдул-Гамід II (1842–1918), султан Османської імперії у 1876–1909, Туреччина.

Абдул-Малік ібн Мерван (647–705), 5-й арабський халіф (685–705).

Абдул-Меджид I (1823–1861), султан Османської імперії у 1839–1861, Туреччина.

Абдурахман (1844–1901), емір Афганістану у 1880–1901, Афганістан.

Абель, Рудольф (1903–1971), шпигун-нелегал, полковник КДБ СРСР, Велика Британія – Росія.

Абердін, Джордж Гамільтон-Гордон (1784–1860), 34-й прем'єр-міністр Великої Британії (1852–1855), Велика Британія.

АБН, див. *Антибільшовицький блок народів*.

Абоський мир, договір між Росією та Швецією, підписаний у м. Або (нині – Турку, Фінляндія) у 1743, завершив російсько-шведську війну 1741–1743.

Абрагам, Владислав (1860–1941), історик, фахівець з історії польської церкви та права, Україна – Польща.

Абрамович (Попович) Іван, військовий діяч, полковник чернігівський (1654–1657).

Абу Бакр (572–634), 1-й арабський каліф (632–634).

Абу Хамід аль-Гарнаті (1080–1169/1170), арабський мандрівник, залишив опис земель Київської Русі.

Абхазьке князівство, державне утворення у Західному Закавказзі у 1462–1864.

Абхазьке царство, держава 8–12 ст. у Західному Закавказзі.

Аварське ханство, держава на території сучасного Дагестану у 12–19 ст.

Аварський каганат, держава на території сучасних Угорщини, Австрії, Словаччини, Хорватії, Румунії, Естонії, Литви, Латвії, Сербії, Польщі, України і частини Швейцарії, що існувала у 562–823.

Авгури, у Стародавньому Римі – жерці, які, спостерігаючи блискавки та інші явища природи, польоти й поведінку птахів, угадували волю богів і провіщали майбутнє.

Август (імператор), див. *Октавіан Август*.

Август II Сильний (1696–1763), король польський та великий князь литовський (1694–1704, 1709–1733), курфюрст Саксонії (1694–1733).

Август III Саксонець (1696–1763), король польський та великий князь литовський (1734–1763), курфюрст Саксонії (1733–1763).

Авдієнко, Михайло Овер'янович (1892–1937), політик, один із лідерів лівого крила УСДРП, пізніше – УКП, Україна.

Авенданьо, Фернандо (?–1665), католицький священник-місіонер, дослідник звичаїв та традицій перуанських індіанців кечуа, Іспанія.

Авенель, Жорж (1828–1876), історик, фахівець з історії Великої французької революції.

Авентин, Йоганн (1477–1534), вчений-гуманіст, історик та філолог, Німеччина.

Авереску, Александру (1859–1938), прем'єр-міністр Румунії у 1918, 1920–1921 і 1926–1927, маршал Румунії (1934), Україна – Румунія.

Авіла, Франсіско де (1573–1647), католицький священник-місіонер, збирач міфів індіанських племен Перу.

Авіньйонське полонення пап, історичний період в історії папства, коли резиденцію пап було перенесено з Рима до Авіньйона (1309–1377).

Аврамов, Іван Борисович (1802–1840), офіцер російської імператорської армії, декабрист, член Південного товариства, Росія – Україна.

Аврамов, Павло Васильович (1790–1836), офіцер російської імператорської армії, декабрист, один із засновників Південного товариства, Росія – Україна.

Австрійська імперія, монархічна європейська держава на чолі з династією Габсбургів доби Середньовіччя та Нового часу.

Австрійська спадщина, див. *Війна за австрійську спадщину (1741–1748)*.

Австро-італійські війни (1848–1849, 1859, 1866), національно-визвольні війни Італії проти Австрії та Франції.

Австро-пруська війна (1866), війна, що завершила боротьбу між Пруссією і Австрією за керівну роль німецьких земель.

Австро-російсько-французька війна (1805), війна між третьою коаліцією європейських держав (Англія, Росія, Австрія, Швеція, Королівство двох Сицилій) і наполеонівською Францією.

Австро-Угорщина, дуалістична держава у 1867–1918, що виникла внаслідок реформ у Австрійській імперії.

Австро-французька війна (1809), війна між Австрією, що прагнула повернути втрачені за Пресбурзьким миром 1805 володіння, та Францією.

Автономна область, різновид адміністративно-територіальних одиниць в СРСР.

Автономна республіка, різновид адміністративно-територіальних одиниць в СРСР.

Автономна церква 1941, Українська автономна православна церква, що діяла на окупованій Німеччиною території України у 1944 році і визнавала зверхність Московського патріархату

Автономний округ, різновид адміністративно-територіальних одиниць в СРСР.

Авшвіц (Аушвіц), див. *Освенцим*.

Агадирська криза, гострий міжнародний конфлікт між Францією та Німеччиною періоду Марокканської кризи 1911.

Аганіт (Вишневський) (1867–1924), архієпископ православної церкви, один із ініціаторів створення УАПЦ, Україна.

Агірре, Лопе де (1518–1561), конкістадор, ім'я якого стало в іспанській традиції синонімом підступності та жорстокості, Іспанія.

Агора, у Стародавній Греції – головна площа міста, політичний, адміністративний і релігійний, часто також – торговельний центр.

Агрикола, див. *Гней Юлій Агрикола*.

Агуадо, Педро де (1513 – близько 1608), францисканський монах-місіонер, залишив письмові свідчення про завоювання Південної Америки конкістадорами, Іспанія.

Адальберт Магдебурзький (910–981), діяч християнської церкви, місіонер, хроніст, перший християнський єпископ, який відвідав територію сучасної України, Німеччина.

Адам Бременський (? – після 1081), хроніст, Німеччина.

Адамс, Джон (1735–1826), 2-й президент США (1797–1801).

Адамс, Джон Квінсі (1767–1848), 6-й президент США (1825–1829).

Аденауер, Конрад (1876–1967), федеральний канцлер ФРН у 1949–1963, Німеччина.

Аділь Герай (1617–1672), хан Криму у 1666–1671.

Адлер, Фрідріх (1879–1960), політик-революціонер, марксист, вбивця міністра-президента Австрії Карла фон Штюргка (1916), Австрія.

Адлерфельд, Густав (1671–1709), камергер Короля Карла XII, його щоденник є цінним історичним джерелом епохи, у т. ч. – і стосовно українських територій, Швеція.

Адміністративно-командна систем, система управління в СРСР, яка складалася на початку 1930-х і діяла без принципових змін до кінця 1980-х.

Адміністративно-територіальний устрій українських земель, див. *Україна* [стаття відноситься до напрямку «Географічні науки»].

Адміралтейські поселення, різновид військових поселень в районі Миколаєва та Херсона наприкінці 18 ст. – 1861.

Адольф Фредрік (1710–1771), король Швеції у 1751–1771, Швеція.

Адріан (76–138), державний діяч, імператор Риму у 117–138.

Адріан (1627–1700), патріарх Московський у 1690–1700, Росія.

Адріан I (700–795), 95-й папа римський (772–795).

Адріан II (792–872), 106-й папа римський (867–872).

Адріан III (?–885), 95-й папа римський (884–885).

Адріан IV (1115–1159), 169-й папа римський (1154–1159), єдиний англієць, котрий посідав папський престол.

Адріан V (1205–1276), 126-й папа римський (1276).

Адріан VI (1459–1523), 218-й папа римський (1522–1523).

Адріанопольський мирний договір (1568), мирна угода між Священною Римською та Османською імперіями, якою було завершено австро-турецьку війну 1566–1568.

Адріанопольський мирний договір (1713), мирна угода між Російською імперією і Туреччиною, якою було завершено російсько-турецьку війну 1711–1713.

Адріанопольський мирний договір (1829), мирна угода між Російською та Османською імперіями, якою було завершено російсько-турецьку війну 1828–1829.

Азбучна війна, суперечки української громадськості Галичини у 19 ст. щодо спроб латинізувати українську абетку, спричинені двома різними проектами латинки – на основі польської та чеської абеток.

Азеф, Євно Фішелевич (1869–1918), один з керівників партії соціалістів-революціонерів (есерів) та, одночасно, секретний співробітник Департаменту поліції Російської імперії, провокатор, Білорусь – Росія.

Азовська губернія, назва двох адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії у 1708–1725 та 1775–1782, територія яких частково охоплювала українські землі.

Азовське намісництво, запроектована адміністративно-територіальна одиниця, котра частково мала охоплювати українські землі (18 ст.).

Азовське сидіння, оборона м. Азов (нині – Ростовська обл., Росія), донськими і запорозькими козаками від турецької армії у 1637–1642.

Академічна громада, 1) українське студентське товариство, що діяло у 1888–1895 та 1912–1918 у Краківському університеті, 2) українське студентське товариство, що діяло у 1896–1921 (з перервами) у Львівському університеті.

Академічне братство, товариство студентів-українців у Львові у 1882–1896.

Академічний гурток, львівський гурток української студентської молоді, що видавав у 1874–1877 журнал «Друг».

Академічний легіон, студентське збройне формування у Львові (до 900 осіб) під час революції 1848–1849 у Австрії.

Академічний університет, перший університет у Російській імперії (1724–1766).

Акбар I Великий (1542–1605), падишах Імперії Великих Моголів у 1556–1605.

Аквітанія (герцогство), середньовічна держава.

Аккад, держава, що існувала у 24–22 ст. до н. е., а також прадавня область у середній частині Месопотамії, на території сучасного Іраку.

Аккерманська конвенція (1826), низка договорів між Російською та Османською імперіями щодо статусу Молдавії, Валахії та Сербії.

Акоста, Хосе де (1539–1600), історик, географ, натураліст, місіонер, автор праць, присвячених природі та культурі Америки, Іспанія.

Аксельрод, Павло Борисович (1850–1928), політик, представник марксизму, один із лідерів партії меншовиків у Російській імперії, Росія.

Акт 5 листопада (1916), заява німецького та австро-угорського генерал-губернаторів на польських землях про намір створити Королівство Польське після закінчення Першої світової війни.

Акт Злуки УНР і ЗУНР, урочисте проголошення 22.01.1919 на Софійському майдані у Києві універсалу про об'єднання УНР і ЗУНР у Соборну Україну, День соборності України.

Акт проголошення незалежності України, документ, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24.08.1991, яким проголошено незалежність України.

Акт Священного союзу (1815), документ, підписаний у Відні російським імператором Олександром I, австрійським імператором Францом II і пруським королем Фрідріхом Вільгельмом III; документом декларувалося створення Священного союзу європейських монархій.

Акунья, Крістобаль де (1597–1675), місіонер-єзуїт та мандрівник, автор першого опису ріки Амазонка, Іспанія – Еквадор – Перу.

Аландська криза, напруження в міжнародних відносинах на півночі Європи після Першої світової війни, пов'язане з рухом за приєднання Аландських островів до Швеції.

Алани, сарматське плем'я.

Аларіх I (? – 410), король вестготів у 395–410.

Алаш-Орда, казахське державне утворення на території сучасного Казахстану і прикордонних районів РФ (1917–1920).

Албанія Кавказька, див. *Кавказька Албанія*.

Александр Македонський (356–323 до н. е.), цар Македонії у 336–323 до н. е., творець світової наддержави.

Александр Север (208–235 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії.

Александру Йоан Куза (1820–1873), князь Молдови і Валахії, перший правитель Румунії.

Алексєєва, Людмила Михайлівна (1927), учасниця правозахисного руху у СРСР та пострадянській Росії, одна з засновників (1976) та голова (з 1996) Московської Гельсінкської групи, Україна – Росія.

Алексій I Комнін (1056–1118), імператор Візантії у 1081–1118.

Алексій II Комнін (1169–1183), імператор Візантії у 1180–1183.

Алексяну, Георге (1897–1946), губернатор провінції Трансільстрія під час Другої світової війни (1941–1944), провідник політики румунізації українських земель, Румунія.

Алеманія (герцогство), середньовічна держава.

Алієнор Аквітанська (бл. 1124–1204), політична діячка, королева Франції, королева Англії.

Алеппський, Павло, див. *Павло Алеппський*.

Алешо, Олександр Гаврилович (1890–1922), антрополог та етнограф, Україна.

Алієв, Гейдар Алієзов (1923–2003), президент Азербайджану у 1993–2003.

Алія, процес переселення євреїв до Палестини.

Алмазов, Олексій Дмитрович, військовий діяч, генерал-хорунжий УНР.

Алчевський, Олексій Кирилович (1835–1901), промисловець, банкір, громадський діяч, меценат, Україна.

Альберт I (1875–1934), король Бельгії у 1909–1934.

Альберт II (1934), король Бельгії у 1993–2013.

Альбігойські війни, хрестові походи у 1209–1229 (з перервами) на півдні Франції проти альбігойців.

Альбіон, давня назва Британських островів.

Альбіці, рід, що претендував на владу у Флоренції у 14–15 ст., конкурував із родом Медічі.

Альбрехт (1490–1568), герцог Пруссії.

Альбрехт-Фрідріх (1553–1618), герцог Пруссії.

Альбрехт II (1397–1439), король Німеччини (1438–1439), Угорщини (1437–1439), Чехії (1437–1439), герцог Австрії (як Альбрехт V; 1404–1439).

Альбрехт Мекленбурзький (1340–1412), король Швеції у 1363–1389.

Альберік де Труафонтен (13 ст.), хроніст, Франція.

Альварado, Алонсо де (1500–1556), конкістадор та полководець, учасник завоювання Мексики та Перу, Іспанія.

Альварado, Педро де (1485–1541), конкістадор, керівник завоювання Центральної Америки, перший губернатор Гватемали, Іспанія.

Альснде, Сальвадор (1908–1973), президент Чилі у 1970–1973.

Альмагро, Дієго де (молодший) (1520–1542), конкістадор, організатор змови проти Франсіска Пісарро, Іспанія – Перу.

Альмагро, Дієго де (старший) (1475–1538), конкістадор, один із завойовників Перу, Іспанія – Перу.

Альморавіди, держава та правляча у ній династія 11–12 ст. на території сучасних Мароко, Алжиру, Іспанії та Португалії.

Альмохади, держава на території Північної Африки та Іспанії та правляча в ній династія (1121–1269).

Альмош (Алмош) (вождь угрів) (820–895), вождь угорських племен у 855–895, Угорщина.

Альмош (Алмош) (король Хорватії) (1075–1127), король Хорватії у 1091–1093, нітринський князь у 1096–1108.

Альтернативна історія, сучасний теоретичний напрям в історичній науці, який доводить багатоваріантність історичного розвитку, незумовленість його якимось сенсом, спрямуванням чи метою.

Альфонс VI Хоробрий (1043–1109), державний діяч, король Леона, Кастилії, Галісії, Португалії, імператор Іспанії.

Альфонс VII (1105–1157), державний діяч, король Леона, Кастилії, імператор Іспанії.

Альфонсо XII Миротворець (1857–1885), король Іспанії у 1874–1885.

Альфонсо XIII (1886–1941), король Іспанії у 1886–1931.

Амадей I (1845–1890), король Іспанії у 1870–1873.

Амартол, Георгій, див. *Георгій Амартол*.

Аменхотеп I (16 ст. до н. е.), фараон Єгипту у 1525–1504 до н. е.

Аменхотеп II (15–14 ст. до н. е.), фараон Єгипту у 1428–1397 до н. е., Єгипет.

Аменхотеп III (14 ст. до н. е.), фараон Єгипту у 1388–1351 до н. е., правління якого розглядається як період найбільшого розквіту єгипетської цивілізації, Єгипет.

Аменхотеп IV (Ехнатон) (? – 1358 до н. е.), фараон Єгипту у 1378/1377–1358 до н. е., ініціатор амарнської релігійної реформи, Єгипет.

Американо-іспанська війна (1898), війна між США та Іспанією, внаслідок якої Іспанія втратила Кубу, Пуерто-Рико, Філіппіни та Гуам.

Американо-мексиканська війна (1846–1848), війна між США та Мексикою, внаслідок якої Мексика відмовилася від значної частини території на півночі країни (нині штати США – Каліфорнія, Нью-Мексіко, Аризона, Невада, Юта, Колорадо).

Американо-панамські договори (1903, 1936, 1955, 1977), низка угод між США і Панамою про умови користування Панамським каналом.

Американо-філіппінська війна (1899–1902), див. *Філіппінсько-американська війна (1899–1902)*.

Американська адміністрація допомоги, добродійницька організація у США у 1919–1923, офіційним завданням якої було надання допомоги європейським країнам, які потерпіли під час Першої світової війни.

Американська народна рада угро-русинів, організація закарпатських емігрантів у США.

Американська революція, політичні події у британських колоніях Північної Америки у 1775–1783, які закінчилися утворенням Сполучених Штатів Америки.

Амеріндологія, індіаністика, комплексна наука, що займається вивченням амеріндських мов – тобто мов американських індіанців, а також всебічним дослідженням історії та культури аборигенного населення Америки.

Ам'єнський мирний договір (1802), мир між Францією, Іспанією та Батавською республікою з одного боку та Англією – з другого, яким було зафіксовано розпад другої антифранцузької коаліції.

Амміан Марцелін (близько 330 – після 395), давньоримський історик.

Амстердамський інтернаціонал профспілок, міжнародне об'єднання профспілок, що діяло під керівництвом Соціалістичного інтернаціоналу у 1919–1945.

Амундсен, Руаль (1872–1928), мандрівник, географ, перша людина, яка побувала на обох полюсах планети.

Анастасія Ярославна (1023–1074/1094), донька Ярослава Мудрого та Інгигерди Шведської, королева Угорщини у 1046–1061, Україна – Угорщина.

Англійська революція, процес переходу Англії від абсолютної монархії до конституційної у 17 ст.

Англія (королівство), держава в Західній Європі, що існувала у 927–1707, а після об'єднання з королівством Шотландія трансформувалася у Королівство Великої Британії.

Англо-аргентинський конфлікт за Фолклендські острови (1982), див. *Фолклендська війна (1982)*.

Англо-бірманські війни (19 ст.), три військові конфлікти (1823–1826, 1852–1853, 1885–1887) між Британією та Бірманською імперією, які закінчилися повною окупацією Бірми (сучасна М'янма) англійцями.

Англо-бурські війни (1880–1881, 1899–1902), війни між Великою Британією та бурськими республіками Оранжева і Трансвааль за південно-африканські території.

Англо-ірландський договір (1921), договір між урядом Великої Британії та представниками незвіданої Ірландської Республіки, який поклав кінець Війні за незалежність Ірландії (1919–1922) та згідно з яким утворювався новий британський домініон – Ірландська Вільна держава.

Англо-китайські війни (19 ст.), див. *Опіумні війни*.

Англосакси, низка германських племен, що мігрували на Британські острови у ранньому середньовіччі.

Англосаксонський період, епоха в історії Великої Британії, що почалась у 5 ст. з висадки на Британських островах загонів англів, саксів та ютів та утворення англосаксонських держав і завершилась у 11 ст. нормандським завоюванням Британії.

Англо-франко-китайські війни (19 ст.), див. *Опіумні війни*.

Андижанський інцидент, масовий розстріл беззбройних демонстрантів на центральній площі м. Андижан, Узбекистан, 13.05.2005.

Андраш I Католик (1015–1060), король Угорщини у 1046–1060, Угорщина.

Андраш II Хрестоносець (1175–1235), король Угорщини у 1205–1235, Угорщина.

Андраш III Венецієць (1265–1301), король Угорщини та Хорватії у 1290–1301, Італія – Угорщина – Хорватія.

Андрієвич, Каленик (кін. 16 ст. – після 1625), гетьман Війська Запорозького Низового у 1609–1610 та 1624–1625.

Андрієвич, Яків Максимович, декабрист, член південного товариства.

Андрієвський, Віктор Никанорович (1885–1967), політик, громадський діяч, публіцист, педагог, Україна – Німеччина.

Андрієвський, Дмитро Юрійович (1892–1976), політик та публіцист, ідеолог українського націоналізму, Україна – Німеччина.

Андріїв, Лук'ян (? – після 1673), кошовий отаман Війська Запорозького Низового у 1672–1673.

Андрій Андрійович (1210–1233), князь галицький.

Андрій Боголюбський (бл. 1110–1174), великий князь Володимирський (1157–1174), князь Вишгородський (1149, 1155), Дорогобузький (1150–1151) та Рязанський (1153), Україна – Росія.

Андрій Володимирович Добрий (1102–1142), князь волинський (1119–1135) та переяславський (1135–1142), Україна.

Андрій Юрійович (? – бл. 1323), король Русі, князь Галицький та Волинський у 1308 або 1315 – 1323, Україна.

Андрійович Лука, отаман кошовий (1672–1673 ?).

Андріяшев, Олександр Михайлович (1863–1933), історик, архівіст, археограф, джерелознавець, Україна.

Андронік I Комнин (1118–1185), імператор Візантії у 1183–1185.

Андронік II Палеолог (1259–1332), імператор Візантії у 1282–1328.

Андронік III Палеолог (1296–1341), імператор Візантії у 1328–1341.

Андронік IV Палеолог (1348–1385), імператор Візантії у 1376–1379.

Андропов, Юрій Володимирович (1914–1984), генеральний секретар ЦК КПРС (1982–1984), голова КДБ СРСР (1967–1982), Росія.

Андрузький, Георгій Львович (1827–?), громадський діяч, поет, учений, член Кирило-Мефодіївського братства (1846–1847), Україна.

Андрусівське перемир'я (1667), угода між Московським царством і Річчю Посполитою про припинення російсько-польської війни 1654–1667, що, значною мірою, стосувалася українських земель.

Андрусак, Микола Григорович (1902–1985), історик, дійсний член НТШ (1932), Україна – Німеччина – США.

Анжу, історична область на заході Франції.

Анжу, династія.

Анна, княгиня, дружина Романа Мстиславича, мати Данила Галицького.

Анна Австрійська (1601–1666), дружина короля Франції Людовика XIII, регентша Франції у 1643–1651.

Анна Візантійська (963–1011/1012), дружина великого князя Володимира Святославовича, візантійська царівна.

Анна Іоаннівна (1693–1740), імператриця Росії у 1730–1740.

Анна Ярославна (близько 1024 – 1075), руська княжна, донька Ярослава Мудрого, королева (1051–1060) та регент (1060–1069) Франції, Україна – Франція.

Аннали, різновид історіографічних пам'яток – записи за роками найважливіших подій у Стародавньому Римі, а також у деяких країнах Західної Європи за середніх віків.

Анналів школа, історична школа, що сформувалася навколо журналу «Аннали», Франція, і здійснила значний вплив на розвиток всієї світової історіографії 20 ст.

Анналисти, перші давньоримські історики, які викладали події у хронологічній послідовності за роками.

Анненков, Іван Олександрович, декабрист, член Південного товариства.

Анонім Нотаріус (12–13 ст.), нотаріус угорського короля Бели III, автор «Діянь угрів» (Gesta Hungarorum, 1196–1203), Угорщина.

Анонімний Єзуїт (кін. 16 – поч. 17 ст.), місіонер-єзуїт, котрий зібрав закони інків та детально описав їх релігію, Іспанія.

Антанта, військово-політичний союз Англії, Франції і Росії, який утворився у 1904–1907.

Антанта Балканська, військово-політичний союз Греції, Румунії, Туреччини та Югославії у 1934–1939.

Антанта Мала, військово-політичний союз Чехословаччини, Румунії та Югославії у 1921–1938.

Антанта Середземноморська, політичний союз між Великою Британією, Італією та Австро-Угорщиною, укладений у 1887.

Анти, група слов'янських племен 4–7 ст.

Антибільшовицький блок народів, АБН, координаційний центр антикомуністичних політичних організацій емігрантів з СРСР та ін. країн соціалістичного блоку у 1943–1996.

Антигітлерівська коаліція, союз держав, що виступили проти країн Осі у Другій світовій війні.

Антикомінтернівський пакт, договір між Німеччиною і Японією, укладений 25.11.1936 у Берліні та спрямований на боротьбу проти 3-го Комуністичного Інтернаціоналу з метою не допустити подальшого розповсюдження комуністичної ідеології у світі.

Антирадянщина, поширений у радянській публіцистиці термін на позначення ідеологічної боротьби проти уряду СРСР.

Антифашистський конгрес діячів культури, конгрес представників інтелігенції Польщі, Західної України і Західної Білорусі, скликаний з ініціативи Комуністичної партії Польщі і Комуністичної партії Західної України для зміцнення єдиного Народного антифашистського фронту.

Античні держави Північного Причорномор'я, низка давньогрецьких державних утворень, що існували на Північному узбережжі Чорного моря і в Криму.

Античність, історична доба у всесвітній історії, яка охоплює період з 8 ст. до н. е. до 6 ст. н. е.

Антонеску, Йон Віктор (1882–1946), прем'єр-міністр Румунії у 1940–1944, Румунія.

Антонін Пій (86–161), державний діяч, імператор Римської імперії.

Антонович, Володимир Боніфатійович (1834–1908), історик, археолог, етнограф, археограф, голова київської історичної школи, член-кореспондент Петербурзької АН (1901), Україна.

Антонович-Мельник, Катерина Миколаївна (1859–1942), історик, археолог, перекладач, громадський діяч, дійсний член НТШ (1909), Україна.

Антонов-Овсієнко, Володимир Олександрович (1883–1938), воєначальник та дипломат часів СРСР, у 1918–1919 командував Українською Радянською армією та Українським фронтом радянських військ, Україна – Росія.

Антропологія історична, галузь історичної науки, а у вузькому значенні – теоретико-методологічний підхід в історичній науці, для якої головним об'єктом дослідження є людина, зокрема її історичні та етнічні типи, а не окремі історичні події та процеси.

Аншлюс, анексія Австрії нацистською Німеччиною 1938.

Апанович, Олена Михайлівна (1919–2000), історик, архівіст, письменниця, Росія – Україна.

Апартеїд (Апартхейд), політика дискримінації корінного африканського населення в ПАС/ПАР (до початку 1990-х), а також у Намібії та Південній Родезії (до набуття ними незалежності).

Апостол, Данило Павлович (1654–1734), гетьман України у 1727–1734, Україна.

Апостол, Павло Єфремович, військовий діяч, полковник гадяцький і миргородський (? – 1659–1660 – ?), полковник миргородський (? – 1662–1663 ?).

Апостол, Петро Данилович, військовий діяч, полковник лубенський (1728.7.04. – 1757).

Апостол-Щуровський, Павло, військовий діяч, козацький полковник регіменту Ю. Хмельницького (1676–1681).

Апостоли, козацько-старшинський рід сер. 17 – поч. 19 ст.

Аппієва дорога, найбільша антична дорога в Римі.

Арабо-ізраїльські війни, низка збройних конфліктів між Ізраїлем та арабськими державами протягом 1940–1970.

«**Арабська весна**», революційні рухи у країнах Північної Африки та Близького Сходу, які розпочалися на рубежі 2010–2011 проти диктаторських режимів.

Арабський халіфат, теократична мусульманська держава на Аравійському півострові та Близькому Сході у 632–1258.

Арагон, держава на території сучасних Іспанії та Франції у 1035–1707.

Аракчєєв, Олексій Андрійович (1769–1834), воєначальник, фаворит російських імператорів Павла I та Олександра I, військовий міністр Російської імперії (1808–1810), Росія.

Арамейці, численні семітські кочові племена на Близькому Сході наприкін. 2-го тис. до н. е. – 1 тис. н. е., після 7 ст. н. е. асимілюються арабами.

Ареопаг, вищий судовий орган у стародавніх Афінах.

Ар'єс, Філіп (1914–1984), історик, один із творців напрямку історії повсякдення.

Аристов, Микола Якович (1834–1882), історик, історіограф, дослідник економічної історії Київської Русі, професор Харківського університету (1873–1875) та Ніжинського історико-філологічного інституту (1875–1882), Росія – Україна.

Аріаніф (5 ст.), цар Скіфії.

Аркадія, історична область у центрі півострова Пелопоннес.

Аркас, Захарій Андрійович (1793–1866), археолог, історик, воєначальник, засновник і перший директор Херсонського музею старожитностей, Греція– Україна.

Аркас, Микола Миколайович (молодший) (1880–1938), військовий діяч УНР, Україна.

Аркас, Микола Миколайович (старший) (1852–1909), письменник, композитор, автор науково-популярної «Історії України-Русі».

Арлам (? – після 1632), військовий діяч, кошовий отаман Війська Запорозького Низового (1632).

Арле де Шамваллон, див. *Франсуа III Арле де Шамваллон*.

Арманд, Інєса Федорівна (1874–1920), діячка російського марксистського руху, Франція – Росія.

Армійські комітети, органи самоврядування в армії Росії після Лютневої революції.

Армія Крайова, підпільна польська націоналістична збройна організація, яка діяла на окупованих польських землях під час Другої світової війни.

Армія Людова, комуністична підпільна збройна організація Польської робітничої партії в окупованій нацистами Польщі.

Арну, Шарль, політичний діяч, публіцист.

Арпади, династія князів та королів Угорщини у 889–1301.

Арсанія, за арабськими джерелами 10 ст., один з трьох центрів русів, разом з Куябою (Київ) та Славією (Новгород).

Арслан Герай (1692–1768), хан Криму у 1748–1756, 1767, Україна.

Арсанс Орсуа і Вела, Бартоломе де, релігійний діяч, священник, письменник.

Артаксеркс I (5 ст. до н. е.), цар Персії у 465–424 до н. е.

Артаксеркс II (5–4 ст. до н. е.), цар Персії у 404–359 до н. е.

Артаксеркс III (4 ст. до н. е.), цар Персії у 359–338 до н. е.

Артем (Сергеев, Федір), політичний діяч, справжнє ім'я Сергеев, Федір Андрійович.

Артемівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920 – поч. 1930-х.

Артог, Франсуа (1946), історик, Франція.

Артур, Честер Алан (1829–1886), 21-й президент США (1881–1885).

Архонт, вища посадова особа в старогрецьких полісах.

Аршинов, Петро Андрійович (1887–1938), політик та революціонер, анархо-синдикаліст, соратник Н. Махна, Україна – Росія.

Асад, Мухаммад (1900–1992), журналіст, ісламський письменник, мислитель, дипломат, представник Пакистану в ООН, перекладач Корану англійською мовою, уродженець Львова, Україна – Німеччина – Пакистан – Іспанія.

Асандр (84–17 до н. е.), цар Боспору у 47–17 до н. е.

Аскольд (?–882), легендарний князь Київський у 864–882.

Ассиріологія, сукупність наукових дисциплін, що займаються всебічним вивченням мов і писемностей, археологічних та літературних пам'яток, історії та культури старосхідних народів і цивілізацій Месопотамії в усіх проявах.

Ассирія, держава у Північному Межиріччі (на території сучасного Іраку) у 24 ст. до н. е. – 609 до н. е.

Ассман, Ян (1938), єгиптолог, історик релігії та культури, Німеччина.

Астаматій, Остафій (?–1678), наказний гетьман Правобережної України (1677–1678), організатор митної служби Б. Хмельницького (1654–1656), український посол у Стамбулі (1675–1678), Україна.

Астраханське ханство, держава у Нижньому Поволжжі у 1459–1556.

Астекський (Ацтекський) календар, календар, що використовувався у державі астеків.

Атанасій Кальнофойський, автор «Тератургіми», одного з найважливіших джерел з історії Києво-Печерської лаври.

Ататюрк, Мустафа Кемаль (1881–1938), президент Туреччини у 1923–1938.

Атауальпа (Атавальпа) (1497–1533), правитель інків у 1532–1533.

Атей (до 358 – 339), цар Скіфії.

Атлантична хартія, один із програмних документів антигітлерівської коаліції, спільна декларація президента США Ф. Рузвельта і прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчілля від 14.08.1941.

Атомна дипломатія, термін, що став вживатися після застосування атомної бомби (серпень 1945), для позначення методів і прийомів дипломатії США, що використовувала володіння секретами виробництва атомної бомби з метою зовнішньополітичного тиску.

Аттіла (396–453), вождь гунів у 434–453.

Аурангзеб (1618–1707), падишах Імперії Великих Моголів у 1658–1707.

Аутодафе, у середньовічних Іспанії та Португалії – урочиста релігійна церемонія, що включала процесії, богослужіння, виступ проповідників, публічне покаяння засуджених еретиків і читання їхніх вироків.

Аушвіц (Авшвіц), див. *Освенцим*.

Афанасьєв, Георгій Омелянович (1848–1925), державний діяч, міністр закордонних справ Української Держави.

Афанасьєв, Юрій Миколайович (1934), історик, ректор Московського історико-архівного інституту (1986–1991), Росія.

Афганська війна, див. *Війна в Афганістані* (1979–1989).

Афендики, український козацько-старшинський, згодом – дворянський рід грецького походження у 16–19 ст.

Афінська демократія, період в історії Стародавніх Афін (з 500 по 321 до н. е.), коли у місті-державі Афіни існувала демократична форма правління.

Афінський союз, одне з найбільших міждержавних утворень Стародавньої Греції під гегемонією Афін у 5–4 ст. до н. е.

Афонсе V Африканець (1432–1481), король Португалії у 1438–1481.

Афонсо I Великий (1109–1185), 1-й король Португалії (1139–1185).

Афонсу II Товстий (1185–1223), король Португалії у 1212–1223.

Афонсу III Булонський (1210–1279), король Португалії у 1248–1279.

Афонсу IV Хоробрий (1291–1357), король Португалії у 1325–1357.

Афонсу VI Переможець (1643–1683), король Португалії у 1656–1683.

Ахая, історична область на півночі Пелопонесу.

Ахейський союз, військово-політичне об'єднання міст Стародавньої Греції на півострові Пелопоннес у 279–146 до н. е.

Ахейці, разом з іонійцями, дорійцями і еолійцями – одне з основних старогрецьких племен, при цьому – найбільш стародавнє.

Ахеменіди, династія царів Давньої Персії.

Ахмед I (1590–1617), султан Османської імперії у 1603–1617, Туреччина.

Ахмед III (1673–1736), султан Османської імперії у 1703–1730, Туреччина.

Ацтеки (Астеки), найбільший народ американських індіанців Мексики, що прийшов у центральну частину країни з півночі у 12 ст.

Ачесон, Дін (1893–1971), 51-й державний секретар США (1949–1953).

Ашшурбаніпал, державний діяч, цар Ассирії (669–631).

Аюб-хан, Мухаммед (1857–1914), емір Афганістану у 1880.

Бабин Яр, 1) урочище в Києві, місце масового розстрілу єврейського населення Києва та страт учасників антинацистського підпілля; 2) див. *Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»*.

Бабрак Кармаль (1929–1996), політичний діяч, голова Революційної ради Афганістану (1979–1986) під час війни в Афганістані.

Бабушкін, Іван Васильович (1873–1906), політичний діяч, революціонер, керівник низки організацій РСДРП на території України.

Бабьоф (Бабєф), Гракх (справ. ім'я Франсуа Ноель) (1760–1797), політичний діяч епохи Великої французької революції.

Баварія, королівство, держава на південному сході Німеччини, яка існувала з 1806 по 1918 рр. (з 1871 перебувала в складі об'єднаної Німецької імперії).

Багалій, Дмитро Іванович (1857–1932), історик, громадський діяч.

Багге, Джон (1877–1967), британський дипломат, 1918 – офіційний представник Британії при УНР.

Багдадський халіфат, арабська феодальна держава 8–10 ст. на чолі з династією Аббасидів і з центром у Багдаді.

Багірмі, ісламський султанат, який існував у 1522–1897 в Центральній Африці на південний схід від озера Чад.

Баграмян, Іван Христофорович (1897–1982), військовий діяч, маршал Радянського Союзу, двічі герой Радянського Союзу, під час Другої світової війни – заступник начальника штабу Київського військового округу.

Багратіон, Петро Іванович (1795–1812), військовий діяч.

Багауди, учасники антиримського визвольного руху в північно-західній Галії та північно-східній Іспанії 3–5 ст.

Бадан-Яворенко, Олександр (1894–1937), політичний діяч, журналіст, історик, правник.

Бадені Станіслав (1859–1912), польський громадський діяч, супротивник панславізму.

Бадені, Казимир (1846–1909), державний діяч, намісник Галичини (1888–1895).

Баденський, Макс (1867–1929), спадкоємець баденського престолу, рейх-сканцлер Німеччини в 1918.

Бадзьо, Юрій Васильович (1936), громадський діяч, дисидент, публіцист, філософ.

Бажанський, Михайло (1910–1994), український еміграційний громадський діяч, публіцист.

Базавлуцька січ, друга за часом створення Запорізька січ, що існувала на о-ві Базавлук (1593–1638).

Базельські мирні договори 1795, дві мирні угоди, які було укладено Французькою республікою у Базелі 1795 з Пруссією (5 квітня) та з Іспанією (22 липня).

Бай, Амур-Огюст-Луї-Жозеф-Бертельо де (1853–1951), французький археолог, історик, мандрівник.

Байков, Федір Ісакович (бл. 1612 – бл. 1664), державний діяч і мандрівник.

Бакинський, Сергій Сергійович (1886–1939), політичний діяч.

Бактрія, історична територія в Азії.

Балабан, Меїр (Майєр) (1877–1942), єврейський і польський історик.

Балаклійський полк, адміністративно-територіальна одиниця у Слобідській Україні 2-ї пол. 17 ст.

Балицький, Всеволод Аполлонович (1892–1937), державний діяч, керівник державного репресивного апарату в УСРР, народний комісар внутрішніх справ УСРР (1930), голова ДПУ УСРР (1923–1931).

Балканські війни, війни на Балканах за перерозподіл земель Османської імперії (1912–1913).

Бальї, у Франції до 1789 – представник короля, керівник адміністративної одиниці – бальяжу.

Бальмен, Антон Богданович де (1741–1790), російський військовий діяч, ад'ютант гетьмана Кирила Розумовського, учасник руйнування Запорозької січі, один із ініціаторів анексії Криму (1783).

Бальфур, Артур Джеймс (1848–1930), політичний діяч, автор Декларації Бальфура.

Бальфура декларація (1917), заява міністра іноземних справ Великої Британії Дж. Бальфура про підтримку Британією прагнення євреїв створити «національний дім» у Палестині.

Бальфура декларація (1926), звіт конференції країн Британської імперії, який санкціонував встановлення формальної рівності державного статусу Великої Британії і її домініонів.

Баналітет, середньовічне монопольне право сюзерена на деякі різновиди економічної діяльності на його землях.

Бандаранаїке, Сірімаво (1916–2000), політична діячка, перша в світі жінка–прем'єр-міністр.

Бандера, Степан Андрійович (1909–1959), політичний діяч.

Баніція, у середньовічному і ранньомодерному праві – позбавлення всіх прав стану, оголошення вигнання з держави.

Бантиш-Каменський, Дмитро Миколайович (1737–1814), історик і археограф, автор «Історії Малоросії».

Барабаш, Іван (пом. 1648), військовий діяч, військовий осавул Війська запорозького, прихильник польської орієнтації.

Барабаш, Яків (пом. 1658), військовий діяч, кошовий отаман Запорозької січі.

Бараль, Арнольд Густавович (1890–1957), політичний діяч, один із засновників КПЗУ.

Баран, Михайло Лукич (1880–1937), політичний діяч, один із лідерів КПСГ

Баран, Степан (1879–1953), громадський і політичний діяч, юрист, дійсний член НТШ.

Барановський, Анатолій Максимович (1906–1987), державний діяч, міністр закордонних справ УРСР (1951–1954).

Барановський, Христофор Антонович (1874–1941), державний і громадський діяч, міністр фінансів УНР (1920).

Барбаросса план, стратегічний план наступу військ Німеччини на СРСР.

Барвінський, Віктор Олександрович (1885–1940), історик, архівіст.

Барвінський, Володимир Григорович (1850–1883), політичний і громадський діяч.

Барвінський, Олександр Григорович (1847–1926), політичний діяч, історик.

Бардах, Юліуш (1914–2010), польський історик.

Бардіж, Кіндрат Лукич (1863–1918), політичний діяч, один із лідерів українського руху на Кубані.

Барклай де Толлі, Михайло Богданович (1761–1818), військовий діяч.

Баркулабівський літопис, пам'ятка літописання 16–17 ст.

Барнав, Антуан (1761–1793), французький політичний діяч, соціолог.

Барон, 1) дворянське звання; 2) у Середньовіччі – феодальний титул.

Барр, Раймон (1924–2007), державний діяч, прем'єр-міністр Франції (1976–1981).

Барсов, Микола Павлович (1839–1889), російський історик.

Барська коонфедерація, військово-політичне об'єднання польської шляхти у 1768–1772, метою якого була боротьба проти втручання Росії в справи Речі Посполитої.

Басмачів рух, антибільшовицький збройний рух у Середній Азії в 1918–1929.

Бастарни, плем'я, яке жило в гирлі Дунаю і на західних Балканах протягом останніх століть до н. е. і перших століть н. е.

Бастилія, фортеця Парижа в 14–18 ст. і водночас державна в'язниця Франції в 17–18 ст.; символ французького абсолютизму, із штурму якого 14 липня 1789 розпочалася Французька революція кінця 18 ст.

Батальйон Ріббентропа, батальйон військ СС особливого призначення, який займався вилученням і організацією вивезення культурних цінностей із окупованих територій.

Батіста, Фульхенсіо (1901–1973), державний діяч, диктатор Куби.

Баторій, Стефан (1533–1586), державний діяч, король Польщі, великий князь Литовський.

Бату (Батий), хан монголів, онук та спадкоємець Чингіз-хана.

Батумський договір, договір про мир і дружбу між Османською імперією і Республікою Вірменії, підписаний 4 червня 1918 в Батумі.

Батуринська змова 1672, змова представників козацької старшини і російських військових, результатом якої стало усунення гетьмана Дем'яна Многогрішного.

Батуринська різанина 1709, зруйнування князем О.Д.Меншиковим столиці гетьмана Івана Мазепи Батурина і знищення його мешканців у листопаді 1708.

Батуринські статті 1663, угода гетьмана Івана Брюховецького з представниками російського царя.

Батьки-засновники США, політичні діячі, які відіграли ключову роль в американській революції 1775–1783, проголошенні незалежності США 4 липня 1776, створенні конституції 1787 та деяких інших ключових подіях періоду становлення державності.

Баффін, Вільям (1584–1622), англійський мореплавець.

Бахмутська округа, див. *Артемівська округа*.

Бахмутські козаки, з'єднання козацьких військ, що охороняли бахмутські соляні виробки (1701–1764).

Бахтін, Іван Іванович (1755/1756–1818), військовий і державний діяч, літератор, губернатор Слобідської України (1803–1814), один із творців Харківського університету.

Бахчисарайська угода 1648, союзна угода між Богданом Хмельницьким і Іслам-Гераєм.

Бачинський, Євген Васильович (1878–1978), політичний діяч української еміграції.

Бачинський, Лев (1872–1930), громадський і політичний діяч.

Бачинський, Юліан Олександрович (1870–1940), політичний і громадський діяч, автор брошури «Україна irredenta».

Баштанська республіка, повстанське територіальне утворення в Україні, 1919.

Баяр, Джелиль Махмуд (1883–1986), державний діяч і політик.

Бевін, Ернест (1881–1951), політичний діяч.

Бесрнар, Огюст (1829–1912), політичний діяч.

Безбородько, Андрій (1711–1780), політичний діяч.

Безбородько, Ілля (1756–1815), політичний діяч.

Безбородько, Олександр (1747–1799), державний діяч, дипломат.

Бездержавне суспільство, бездержавність (бездержав'я, недержавність) – стан суспільства, який характеризується відсутністю державних інститутів.

Безкровний, Кузьма Якимович (1876–1937), громадський і політичний діяч, економіст.

Безпалий, Іван (пом. 1718), військовий діяч, наказний гетьман України (1658–1659).

Безпалко, Йосип Іванович (1881–1950), громадський і політичний діяч.

Безумна війна (1485–1488), війна великих французьких феодалів на чолі з герцогом Орлеанським проти уряду в часи регентства Анни Французької.

Бей, загальнотюркський титул, військове та адміністративне звання. Синонім: вождь.

Бейліс, Вольф Менделевич (1923–2001), український історик, арабіст.

Бейліса справа, справа про «ритуальне вбивство» християнського хлопчика Андрія Ющинського в Києві, інспірована правими колами Російської імперії.

Бекеш, Федір (? – після 1920), політичний діяч, голова Ревкому Бойківської Радянської Республіки (21.08.1920 – 26.08.1920).

Бела I (Адальберт, Бела Зубр) (Арпад) (1016–1063), державний діяч, князь Нітранський (бл. 1048–1060), король Угорщини (1060–1063).

Бела IV (Арпад) (1206–1270), державний діяч, король Угорщини (1235–1270), герцог Штирії (1254–1258).

Бела II Сліпий (Арпад) (1110–1141), державний діяч, король Угорщини (1131–1141).

Бела III (Олексій) (Арпад) (1145/1148–1196), державний діяч, герцог Хорватії та Далмації (1161–1196), король Угорщини (1172–1196).

Белжець, німецький концентраційний табір на території сучасної Польщі. Один із шести «таборів смерті».

Белзька земля, територіальне утворення в Побужжі, 11–13 ст.

Белзьке воєводство, воєводство у складі Речі Посполитої з центром у м. Белз.

Белзьке князівство, державне утворення з центром у м. Белз, 12–15 ст.

Бен Гуріон, Давид (1886–1973), державний діяч, один із творців держави Ізраїль, прем'єр-міністр Ізраїлю.

Бенджедід, Шадлі (1929–2012), державний діяч (Алжир).

Бенедикт XV (1854–1922), Папа Римський.

Бенеш, Едвард (1884–1948), державний діяч, президент Чехословаччини (1940–1948, у 1940–1945 – номінально).

Бенкендорф, Олександр Христофорович (1781–1844), російський державний діяч.

Беньовський (Беневський), Станіслав (1620–1676), польський державний діяч, дипломат, чернігівський воєвода, прихильник порозуміння з козаками.

Бердичівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР у 1920-1930-х.

Бережицький, Прокіп, військовий діяч, чигиринський полковник генеральний суддя за гетьманування Богдана Хмельницького.

Берега Картузька, концтабір, створений польською владою в 1934 в місті Берега-Картузька (Західна Білорусь).

Березневі статті 1654, угода між Богданом Хмельницьким і московським царем Олексієм Михайловичем.

Берендеї, плем'я тюркського походження, що заселяло лісостеповий кордон Давньої Русі в 11–13 ст.

Берестейська унія 1596, рішення Київської митрополії Константинопольського патріархату розірвати стосунки з Константинопольським патріархатом та об'єднатися з Апостольською Столицею за умов підлеглості Папі Римському, визнання основних католицьких догм і збереження православної обрядності. Унію (від лат. unio – союз) формально й офіційно проголошено на церковному соборі в Бересті 1596.

Берестейський мир, див. *Брест-Литовський мирний договір*.

Берестейщина, історичний регіон із центром у м. Брест (сучасна Білорусь).

Берзін (Берзінш), Рейнгольд Йосипович (1888–1939), радянський військовий і політичний діяч.

Беринда, Памво (сер. 16 ст. – 1632), культурний, релігійний, громадський діяч, лексикограф.

Берінг, Вітус (1681–1741), російський мореплавець данського походження.

Берія, Лаврентій (1899–1953), державний діяч, за посередництвом якого проводився терор радянського народу. Входив у найближче оточення Сталіна.

Беркут, Леонід Миколайович, (1879–1940), історик, дослідник західноєвропейського середньовіччя та західноєвропейської історіографії, питань методології історії.

Берладники, частина непідконтрольного князівській владі населення Нижнього Подунав'я і Подністров'я середини 12 ст., різновид бродників.

Берлінський, Максим Федорович (1764–1848), історик, археолог.

Берлінська конференція 1945, (Потсдамська), конференція керівників трьох союзних держав антигітлерівської коаліції – СРСР, США, Великої Британії, яка відбувалася з 17 липня до 2 серпня 1945 в передмісті Берліна – Потсдамі.

Берлінська криза 1948–1949, одна з перших криз «холодної війни».

Берлінський мур, система укріплень довжиною 41,1 км, яка відділяла столицю НДР Берлін від Західного Берліну; збудований у серпні 1961 за

наказом влади НДР аби перешкодити втечам із країни, зруйнований у листопаді 1989; символ поділу Європи і світу на капіталізм і соціалізм та їх протистояння.

Берлінський пакт трьох держав, міжнародний договір, укладений 27 вересня 1940 між головними державами Осі – країнами – учасниками Антикомінтернівського пакту: Німеччиною, Італією та Японією строком на 10 років.

Бернадот, Фольке (1895–1948), політичний діяч і дипломат.

Бернацький, Михайло Володимирович (1876–1943), публіцист, громадський діяч.

Бернський інтернаціонал, див. *Інтернаціонал другий*.

Бернштейн, Едвард (1850–1932), політичний діяч, політолог, економіст.

Бертель, Олександр Карлович (1788–1830), декабрист.

Бертє-Делагард, Олександр Львович (1842–1920), російський інженер, нумізмат, дослідник історії грошового обігу Криму.

Берут, Болеслав (1892–1956), політичний діяч.

Бесідовський, Гірш Зелікович (1869–1976/1977), політичний діяч, дипломат.

Бескид, Антон Григорович (1855–1933), політичний діяч (Закарпаття).

Бессарабія, історична й історико-етнографічна територія між річками Прут і Дністер.

Бессарабський протокол 1920, угода між Антантою і Румунією, якою підтверджувався суверенітет Румунії над Бессарабією.

Бестужев-Рюмін, Михайло Павлович (1801–1826), військовий діяч, декабрист.

Бетман-Гольвег Теобальд (1856–1921), німецький державний і політичний діяч, рейхсканцлер Німецької імперії в 1909–1917.

Бечаснов, Володимир Олександрович (1802–1859), декабрист.

Бєльський, Федір (пом. бл. 1506), князь із династії Гедиміновичів, організатор змови проти Казимира IV Ягеллончика.

Бельські Мартин і Йоахім, польські хроністи, автори «Польської хроніки».

Бжеський, Роман Стефанович (1894–1982), історик, політичний діяч, літературознавець.

Биківня, місце масових розстрілів часів Великого терору 1937–1938, див. *Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»*.

Бистрицький, Андрій Андрійович (1799–1872), військовий діяч, декабрист.

Бібіков, Дмитро Гаврилович (1792–1870), російський військовий і державний діяч.

Біднов, Василь Олексійович (1874–1935), історик.

Бідо, Жорж (1899–1983), державний діяч.

Білгород Київський, літописне місто на правому березі річки Ірпінь. Нині село Білогородка Києво-Святошинського району Київської області.

Білий рух, сукупна назва антибільшовицьких рухів 1917–1921 на теренах колишньої Російської імперії.

Білинський, Михайло Іванович (1888–1921), військовий діяч, міністр морських справ УНР (1918–1919), міністр внутрішніх справ УНР (1920–1921).

Біловезькі угоди 1991, документи, підписані у Біловезькій Пуці президентами України, Росії та Білорусі щодо ліквідації СРСР як державного утворення та створення Співдружності незалежних держав (СНД).

Білозерський, Микола Михайлович (1833–1896), історик, громадський діяч.

Білокінь, Сергій Іванович (1948), історик.

Білокоłos, Дмитро Захарович (1912–1993), державний діяч, міністр закордонних справ УРСР.

Білоруська Народна Республіка, державне утворення на території Білорусі, проголошене 25 березня 1918.

Білорусько-литовські літописи, пам'ятки середньовічного й ранньомодерного літописання 15–17 ст., складені на території сучасної Білорусі.

Білоцерківська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920-ті).

Білоцерківський договір 1651, мирна угода між Богданом Хмельницьким і Яном Казиміром, укладена в Білій Церкві.

Білоцерківський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця з центром у Білій Церкві, 17–18 ст.

Більшовизм, політичне вчення, одна з течій у марксизмі.

Біполярна система, Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин 1945–1991, яка базувалася на поділі світу на два полюси.

Біробіджанський проект, проект створення єврейської територіальної автономії на Далекому Сході (кін. 1920–1930-ті).

Бісмарк, Отто фон (1815–1898), державний діяч, перший канцлер Німецької імперії в 1871–1890.

Блакитний (Пестушко), Костянтин Юрійович (1898–1921), ватажок антибільшовицьких повстань (1920–1921).

Блакитний, Василь, див. *Еллан-Блакитний, Василь Михайлович*.

Блат, можливість отримати якісь матеріальні блага, послуги, позитивні рішення посадових осіб, посади, до яких штучно обмежено доступ в обхід правил розподілу.

Бліцкриг, тактика «блискавичної війни», використовувана нацистською Німеччиною на початку Другої світової війни.

Блок, Марк (1886–1944), французький історик.

Бобринський, Георгій Олександрович (1863–1928), російський військовий і державний діяч, під час окупації Галичини російськими військами – тимчасовий військовий генерал-губернатор.

Бовуа, Даніель (нар. 1938), історик.

Богачевська-Хом'як, Марта (нар. 1938), історик.

Богданівський полк, Богданівці, перша українська військова частина, сформована в Києві навесні 1917.

Богомолець, Олександр Олександрович (1881–1946), патофізіолог, громадський діяч, президент УАН/АН УРСР.

Богораз-Тан, Володимир Германович (1865–1936), етнограф, публіцист, письменник.

Богров, Дмитро Григорович (1887–1911), провокатор, агент охоронного відділення МВС Російської імперії, убивця Петра Столипіна.

Богун, Іван (?–1664), військовий діяч, кам'янець-подільський, кальницький і паволоцький полковник.

Богуна повстання, див. *Богун, Іван*.

Богуславський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця з центром у Богуславі, 17–18 ст.

Бодуен (1930–1993), державний діяч, король Бельгії у 1951–1993.

Боженко, Василь Назарович (1869/71–1919), військовий і політичний діяч.

Божественне право монархів, європейська доктрина, що стверджувала, що монархічне правління – від Бога, влада передається у спадок, правитель відповідає тільки перед Богом, отже, бунт підданих проти нього –гріх.

Божко, Юхим (1885–1920), військовий діяч, ватажок повстанського руху.

Бойко, Іван Никифорович (1910–1975), військовий діяч, двічі герой Радянського Союзу.

Бойова організація Партії соціалістів-революціонерів, терористична організація Партії соціалістів-революціонерів (1901/1902 – 1911).

Болгарське царство, див. *Болгарія [гасло у розділі «Географічні науки»]*.

Болеслав IV Кучерявий (1122–1173), державний діяч.

Болеслав V Сором'язливий (1226–1279), державний діяч.

Болеслав I Грізний з династії Пржемысловичів (915–967 або 972), державний діяч, князь Чехії (929–967 або 972).

Болеслав I Хоробрий (967–1025), державний діяч.

Болеслав II Набожний (Благочестивий) з династії Пржемысловичів (бл. 932–999), державний діяч, князь Чехії (967 або 972–999).

Болеслав II Сміливий (1042–1081), державний діяч.

Болеслав III Кривоустий (1086–1138), державний діяч.

Болівар, Симон (1783–1830), політичний діяч.

Болоховська земля, історична область у порубіжжі Київської землі, Галицької землі та Волинської землі (12–13 ст.).

Болховітінов, Євген (1767–1837), митрополит, церковний діяч, історик, археограф.

Большаков, Іван Григорович (1902–1980), державний діяч, керуючий справами РНК СРСР (1938–1939), Голова Комітету у справах кінематографії при РНК СРСР (1939–1946), 1-й міністр кінематографії СРСР (1946–1953).

Бонапарти, династія французьких імператорів.

Бонапартизм, режим, що установився у Франції після 1799 і був особливою формою держави, за якої влада трималася на персональному авторитеті Наполеона Бонапарта, силі армії та міцному державному апараті.

Бондаренко, Михайло (1903–1938), політичний діяч, голова РНК УСРР (30.08 – 3.10.1937).

Бонч-Брусевич, Володимир Дмитрович (1873–1955), державний і партійний діяч.

Боплан, Гійом Левассер де (близько 1600–1673), французький інженер, картограф, автор «Опису України».

Борджіа, рід італійських аристократів, учасники боротьби за владу в різних державах Італії.

Борзнянський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця в середині 17 ст.

Боривой I (Борживой I) з династії Пржемысловичів (між 852 і 855 – між 888 і 890), державний діяч, князь Чехії (872 – 883 – 885 – 888/890).

Борис Годунов, див. *Годунов Борис*.

Борис I (9 ст. – 907), державний діяч, цар (з 864 – князь) Болгарії у 852–889.

Борис II (931–977), державний діяч, цар Болгарії у 969–977.

Борис III (1894–1943), державний діяч, цар Болгарії у 1894–1943.

Борисфен, 1) давньогрецька назва ріки Дніпро; 2) давньогрецьке місто в гирлі Дніпра.

Борисфеніти, 1) давнє населення Нижнього Подніпров'я; 2) назва мешканців м. Ольвія.

«Борітеся – поборете!», друкований орган Закордонної делегації УПСР (1920–1922).

Борканюк, Олекса Олексійович (1901–1942), політичний діяч (Закарпаття), герой Радянського Союзу.

Боровець, Тарас (Тарас Бульба, Чуб, Гонта) (1908–1981), політичний діяч.

Боровий, Саул Якович (1903–1989), історик.

Бородавка (Нерода), Яків, державний і військовий діяч, гетьман Війська Запорозького.

«Боротьба», газета, орган лівого крила УПСР/КПСР/УПСР(к)/УКП(б), від її назви походить назва політичної течії «боротьбістів».

Боротьби двох культур теорія, теорія про протистояння української сільської і російської міської культур в УСРР, сформульована Д. Лебедем на початку 1920-х.

Боротьбисти, див. *Українська комуністична партія (боротьбістів)*.

Борошняна війна, народний рух у Франції в травні 1775, спричинений гострим браком хліба і зростанням цін на нього.

Борохов, Бер (1881–1917), політичний діяч, ідеолог поалей-ціонізму.

Борщак, Ілько (1895–1959), історик, літературознавець.

«Борьба», газета, центральний орган УПЛСР(борьбістів).

Борьбисти, див. *Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борьбістів)*.

Боряк, Геннадій Володимирович (1956), історик, член-кореспондент НАНУ.

Боспор Кіммерійський, давньогрецька назва Керченської протоки, пов'язана з найменуванням давніх жителів Північного Причорномор'я – кіммерійців.

Боспорське царство, антична держава, яка існувала з 480 до н. е. до 4 ст. н. е. в Північному Причорномор'ї на Боспорі Кімерійському (Керченській протоці) зі столицею в м. Пантікапей.

Бостонське чаювання, акція протесту британських колоністів у Північній Америці 1773 проти фіскальних дій лондонського уряду, що дискримінували населення колоній. Одна з перших акцій, що призвели до початку боротьби за незалежність США.

Бота, Пітер Віллем (1916–2006), державний діяч, 7-й президент ПАР.

Боцюрків, Богдан (1925–1998), політичний і громадський діяч, історик.

Бочковський, Леонард, політичний діяч.

Бочковський, Ольгерд Іпполіт, публіцист, громадський діяч, соціолог.

Бош, Євгенія Богданівна (1879–1925), політична, партійна і державна діячка, народний секретар внутрішніх справ у радянському уряді України (1917–1918).

Бош, Хуан Еміліо (1909–2001), політичний діяч, історик, письменник, президент Домініканської Республіки (1963).

Бошняк, Олександр Карлович (1786/1787–1831), державний діяч, свідок у справі декабристів (Південне товариство), 1829 – фактичний правитель Валахії і Молдови.

Бояри, верхівка панівного класу феодального суспільства в Київській Русі (існували також у Московській державі, Молдавії та Румунії).

Бразаускас Альгірдас (1932–2010), державний і політичний діяч, президент Литви.

Брайчевський, Михайло Юліанович (1924–2001), історик.

Брандт, Віллі (1913–1992), державний і політичний діяч, канцлер ФРН.

Братіану, Йон (1864–1927), державний діяч, прем'єр-міністр Румунії (1914–1927, з перервами), ініціатор анексії Бессарабії.

Братковський, Данило Богданович (? – 1702), громадський діяч.

Братство тарасівців, українська таємна політична організація, створена влітку 1891.

Брацлавське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця Великого князівства Литовського (до 1569) та Корони Польської в Речі Посполитій, яке існувало в 1566–1793.

Брацлавський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця, середина 17 – початок 18 ст.

Брежнєв, Леонід Ілліч (1906–1982), державний, політичний і партійний діяч.

Брест-Литовський мирний договір, Мирна угода УНР із Четверним Союзом, укладена 9 лютого 1918; Мирна угода РСФРР із Четверним Союзом, укладена 3 березня 1918.

Бреттон-Вудські угоди, міжнародні валютні угоди, підписані на Бреттон-Вудській конференції (1944) з валютно-фінансових питань країнами – членами ООН; включали статuti Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Британська імперія, найбільша в історії людства колоніальна імперія, що підпорядковувалася британській короні впродовж 16–20 ст.

Британська співдружність націй, див. *Співдружність Націй [термін належить до розділу «Політичні науки»]*.

Брінтон, Крейн Кларенс (1898–1968), американський історик.

Бродій, Андрій (1895–1946), державний діяч, прем'єр-міністр Карпатської України (11.10.1938 – 26.10.1938).

Бродський, Лазар Ізраїлевич (1848–1904), підприємець-цукрозаводчик, благодійник.

Бродський, Лев Ізраїлевич (1852–1923), підприємець-цукрозаводчик, благодійник.

Брусилівське повстання 1918, повстання селян Радомишльського повіту проти гетьмана Павла Скоропадського.

Брусилов, Олексій Олексійович (1853–1926), військовий діяч.

Брусиловський прорив 1916, наступальна операція Росії на Австрійському фронті під час Першої світової війни.

Брюкнер, Александр, історик культури, мовознавець, член НТШ.

Брюмер, другий місяць (22/23 жовтня – 20/21 листопада) французького республіканського календаря, що діяв з жовтня 1793 по 1 січня 1806.

Брюховецький, Іван (1623–1668), державний діяч, гетьман Лівобережної України.

Бубнов, Андрій Сергійович (1884–1938), партійний діяч.

Буджак, історико-географічний регіон на півдні Бессарабії.

«**Будителі**», загальна назва слов'янських суспільно-політичних діячів кінця 18 – першої пол. 19 ст.

Будьонний, Семен Михайлович (1883–1973), військовий діяч.

Бужське князівство, територіально-державне утворення з центром у м. Бужськ (11–12 ст.).

Бузескул, Владислав Петрович (1858–1931), історик античності, академік ВУАН і АН СРСР.

Буковина, історична й історико-етнографічна територія, яка у різні часи належала до Римської імперії, Молдавського князівства, Австрійської імперії, Австро-Угорщини, Румунії, СРСР, України.

Булава, ударна зброя, символ влади у деяких країнах, зокрема в Україні козацької доби.

Булавінське повстання 1707–1709, козацьке повстання на території Росії й України (в Україні – на Донбасі та на півдні Харківщини).

Буланжизм, рух у Франції наприкінці 1880-х під лозунгами реваншистської війни проти Німецької імперії, перегляду республіканської Конституції 1875 і розпуску парламенту.

Булганін, Микола Олександрович (1895–1975), партійний, державний і військовий діяч.

Булгари волзькі, група тюркських племен, що населяли територію Поволжжя.

Бунд, див. *Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії*.

Бунчук, 1) держак із золотою кулею, під якою підвішено кінське волосся – військовий атрибут, 2) символ гетьманської влади.

Бурбони, династія французьких королів.

Бургіба, Хабіб (1903–2000), політичний діяч, перший президент Тунісу.

Бургунди, група германських племен.

Бургундія, середньовічне герцогство, що склалось на землях колишнього королівства Бургундія, які відійшли за Верденською угодою (843) до Франції, та проіснували під сюзеренітетом французьких королів до 1482.

Буржуазія, соціальна верства або суспільний клас; частина суспільства, зайнята підприємницькою діяльністю, власники засобів виробництва.

Бутрос-Галі Бутрос (1922–2016), Генеральний секретар ООН.

Бухарестський мирний договір 1812, див. *Російсько-турецька війна 1806–1812*.

Бухарестський мирний договір 1918, мирний договір між Румунією і країнами Четверного союзу (1918).

Бухарін, Микола Іванович (1888–1938), політичний діяч.

Бухарське ханство, феодальна держава в Середній Азії в 16 – початку 20 століття.

Бухенвальд, німецький концентраційний табір біля м. Веймар у Німеччині, що діяв у 1937–1945.

Бхутто, Беназір (1953–2007), політична діячка.

Бхутто, Зульфікар Алі (1928–1979), політичний діяч.

Бучацький мирний договір 1672, мирна угода між Річчю Посполитою й Османською імперією, укладена в м. Бучач у 1672.

Бьоркман Карл (1873–1948), фінський політик, прем'єр-міністр Аландських островів у 1922–1938.

Бюлов Бернхард фон (1849–1929), німецький державний і політичний діяч, рейхсканцлер Німецької імперії в 1900–1909.

Бюро української преси (БУП), інформаційне агентство при українському радянському уряді (1919).

Баад чотирьох земель, загальний орган самоуправління євреїв у Речі Посполитій.

Вавілон, місто, столиця стародавньої Вавілонії, розташоване в нижній течії р. Євфрат.

Вадковський, Олександр Федорович (1801–?), декабрист.

Вадковський, Федір Федорович (1800–1844), декабрист.

Ваза, династія польських і шведських королів (16–17 ст.).

Вайс (Вейс), Леопольд, див. *Асад, Мухаммад*.

Вал оборонний, оборонна споруда у фортецях, замках, укріплених районах в вигляді високого насипу з крутим схилом, розташованим з боку ймовірного нападу супротивника.

Валахія, державне утворення на території сучасної Румунії (14–19 ст.), князівство, потім – господарство, протягом 15–19 ст. – васальна держава, підконтрольна Османській імперії.

Валганг, верхня частина кріпосного валу, спереду захищена бруствером.

Валенсія, Гільермо (1873–1943), політичний діяч, поет, перекладач китайської поезії, познайомив латиноамериканську спільноту зі зразками світової літератури.

Валенсія, Гільермо (1909–1971), державний діяч, Президент Колумбії у 1962–1966.

Валуа, династія французьких королів.

Валуєвський циркуляр 1863, таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валюєва до територіальних цензурних комітетів, у якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою.

Вальдек-Руссо, Рене (1846–1904), політичний діяч.

Вальдхайм (Вальдгайм), Курт (1918–2007), Генеральний секретар ООН.

Вальс, Хосе Сесіліо дель (1780–1834), політичний діяч.

Вальний сейм, найвищий законодавчий орган Королівства Польського і Речі Посполитої, 15–18 ст.

Ван Ань-ши (1021–1086), державний діяч, соціальний реформатор, філософ-конфуціанець, філолог.

Ван Цзінвей (1883–1944), політичний діяч.

Вандали, східне германське плем'я, яке 455 зруйнувало Рим.

Вандалів королівство, держава германців, яка існувала в 5–6 ст. в Північній Африці (сучасному Магрибі).

Вандем'єрський заколот, заколот роялістів у Парижі, придушений Наполеоном у 1795.

Вандервальде, Еміль (1866–1938), політичний діяч, ідеолог соціал-демократичного руху у Бельгії.

Вандея, повстання у Вандеї, збройне повстання роялістів і католиків проти уряду революційної Франції переважно у західній Франції, в районі Вандеї і сусідніх департаментах у 1793–1796.

Ванзейська конференція (Ванзее конференція), нарада представників вищого керівництва нацистської партії і уряду Третього Рейху 20 січня 1942, присвячена планам знищення єврейського населення Європи.

Ванутеллі, Вінченцо (1841–1900), італійський історик, ватиканський дипломат, автор подорожніх нотаток з мандрівки Україною.

Ваповський, Бернард (пом. 1535), польський хроніст, у творах якого значну увагу приділено Україні.

Варварство, період первісної історії, який слідує за дикістю і передує цивілізації (за Л.Морганом).

Варлен, Ежен (1839–1871), політичний діяч, анархіст, один із лідерів Паризької комуни.

Варна, соціальний стан в традиційному індійському суспільстві (синонім до слова «каста»).

Варфоломійська ніч, різня у Франції протестантів-гугенотів католиками в ніч на 24 серпня 1572 (день Св. Варфоломія).

Варшавське герцогство, держава на території сучасної Польщі (1807–813).

Варшавське гетто (1939–1943), єврейське гетто у Варшаві, створене нацистами в період окупації Польщі.

Варшавське повстання 1944, організоване Армією Крайовою у Варшаві повстання проти Третього Райху, що тривало від 1 серпня до 2 жовтня 1944.

Варшавський договір 1920, союзний договір між УНР і Польщею, укладений 1920.

Варшавський договір 1955, договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між державами Східного блоку, підписаний 14 травня 1955 у Варшаві.

Варяги, східнослов'янська назва скандинавських воїнів.

Васалітет, у середні віки система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів).

Василевський, Леон (1870–1936), політичний діяч, дипломат, політичний мислитель, батько письменниці Ванди Василевської.

Василевський, Олександр Михайлович (1895–1977), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Василенко, Костянтин Прокопович (1877–1941), громадський і політичний діяч, журналіст.

Василенко, Микола Прокопович (1866–1935), історик, політичний і громадський діяч, академік ВУАН.

Василіанські школи, освітні заклади, створені в Україні в 17 ст. орденом Василіан.

Василів, літописне місто, зараз село Білоцерківського району.

Василій I Македонянин (813/839–886), державний діяч, імператор Візантії (867–886).

Василій II Болгаробійця (952–1025), державний діяч, імператор Візантії.

Василій III Іванович (1479–1533), державний діяч, великий князь московський (1505–1533).

Василько Романович (1203–1269/1271), князь володимиро-волинський.

Василько, Микола (1868–1924), політичний діяч.

Васильченко, Гнат Михайлович (1872—мовірно 1920), військовий діяч.

Вассиан, Юліан (1894–1953), політичний діяч, ідеолог українського націоналізму.

Ватутін, Микола Федорович (1901–1944), радянський військовий діяч, генерал армії.

Ватченко, Олексій (1914–1984), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради УРСР (24.06.1976 – 22.11.1984).

Ваффен СС, бойові формування нацистської Німеччини, підпорядковані СС.

Вацегіс, Йоаким Йоакимович (1873–1938), радянський військовий діяч.

Вацлав IV (1361–1419), державний діяч, король Чехії (1378–1419), король Німеччини (1378–1400).

Вацлав I (Венцеслав, В'ячеслав Чеський, Святий) з династії Пржемисловичів (бл. 907–935), державний діяч, князь Чехії (924–935).

Вашактун, один з найважливіших центрів цивілізації давніх майя.

Вашингтон, Джордж (1732–1799), державний діяч, 1-й президент США (1789–1797).

Введенський, Андрій Олександрович (1891–1965), російський історик.

Вебб, Беатриса Поттер (1858–1943), державний діяч, економіст, ідеолог фабіанства, дружина Сіднея Дж. Вебба.

Вебб, Сідней Джеймс (1859–1947), державний діяч, економіст, ідеолог фабіанства.

Вегелін, Олександр Іванович (1801–1859/1860), військовий, декабрист.

Веденяпін, Аполлон Васильович (1803–1872), військовий, декабрист.

Веденяпін, Олексій Васильович (1804–1847), військовий, декабрист.

Вейцман, Хаїм (1874–1952), діяч сіоністського руху, перший президент Держави Ізраїль.

Веласко Ибара, Хосе Марія (1893–1979), державний діяч, п'ять разів займав пост президента Еквадора (1934–1935, 1944–1947, 1952–1956, 1960–1961 та 1968–1972).

«Велесова книга», сфальсифікований у 20 ст. текст, темою якого є історія слов'ян у дохристиянську добу.

Велика Болгарія, нетривале об'єднання булгарських племен (632–671), що виникло в степах Східної Європи після розпаду держави гунів.

Велика Вітчизняна війна, поширена в радянській історіографії назва війни між Німеччиною і СРСР як складової частини Другої Світової війни.

Велика Русь, термін у історіографії, яким позначається територія сучасної Росії (на противагу «Малій Русі» і «Білій русі»).

Велика Скфія, пізньоантична й ранньосередньовічна назва території Східної Європи.

Велика французька революція, див. *Французька революція 1789–1799*.

Велика Хартія вольностей, перша «неписана» конституція Англії (1215).

Велике Князівство Литовське, держава, що існувала в Східній Європі в 1230–1569 і включала землі сучасної Литви, Білорусі, частково України і Росії.

Велике Князівство Московське, державне утворення у Північно-Східній Русі (13–15 ст.).

Велике князівство Руське, проголошене Гадяцьким договором 1658 державне утворення на землях Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, що на правах автономії мало увійти до складу Речі Посполитої як одна з трьох її федеральних частин.

Велике переселення народів, переміщення у Європі (4–7 ст.) германських, слов'янських, сарматських та інших племен на територію Римської імперії.

Великий луг, природний кордон, низина, яка колись була на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою і де містилася Запорозька Січ.

«Великий перелом», період початку форсованої індустріалізації в СРСР (1929 – початок 1930-х).

«Великий стрибок», назва особливого курсу Китайської Народної Республіки часів Мао Цзедуну (1958–1960).

Великий терор (1794), боротьба яacobинців проти дійсних і вигаданих ворогів революції.

Великий терор в СРСР, період в історії СРСР (1937–1938), коли сталінські репресії були різко посилені й доведені до максимуму своєї інтенсивності.

Великий шовковий шлях, давній караванний шлях із Далекого Сходу до Європи.

Великий, Атанасій (1911–1982), історик, церковний діяч.

Величка Самійла літопис, козацький літопис, пам'ятка української ранньомодерної історіографії.

Величко, Самійло (бл. 1670–після 1728), літописець, автор «Літопису Самійла Величка».

Величковський, Паїсій (1722–1794), релігійний і культурний діяч.

Веллінгтон, Артур Веллсі (1769–1852), державний діяч, 25-й (1828–1830) та 28-й (1834) прем'єр-міністр Великої Британії.

Вельямінов, Степан Лукич (1670–після 1736), російський державний і військовий діяч, президент Малоросійської колегії (1722–1727).

Венгжинівський (Венжиновський), Сергій Олександрович (1844/1850–1913), етнограф, історик, фольклорист.

Венеди, одна з найдавніших назв слов'ян, під якою вони згадуються в античних джерелах.

Венс, Сайрус (1917–2002), державний діяч, держсекретар США у 1977–1979.

Венсан, Франсуа Нікола (1767–1794), політичний і державний діяч, один із лідерів санкюлотів під час Великої французької революції.

«Вервольф», ставка Адольфа Гітлера на території України (Вінницька обл.).

Вереснева кампанія 1939, див. *Німецько-польська війна 1939*.

Вереснева революція 1870, революція 3–4 вересня 1870 у Франції, яка скинула імператора Наполеона III і поклала початок Третій республіці.

Веретенников, Василь Іванович (1880–1942), російський і український історик, архівіст.

Вержени, Шарль Грав'є (1719–1787), державний діяч, державний секретар з іноземних справ Франції (1774–1787).

Вермахт, збройні сили нацистської Німеччини (1935–1945).

Вернадський, Володимир Іванович (1863–1945), філософ, природознавець, громадський діяч, перший президент Української академії наук.

Вернадський Георгій (Джордж) Володимирович (1887–1973), американський історик, син Володимира Вернадського.

Версальський мирний договір 1783, система підписаних в Парижі і Версалі за посередництва французького короля договорів, що завершили Американську війну за незалежність.

Версальський мирний договір 1919, підписаний у Версалі 28 червня 1919 державами-переможцями у Першій світовій війні (США, Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією тощо) з одного боку, і переможеною Німеччиною - з іншого.

Версальські союзні договори 1756 і 1758, договори, що оформили анти-пруську коаліцію в Семирічній війні 1756–1763.

Версальсько-вашингтонська система міжнародних відносин, система міжнародних відносин, встановлена після завершення Першої світової війни державами-переможцями.

Версальці, військо на чолі з А. Тьером і М. Мак-Магоном, що зосередилось у Версалі для боротьби проти Паризької комуни.

Верховна Рада СРСР, законодавчий орган влади СРСР, 1937–1991.

Верховна Рада УРСР, законодавчий орган влади УРСР, 1937–1991.

Вершигора, Петро Петрович (1905–1963), військовий діяч, один із керівників радянського партизанського руху в Україні під нацистською окупацією.

Веселовський, Микола Іванович (1848–1918), російський археолог, сходознавець.

«Весна народів», національно-визвольний і революційний рух в Австрії 1848.

Веспасіан (9–79), державний діяч, імператор Римської імперії у 69–79.

Веспуччі, Америго (1454–1512), італійський мореплавець.

Вестмінстерський статут (1931), акт британського парламенту, який встановив рівний правовий статус Великої Британії і її домініонів відповідно до Бальфура декларації (1926).

Вестфальська система, система міжнародних відносин, яка склалася після завершення Тридцятилітньої війни 1618–1648 у результаті підписання мирного договору 24 жовтня 1648 у вестфальських містах Мюнстері й Оснабрюку.

Вестфальський мир, мирна угода, укладена 24 жовтня 1648 між силами протестантів і католиків, якою завершилася Тридцятирічна війна.

Вехтер, Отто (1901–1949), німецький військовий діяч, губернатор округу «Галичина» у складі Генерал-губернаторства (1942–1944), ініціатор створення Дивізії СС «Галичина».

Вешняк-Якубович, Федір (пом. 1650), військовий та державний діяч, чигиринський полковник (1648–1650).

В'єтнамська війна, див. *Війна у В'єтнамі*.

Виборзька відозва 1906, відозва депутатів Першої Державної думи Російської імперії, опублікована після розпуску Думи.

Вивід прав України (1712), політико-правовий трактат, авторство якого приписується Пилипові Орлику.

Виговський, Іван Остапович (? – 1664), державний і військовий діяч, гетьман України (1657–1659).

Вигодовський, Павло Хомич (1802–1881), чиновник, декабрист.

«Визволення праці», марксистська революційна організація в Російській імперії і серед російських політичних емігрантів (1883–1903).

Винар, Любомир-Роман (1932–2017), американський історик українського походження, засновник Українського історичного товариства.

Виписні козаки, випищики, козаки, що були викреслені з реєстру (16–17 ст.).

Вислоух, Болеслав (1855–1937), польський громадський і політичний діяч, видавець, жив і працював у Східній Галичині.

Висоцький, Сергій Олександрович (1923–1998), історик, археолог, епіграфіст, дослідник графіті Софії Київської.

Витвицький, Степан (1884–1965), громадський і політичний діяч, учасник підготовки проголошення ЗУНР, державний секретар закордонних справ ЗУНР.

Вишиваний, Василь (Габсбург, Вільгельм фон) (1895–1948), політичний діяч, поет.

Вишинський, Андрій Януарович (1883–1954), державний діяч, міністр закордонних справ СРСР (1949–1953), Генеральний прокурор СРСР (1935–1939).

Вишневецький (Байда), Дмитро Іванович (пом. 1563), український політичний і військовий діяч, організатор козацьких походів.

Вишневецький, Ярема (Ісремія) (1612–1651), державний діяч.

Вища рада народного господарства, орган влади, створений 2 (15) грудня 1917 з метою організації діяльності народного господарства та керівництва націоналізованими підприємствами відповідно до декрету РНК ВЦВК. Існувала у 1917–1932.

Вівіані, Рене (1863–1925), державний діяч, прем'єр-міністр Франції (1914–1915).

Віденська система міжнародних відносин, система міжнародних відносин в Європі, яка склалася після війн Наполеона Бонапарта і проіснувала з модифікаціями до Першої світової війни.

Віденський конгрес 1814–1815, міжнародний конгрес, на якому було встановлено принципи міжнародного політичного устрою Європи після наполеонівських війн.

Віденські арбітражі 1938 і 1940, міжнародні арбітражі стосовно державної приналежності Південної Словаччини, Закарпаття і Північної Трансильванії.

«Відлига», див. *Десталінізація*.

Віднянський, Степан Васильович (1951), історик, член-кореспондент НАНУ.

Візантійська імперія, середньовічна держава, східна частина Римської імперії у 395–1453 з центром у Константинополі.

Війна в Афганістані (1979–1989), військові дії СРСР на території Афганістану з 26 грудня 1979 до 15 лютого 1989.

Війна в Іраку (2003–2011), військові дії міжнародної коаліції проти режиму Саддама Хусейна в Іраку.

Війна в Кореї (1950–1953), збройний конфлікт між Корейською Народно-Демократичною Республікою та Південною Кореєю, який тривав з 25 червня 1950 до 27 липня 1953.

Війна в Перській затоці (1990–1991), військові дії Міжнародної коаліції за мандатом ООН проти військ Іраку.

Війна за австрійську спадщину (1740–1748), збройний конфлікт між Пруссією і Францією з одного і Австрією і Великою Британією з іншого боку.

Війна за іспанську спадщину (1701–1714), Див. *Іспанська спадщина, війна за іспанську спадщину (1701–1714)*.

Війна за незалежність (США), військово-політичні події у британських колоніях Північної Америки в 1775–1783, які закінчилися утворенням Сполучених Штатів Америки; інша назва – Американська революція.

Війна за польську спадщину (1587–1588), Див. *Польська спадщина, війна за польську спадщину (1587–1588)*.

Війна за польську спадщину (1733–1735), Див. *Польська спадщина, війна за польську спадщину (1733–1735)*.

Війна у В'єтнамі, війна 1964–1975 між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним СРСР та КНР) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю тощо); інша назва – В'єнамська війна.

Війна Червоної і Білої троянд, див. *Червоної і Білої троянд війна*.

Війни РСФРР і УНР (1917–1920), бойові дії між РСФРР і УНР у грудні 1917–1920.

Війська СС, див. *Ваффен СС*.

Військові губернатори, урядова посада в Російській імперії

Військові поселення, спеціальні поселення військовозобов'язаних селян у Російській імперії (18–19 ст.)

Військово-революційні комітети, органи тимчасової влади на підконтрольний червоним військам територіях УСРР (1917–1920).

Війт, у середньовічній Німеччині а також містах Речі Посполитої (Польщі, України, Литви й Білорусі), заснованих на магдебурзькому праві, у 15–18 ст., обраний на цю службу керівник магістрату, місцевого самоврядування (міського чи сільського управління).

Вікінги (нормани), скандинавомовні племена, що в Середньовіччі заселяли прибрежну та континентальну частину Скандинавії та Балтійського моря.

Віктор Еммануїл II (1820–1878), державний діяч, король Італії (1861–1878), король П'ємонту та Сардинії у (1849 – 1861).

Віктор Еммануїл III (1869–1947), державний діяч, король Італії (1900 – 1946).

Вікторія (1819–1901), державний діяч, королева Великої Британії (1837–1901).

Вікул, Сергій Павлович (1890–1937), український громадський і політичний діяч, журналіст.

Віллем, Жан-Батіст (1773–1854), державний діяч, прем'єр-міністр Франції (1821–1828).

Віллем I (1772–1843), король Нідерландів.

Віллем II (1792–1849), король Нідерландів.

Віллем III (1817–1890), король Нідерландів.

Вілсон (Вільсон), Ендрю Лівінгстон (нар. 1961), політолог, професор Університетського коледжу Лондона.

Вільгельм I Завойовник (Бастард) (1027–1087), державний діяч, герцог Нормандії (1035–1087), король Англії (1066–1087).

Вільгельм I Оранський (1579–1584), штатгальтер Нідерландів, у 1581 року проголосив їх незалежними провінціями.

Вільгельм I Фрідріх Людвіг (1797–1888), державний діяч, імператор Німецької імперії (1871–1888).

Вільгельм II (1859–1941), державний діяч, імператор Німецької імперії (1888–1918).

Вільгельм II Нассау-Оранський (1626–1650), штатгальтер Нідерландів.

Вільгельм II Рудий (бл. 1056–1100), державний діяч, король Англії (1087–1100).

Вільгельм III Оранський (1650–1702), король Англії і Шотландії, штатгальтер Нідерландів.

Вільгельм IV (1765–1837), король Великої Британії і Ірландії.

Вільгельм V Оранський (1748–1806), штатгальтер Нідерландів, штатгальтер Республіки Сполучених Провінцій.

Вільгельміна (1880–1962), королева Нідерландів.

«Вільна Франція», див. *«Франція, що бореться»*.

Вільне козацтво, добровільні збройні формування в Україні і на Кубані, 1917–1918.

Вільсон, Гарольд (1916–1995), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1964–1970 та 1974–1976).

Вільсон, Томас Вудро (1856–1924), державний діяч, 28-й президент США (1913–1921), лауреат Нобелівської премії миру «За те, що привніс фундаментального закону людяності в сучасну міжнародну політику» (1919).

Віндзор, династія.

Вінницька округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920–1930-ті).

Вінницький полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця з центром у Вінниці, 17 ст.

Вінтер, Едуард (1896–1982), німецький історик.

Вінтоняк, Олекса (1915–2011), історик, видавець, громадський діяч.

Вінцентій Кадлубек (1160–1223), польський хроніст, релігійний діяч, єпископ.

Віппер, Роберт Юрійович (1859–1954), російський історик, академік АН СРСР.

Вірмен геноцид (1915), масове знищення вірменського населення у Османській імперії.

«Вісла» операція, операція з примусового переселення українського населення східних воєводств Польщі на західні й північні землі, отримані від Німеччини, 1947.

Вісті ВУЦВК, центральна урядова газета УСРР у 1920–1930-х, орган ВУЦВК.

Вісь Москва – Берлін – Париж, континентальний блок Росії, Німеччини і Франції.

Вісь Рим-Берлін, військово-політичний союз нацистської Німеччини і фашистської Італії, оформлений Берлінською угодою від 25 жовтня 1936.

Вітгенштейн, Лев Петрович (1799–1866), військовий, декабрист.

Вітик, Семен Гнатович (1875–1937), політичний діяч.

Вітовський, Дмитро (1887–1919), військовий діяч, державний секретар військових справ ЗУНР.

Вітовт (1350–1430), державний діяч, Великий князь литовський (1392–1430).

Вітте, Сергій Юлійович (1849–1915), державний діяч, голова Ради Міністрів Російської імперії (1905–1906).

Віче, збори населення міста у давньоруську добу.

«Вічний мир» 1686, мирна угода між Річчю Посполитою і Росією, 1686 р.

Віші (політичний режим), колабораціоністський виконавчий орган влади Французької держави часів окупації Франції нацистською Німеччиною, очолюваний маршалом Анрі Філіппом Петеном з 16 червня 1940, із центром у м. Віші.

Владимирський, Михайло Федорович (1874–1955), партійний і державний діяч, заступник голови РНК УСРР (1922–1925).

Владимирський-Буданов, Михайло Флегонтович (1838–1916), історик.

Владислав IV, державний діяч, король Польщі, великий князь Литовський.

Владислав VI (Ласло VI) (Ягеллон) (1440–1457), державний діяч, король Угорщини (15.05 – 17.07.1440, 30.05.1445 – 23.11.1457), король Чехії (як Ладіслав Постум) (1453–1457), титулярний король Галичини та Володимирії, герцог Люксембургу, король Богемії (1453–1457), герцог австрійський (1440–1457).

Владислав I Святий (Ласло I) (Арпад) (1040–1095), державний діяч, король Угорщини (1077–1095).

Владислав II (Ласло II) (Арпад) (1131–1163), державний діяч, герцог Боснії (1137–1159), король Угорщини (1162–1163).

Владислав II Ягеллончик (Король «Добре») (1456–1516), державний діяч, король Чехії (1471–1509), король Угорщини (1490–1516), титулярний король Галичини і Володимирії, король Далматії, Хорватії, Сербії, Куявії і Болгарії, князь Шльонська і Люксембурга, володар Моравії і Лужиць.

Владислав III Варненчик, король Польщі і Угорщини, син Владислава II Ягеллончика.

Вовк, Андрій Миколайович (1882–1969), військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР.

Вовк-Карачевський, Василь Никодимович (1934–1993), громадський діяч, публіцист, член Старої громади.

Водовозов, Василь Васильович (1864–1933), громадський та політичний діяч, публіцист.

Водолажченко, Ольга Гаврилівна (1888–1972), історик, архівіст, джерелознавець, філолог.

Воєвода, воєначальник, голова військового загону, правитель воєводства – військового округу, міста на Русі з 10 ст.

Воєводство, 1) адміністративно-територіальна одиниця в Королівстві Польському та Речі Посполитій у 15–17 ст. 2) адміністративно-територіальна одиниця в Польщі у 1919–1939 та з 1944 – дотепер.

Воєнний комунізм, комплекс економічних і політичних заходів, застосований радянською владою у 1918–1921.

Воєнно-політичний союз радянських республік, формальне об'єднання військових сил радянських республік у 1919–1920.

Вождь, голова племені; очільник, керманич.

«Воз'єднання України з Росією», 1) історична концепція, що полягає у тлумаченні підписання Березневих статей 1654 як акту «воз'єднання України з Росією»; 2) Трьохтомна фундаментальна археографічна публікація 1953, присвячена березневим статтям 1654 (російська назва – «Воссоединение Украины с Россией»).

Вознесенський, Микола Олексійович (1903–1950), державний діяч, заступник голови Ради Міністрів (до 1946 – Ради Народних Комісарів) СРСР (1939–1949), голова Держплану СРСР (1942–1949), академік АН СРСР (1943).

Волзьке козацтво, російські козацькі війська на Волзі.

Волинська губернія, південно-західна губернія Російської імперії (1792 – 1917), Української держави (1918) та Української РСР (1921–1925).

«Волинська різанина», масові вбивства польського населення на Волині у 1943.

Волинське воєводство, утворена після Люблінської унії 1569 з центром у м. Луцьк адміністративно-територіальна одиниця на Правобережній Україні в 16–18 ст.

Волинське князівство, державне утворення у Волинській землі, 11–12 ст.

Волинське намісництво, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (1793–1796).

Волиняни, племінне об'єднання східних слов'ян.

Волконський, Сергій Григорович (1788–1865), військовий діяч, декабрист.

Володимир Васильович (1249/1250–1288), князь володимиро-волинський.

Володимир Ігоревич (1170–1211/1212), князь путивльський і галицький, син Ігоря Святославича.

Володимир Львович (1306–1325), князь галицько-полинський.

Володимир Мономах (1053–1125), великий князь київський.

Володимир Мстиславич (?–1171), князь київський.

Володимир Ольгердович (бл. 1335 – бл. 1398), удільний князь київського князівства у складі Великого князівства Литовського.

Володимир Рюрикович (1187–1239), князь київський.

Володимир Святославич (пом. 1015), великий князь київський, син Святослава Ігоревича.

Володимир Ярославич (бл. 1151–1199), князь перемиський і галицький, син Ярослава Володимировича.

Володимирко Володарович (1104–1153), князь галицький.

Володимиро-Суздальське князівство, північно-східне руське князівство з центром у Володимирі-на-Клязьмі.

Володимирське князівство, західне руське князівство династії Рюриковичів на території сучасної Волині з центром у м. Володимир; з 10 ст. входило до складу Київської Русі.

Володислав Кормільчич (пом. бл. 1214), галицький боярин, керівник опозиції князям Данилу Романовичу (Данилу Галицькому) й Василькові Романовичу.

Володченко, Микола Герасимович (1862–1945), військовий діяч, 1917 – командувач Південно-Західним фронтом, генерал-поручник Армії УНР.

Волох, Омелян Іванович (1886–1937), військовий діяч, керівник заколоту проти Директорії УНР.

Волошин, Августин (1874–1945), державний діяч, прем'єр-міністр Карпатської України (1938–1939), президент Карпатської України (1939).

Волощина, див. *Валахія*.

Волховський, Фелікс Вадимович (1846–1914), політичний діяч, революціонер, публіцист.

Вольності Війська Запорозького низового, назва територій, підконтрольній Запорозькій Січі.

Вольф, Фердинанд Богданович (бл. 1791 – 1854/1855), лікар, декабрист.

Вольховський, Володимир Дмитрович (1798–1841), військовий діяч, декабрист.

«Вопросы истории КПСС», науковий журнал, виходив як орган Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві від липня 1957 до 1991.

«Вопросы истории», науковий історичний журнал, під цією назвою видається з 1945.

Воровський, Вацлав Вацлавович (1871–1923), політичний діяч, революціонер, дипломат, журналіст.

Воронцов, Михайло Семенович (1782–1856), державний діяч, генерал-фельдмаршал, 1828–1844 – новоросійський і бессарабський генерал-губернатор.

Ворошилов, Климент Єфремович (1881–1969), військовий, державний і партійний діяч, маршал Радянського Союзу.

«Вперед», партійні групи РСДРП, підконтрольні більшовикам, що створювалися 1905.

«Вперед», газета, орган лівого крила Української революційно-демократичної партії (група Майстренка).

Врангель, Петро Миколайович (1878–1928), військовий і політичний діяч, один із лідерів Білого руху.

Вратіслав I з династії Пржемысловичів (бл. 888 – 921), державний діяч, князь Чехії (915–921).

Врецьона, Євген (1905–1975), політичний і військовий діяч, член УВО та ОУН.

Врублевський, Микола Євтихійович (1897–1918), громадський і політичний діяч, революціонер.

Всевелике військо донське, див. *Донське козацтво*.

Всеволод Ольгович (пом. 1146), князь чернігівський (1127–1139) і київський (1139–1146).

Всеволод Святославич (пом. після 1214), князь чернігівський, київський.

Всеволод Чермний (? – після 1214), князь київський, князь чернігівський.

Всеволод Юрійович «Велике Гніздо» (1154–1212), князь владимиросуздальський, син Юрія Долгорукого.

Всеволод Ярославич (1030–1093), князь переяславський, чернігівський і київський, син Ярослава Мудрого.

Всенародні збори угорських русинів (1919), з'їзд представників українського населення Закарпаття, що відбувся в хусті 21 січня 1919.

Всеросійський національний союз, політична партія в Російській імперії, 1908–1917.

Всеросійський центральний виконавчий комітет (ВЦИК), законодавчий орган РСФРР, 1918–1937.

Всеросійські установчі збори, див. *Установчі збори всеросійські*.

Всесвітня історія, розділ історичної науки, в якому вивчається минуле людства на основі письмових і матеріальних свідчень минулих подій.

Всеслав Брючиславич (пом. 1101), князь полоцький.

Всесоюзна комуністична ленінська спілка молоді (Комсомол), молодіжна масова організація при КПРС у СРСР з фактично обов'язковим членством.

Всесоюзний (Загальносоюзний) центральний комітет нового алфавіту, науково-організаційний центр розробки алфавітів для мов народів СРСР, створений у 1930 на базі Центрального комітету тюркського алфавіту. Існував до кінця 30-х років.

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців (ВУНАС), наукова громадська організація в Україні, діяла у 1926–1932.

Всеукраїнська учительська спілка, об'єднання вчителів в Україні, 1905–1920.

Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК), науково-дослідна установа, 1924–1934.

Всеукраїнський іспарт, комісія зі збирання та вивчення матеріалів з історії революції та історії РКП(б) й КП(б)У, що діяла при ЦК КП(б)У у 1921–1929.

Всеукраїнський національний конгрес (1917), всеукраїнський національний з'їзд (квітень 1917), що визнав Центральну Раду повноважним українським національним органом.

Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком), орган радянської влади в Україні (кін. 1919 – поч. 1920).

Всеукраїнський центральний виконавчий комітет рад (ВУЦВК), орган законодавчої влади в УСРР, 1919–1937.

Всеукраїнські з'їзди рад, 1) представницькі органи влади на території України, 1917–1918; 2) найвищий законодавчий орган влади в УСРР (1919–1937).

Вуйцік, Збігнєв (1922–2014), польський історик, член Польської академії наук, член УВАН у США.

ВУЦВК, див. *Всеукраїнський центральний виконавчий комітет рад (ВУЦВК)*.

ВУЧК (Всеукраїнська надзвичайна комісія), ЧК, орган здійснення державного терору на підконтрольній червоним військам території України/УСРР, 1918–1921.

ВЧК (Всеросійська надзвичайна комісія), орган здійснення державного терору на території РСФРР, 1918–1921.

В'язлов, Андрій Григорович (1862–1919), громадський і політичний діяч, генеральний суддя Української держави (1918).

В'ятичі, група східнослов'янських племен.

В'ячеслав Володимирович (1083–1154/1155), князь смоленський, турівський, переяславський, син Володимира Мономаха.

Габсбурги, династія.

Гавел, Вацлав (1936–2011), чеський політик і державний діяч, президент Чехословаччини і Чехії, опозиціонер, письменник і публіцист.

Гавлічек-Боровський, Карел (1821–1856), політичний діяч.

Гавро, Лайош (1894–1938), військовий діяч.

Гаджега, Василь Миколайович (1863/1864–1938), історик, релігійний і культурний діяч (Закарпаття).

Гаджега, Юлій Петрович (1879–1947), історик, релігійний і культурний діяч (Закарпаття).

Гадяцька угода, угода, укладена 16 вересня 1658 під м. Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною, що передбачала входження останньої до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і Литви.

Гадяцький полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця в Україні, 17–18 ст.

Газі-Герай I, кримський хан (1523–1524).

Газі-Герай II, кримський хан (1588–1596).

Гайдамаки, 1) учасники повстання на Правобережній Україні у 18 ст., див. *Гайдамаччина*; 2) назва низки збройних формувань в Україні у 1917–1920.

Гайдамаччина, повстанський рух на Правобережній Україні у 18 ст.

Гайдар, Єгор Тимурович (1956–2009), політичний діяч, економіст, автор проекту економічних реформ у Росії, що реалізовувався на початку 1990-х.

Галант, Ілля Володимирович (1867–1941), історик, архівіст.

Галецький, Оскар (1891–1973), польський історик, дійсний член УВАН.

Галицька земля, територіальне утворення в Давній Русі.

Галицька Соціалістична Радянська Республіка, державне утворення, створене військами РСФРР у Західній Україні 1920.

Галицьке генерал-губернаторство, тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, створена російською адміністрацією на Галичині у 1916–1917.

Галицьке князівство, державне утворення в Давній Русі (12 ст.).

Галицький революційний комітет, див. *Галицька Соціалістична Радянська Республіка*.

Галицький сейм, представницько-законодавчий орган австрійської провінції Королівство Галиції і Лодомерії з Великим князівством Краківським, князівством Освенцімським і князівством Заторським. Діяв у 1861–1918.

Галицько-волинське князівство, давньоруське державне утворення (1199–1245).

Галицько-волинський літопис, пам'ятка давньоруського літописання.

Галицько-руська матиця, культурно-освітнє товариство в Галичині, засноване 16 липня 1848 у Львові.

Галичина, дистрикт, адміністративна одиниця у складі Генерал-губернаторства «Польща» в період німецької окупації під час Другої світової війни, що не відносилося до Рейхскомісаріату «Україна».

«Галичина», дивізія **Ваффен СС**, підрозділ у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував у 1943 – 1945 і був укомплектований з українців.

Галиції і Льодомерії королівство, складова частина Габсбурзької монархії, Австрійської імперії і Австро-Угорщини у 1772–1918 із центром у Львові.

Галлер, Карл-Людвіг фон (1768–1854), політичний діяч.

Галлер, Юзеф (1873–1960), польський військовий діяч.

Гальсгос, Ромуло (1884–1969), державний діяч.

Гальчевський, Яків Васильович (1894–1943), військовий діяч, один із керівників повстанського руху 1919 – поч. 1920-х.

Гама, Васко да, португальський мореплавець.

Гамалії, козацький старшинський рід.

Гамалія, Григорій Михайлович (пом. 1702), військовий діяч, дипломат, політичний діяч.

Гамарник, Ян Борисович (1894–1937), радянський військовий і партійний діяч.

Гамільтон, Александр (1755–1804), державний діяч, 1-й міністр фінансів США (1789–1795).

Гамільтон-Гордон Джордж (1784–1860), політичний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії у 1852–1855.

Гаммаршельд, Даг Яльмар Агне Карл (1905–1961), державний діяч, Генеральний секретар ООН (1953–1961), письменник, перекладач, лауреат Нобелівської премії миру «За діяльність в ООН» (1961).

Гамсахурдіа Звіад (1939 – 1993), грузинський державний і політичний діяч, письменник, перший президент Грузії.

Гамченко, Сергій Свиридович (1839–1934), історик, археолог.

Гандельсман, Марцелій (1882–1945), польський історик.

Гандизм, соціально-політичне і релігійно-філософське учення, розроблене Мохандасом Карамчандом Ганді, ідеологія індійського національно-визвольного руху.

Ганді, Індіра (1917–1984), державна діячка, прем'єр-міністр Індії (1966 – 1977 та 1980–1984).

Ганді, Могандас Карамчанда (Махатма) (1869–1948), політичний діяч, лідер національно-визвольного руху, основоположник політичної доктрини ненасильства.

Ганді, Раджів (1944–1991), державний діяч, прем'єр-міністр Індії (1984–1989).

Ганза, Ганзейський союз, торговий і політичний союз північнонімецьких міст у 14–16 ст. (формально до 1669) на чолі з Любеком.

Ганкевич, Лев (1883–1962), громадський і політичний діяч (Галичина).

Ганкевич, Микола (1869–1939), громадський і політичний діяч (Галичина).

Ганнібал (247–183 до н. е.), військовий діяч, полководець.

Ганнібал, Іван Абрамович (1737–1801), військовий діяч, один із творців Чорноморського флоту.

Ганновер, Натан (бл. 1620–1683), єврейський хроніст, автор хроніки «Глибокий мул» про єврейські погроми часів Хмельниччини.

Ганноверська династія, династія.

Ганс I (1455–1513), державний діяч, герцог Шлезвігу та Гольштейна (1481–1513), король Данії (1481–1513), король Швеції (1497–1501), король Норвегії (1483–1513).

Гапон, Георгій Аполлонович (1870–1906), священник, провокатор (співпрацював із департаментом поліції).

Гарабурда, Михайл (16 ст.), політичний діяч, дипломат (Велике князівство Литовське).

Гаральд I Норвезький (Копицеволосий, Вогневолосий, Прекрасноволосий) (850–933), державний діяч, король Норвегії (872–930).

Гаральд II (Сірий Плащ) (?–970), державний діяч, король Норвегії (961–970).

Гаральд II (994 (?) – 1019), державний діяч, король Данії.

Гаральд III М'який (Харальд) (1041–1080), державний діяч, король Данії (1074–1080).

Гаральд III Синьозубий Гормссон (935–986), державний діяч, король Данії (як Гаральд I) та Норвегії (961–986).

Гаральд III Суворий (Гаральд Сміливий) (1015–1066), державний діяч, король Норвегії (1046–1066).

Гаральд IV (1103–1136), державний діяч, король Норвегії (1130–1136).

Гарасевич, Михайло Григорович (1763–1836), історик, церковний діяч (Галичина).

Гардінг, Воррен Гамаліел (1865–1923), державний діяч, 29-й президент США (1921–1923).

Гаркуша, Філон (пом. бл. 1683), козацький полковник, дипломат, родич Богдана Хмельницького.

Гарольд I Заяча Лапа (Заяча Нога) (1015–1040), державний діяч, король Англії (1035–1040).

Гарольд II Годвінсон (бл. 1022–1066), державний діяч, ерл Східної Англії, Оксфордширу й Бакінгемширу (1045–1066), ерл Вессексу (1053–1066), король Англії (1066).

Гаррісон, Бенджамін (1833–1901), державний діяч, 23-й президент США (1889–1893).

Гаррісон, Вільям Генрі (1773–1841), державний діяч, 9-й президент США (1841).

Гарфілд, Джеймс Абрам (1831–1881), державний діяч, 20-й президент США (1881).

Гасан II (1929–1999), державний діяч, король Марокко у 1961–1999.

Гаспринський, Ісмаїл (1851–1914), громадський діяч, письменник, видавець, кримсько-татарський просвітник.

Гатцук, Олексій Олексійович (1832–1891), історик, архівіст, публіцист.

Гаха, Еміль (1872–1945), державний діяч, президент Чехословаччини (1938–1939) та Протекторату Богемії і Моравії (1939–1945).

Гвардія Людова, прорадянська підпільна збройна організація Польської робітничої партії в окупованій нацистами Польщі, яка пізніше була перетворена в Армію Людову.

Гвардія преторіанська, підрозділ особистих охоронців імператорів Римської імперії.

Гейбітскомісаріати, адміністративно-територіальні одиниці на окупованій нацистською Німеччиною території СРСР, складові частини генерал-комісаріатів.

Гebraїстична історико-археографічна комісія при ВУАН, науково-дослідна установа при ВУАН.

Гегечкорі, Євген (1881–1954), політичний діяч, один із лідерів ГрузСДРП (меншовиків).

Гедимін (1275–1341), державний діяч, великий князь литовський (1316–1341).

Гедиміновичі, династія, нащадки князя Гедиміна.

Геза II (пом. 1162), угорський король із династії Арпадів.

Гезлев (Козлов), давня назва Євпаторії.

Гейдріх, Рейнгард (1904–1942), державний і військовий діяч нацистської Німеччини, військовий злочинець.

Гейзинга, Йоган (1872–1945), голландський історик і культуролог.

Геккер, Наум Леонідович (1861/1862–1920), політичний діяч, революціонер, публіцист.

Гелон, давньогрецьке місто, згадане у «Історії» Геродота.

Гель, Іван Андрійович (1937–2011), громадський діяч, дисидент.

Гельвети, найчисленніше кельтське плем'я на території Галлії.

Гельсінкська група в Україні, див. *Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод*.

Генеалогічне дерево, див. *Генеалогія*.

Генеалогія, родознавство, допоміжна історична дисципліна.

Генерал-губернатор, призначений представник голови держави або уряду для управління територією, зазвичай в колоніально-імперському контексті.

Генерал-губернаторство (Генеральна губернія), тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, утворена 12 жовтня 1939 гітлерівським урядом під час Другої світової війни у центрально-східній частині Польської держави з центром у Кракові.

Генерал-комісаріати, адміністративно-територіальні одиниці на окупованій нацистською Німеччиною території СРСР, складові частини райхскомісаріатів.

Генеральна військова рада, вищий орган влади козацької держави в Україні.

Генеральна старшина, 1) вища державна адміністрація в Гетьманщині в 17–18 ст.; 2) в період Гетьманату 1918 – вищий старшинський командний склад збройних сил Української Держави.

Генеральний секретаріат Української Центральної Ради, уряд, сформований Українською Центральною Радою 15(28) червня 1917.

Геноцид у Руанді, геноцид народності тутсі (1994), організований урядом Руанди, контрольованим представниками народності хуту.

Генріх (Анрі) Шарль д'Артуа Бурбон (1820–1883), державний діяч, герцог Бордо, граф де Шамбор, король Франції (як Генріх V, 1830).

Генріх Бургундський (Енріке) (1066–1112), державний діяч, Перший граф Португалії (1093–1112), васал короля Леону і Кастилії.

Генріх Молодий (Молодий король) (1155–1183), державний діяч, герцог Нормандії (1183), граф Анжу (1183), граф Менський (1183), співкороль Англії (1170–1183).

Генріх Хорутанський (Карінтійський) (1265–1335), державний діяч, з Горицько-Тірольської династії, граф Тіроля (як Генріх II), герцог Карінтії (як Генріх VI) та Крайни (1295–1335), король Богемії (22.08.1306, 1307–1310).

Генріх I Боклерк (Плантагенет) (1068 або 1069–1135), державний діяч, герцог Нормандії (1106–1135), король Англії (1100–1135).

Генріх II Плантагенет (Короткий Плащ) (1133–1189), державний діяч, герцог Нормандії (1150–1189), граф Анжуйський, Турський та Менський (1151–1189), герцог Аквітанії (1152–1189), король Англії (1154–1189), лорд Ірландії (1171–1175).

Генріх II Святий (973–1024), імператор Священної Римської імперії.

Генріх III (Генрі Плантагенет) (1207–1272), державний діяч, лорд Ірландії, герцог Аквітанії, король Англії (1216–1272).

Генріх III (1017–1056), імператор Священної Римської імперії.

Генріх IV (Генрі Ланкастер) (1366–1413), державний діяч, лорд Ірландії, герцог Герефордський (1397–1413), король Франції, король Англії (1399–1413).

Генріх IV (1050–1106), імператор Священної Римської імперії.

Генріх V (Генрі Ланкастер) (1386 або 1387–1422), державний діяч, принц Уельський (1399–1422), герцог Ланкастерський (1399–1422), герцог Корнуельський, граф Честерський, герцог Аквітанський, лорд Ірландії, король Франції, король Англії (1413–1422).

Генріх V (1081–1125), імператор Священної Римської імперії.

Генріх VI (Генрі Ланкастер) (1421–1471), державний діяч, король Франції (1422–1471), лорд Ірландії, король Англії (1422–1461, 1470–1471).

Генріх VI (1165–1197), імператор Священної Римської імперії.

Генріх VII Тюдор (1457–1509), Король Англії.

Генріх VII (1275–1313), імператор Священної Римської імперії.

Генріх VIII Тюдор (1491–1547), Король Англії.

Генуезька конференція 1922, міжнародна дипломатична конференція з фінансових питань за участі РСФРР.

Георг I (1660–1727), король Великої Британії з Ганноверської династії.

Георг II (1683–1760), король Великої Британії і Ірландії з Ганноверської династії.

Георг III (1738–1820), король Великої Британії і Ірландії з Ганноверської династії.

Георг IV (1762–1830), король Великої Британії і Ірландії, король Ганновера з Ганноверської династії.

Георг V (1865–1936), король Великої Британії і Ірландії (з 1927 – Північної Ірландії) з Сансек-Кобург-Готської (з 1917 – Віндзорської) династії.

Георг VI (1936–1952), король Великої Британії і Північної Ірландії з Віндзорської династії.

Георг-Вільгельм (1595–1640), маркграф Бранденбургу, курфюрст Священної Римської імперії, герцог Пруссії.

Георгієвський трактат, договір від 24 липня (4 серпня) 1783 про перехід Грузії під протекторат Росії.

Герай, династія кримських ханів.

Геральдика, допоміжна історична дисципліна, що вивчає гербову традицію.

Герасименко, Василь Пилипович (1900–1961), державний і військовий діяч, народний комісар оборони УРСР.

Герасимчук, Василь Іванович (1880–1941), історик, учень М. Грушевського, член НТШ з 1903.

Гербель, Сергій Миколайович (1856–1936), політичний і державний діяч.

Герберштейн, Зігмунд фон (1486–1566), політичний діяч, дипломат, мандрівник, автор «Записок про московитські справи» (1549).

Герек, Едвард (1913–2001), політик і державний діяч (Польща).

Гереро і нама геноцид, знищення племен гереро і нама військами Німеччини на території сучасної Намібії (1904–1907 роки).

Гермайзе, Осип Юрійович (1892–1952), історик, репресований у справі СВУ.

Герменевтика історична, теорія тлумачення писемних пам'яток.

Гермонасса, античне місто на Таманському півострові, яке входило до складу Боспорського царства.

Геродот, автор «Історії» в 9-ти книгах – найдавнішого донедавна наукового систематичного викладу історії Греції, грецьких колоній і сусідніх земель.

«Герой Радянського Союзу», звання, встановлене постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 16 квітня 1934 як найвищий ступінь відзнаки, що надавалася за особисті або колективні заслуги перед радянською державою, пов'язані зі здійсненням героїчного подвигу.

«Герой соціалістичної праці», почесне звання в СРСР у 1938–1991, вища ступінь відзнаки за працю.

Герцль, Теодор (1860–1904), політичний діяч, ідеолог сіонізму.

Герцог, 1) найвищий шляхетський титул; 2) князь, воєвода, військовий вождь.

Гессен, Юлій Ісидорович (1871–1939), історик і архівіст, один із засновників Єврейського історико-етнографічного товариства.

Гестапо, таємна поліція в нацистській Німеччині.

Гети, фракійське плем'я.

Гетьман, 1) титул вищого воєначальника у Великому князівстві Литовському і Королівстві Польському; 2) титул командувача козацького війська й голови козацької держави.

Гетьман, Вадим Петрович (1935–1998), державний діяч, фінансист.

Гетьманат, період історії України з 29 квітня 1918 до 14 грудня 1918 та назва державного ладу, встановленого в цей час.

Гетьманщина (у 17–18 ст.), українська козацька держава 1648–1764 на території Наддніпрянщини, Сіверщини та Східного Поділля.

Гілея, згадувана в написах з Ольвії та Геродотом лісистої місцевості в Скіфії, частина її, вірогідно, належала або використовувалась Ольвією.

Гільдії, об'єднання промисловців і купців у Середньовіччі й Новому часі.

Гільйотина, 1) пристрій для виконання смертних вироків (впроваджений у Франції з кінця 18 ст.); 2) гільйотинні ножиці для розмітки сталених полотнощ і викроювання деталей.

Гіляров, Сергій Олексійович (1887–1946), історик, мистецтвознавець.

Гімлер, Гайнріх Луйтпольд (1900–1945), державний діяч, військовий злочинець, райхсфюрер СС.

Гінденбург, Пауль фон (1847–1934), державний діяч, президент Німеччини (1925–1934).

Гіпаніс, назва річок Південний Буг, інколи Кубань в античних джерелах.

Гіреї, див. *Герії*.

Гірник, Олекса Миколайович (1912–1978), політв'язень, що 1978 здійснив акт самоспалення в Києві.

Гітлер, Адольф (1889–1945), військовий злочинець, державний діяч, канцлер нацистської Німеччини (1933–1945), лідер НСДАП.

Гладилович, Дем'ян Юрійович (1845–1892), громадський і політичний діяч, педагог, голова Товариства ім. Шевченка (попередника НТШ).

Гладстон, Вільям Еварт (1809–1898), державний діяч, письменник, прем'єр-міністр Великої Британії.

Глінка, Федір Миколайович (1786–1880), військовик, літератор, близький до декабристів.

Глинський, Михайло Львович (пом. 1536), виходець із князівського роду Глинських, придворний Олександра Ягеллончика, пізніше – емігрант, придворний при великому князі московському Василіі III.

Гліб Юрійович (?–1171), князь київський.

Глух, Йосип (?–1655), військовий діяч, уманський полковник у роки Хмельниччини.

Глухівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР у 1920–1930.

Глухівський полк, адміністративно-територіальна і військова одиниця в Україні в II половині 17 ст.

Глухівські статті 1669, угода між Гетьманщиною і Московською державою, укладена 1669.

Гнатишак, Микола (1903–1973), історик, дослідник боністики.

Гнатишин, Роман (Рей) (1934–2002), канадський політичний діяч українського походження, генерал-губернатор Канади (1990–1995).

«Го юй» – «Державні промови», «Промови царств», «Розповіді про царства», перший у Китаї неофіційний історичний трактат.

Гогенцоллери, династія.

Гоголь, Остап (пом. 1679), державний і військовий діяч, наказний гетьман Правобережної України (1675–1679).

Гоїслав (Гоїслав) (?–1020), державний діяч, король Хорватії (1000–1020).

Гокон VII (Хокон VII) (1872–1957), державний діяч, король Норвегії (1905–1957).

Гокон II Магнусон (Гокан) (1340–1380), державний діяч, король Швеції (1362–1364), король Норвегії як Гокан VI (1355–1380).

Голіцин, Василь Васильович (1643–1714), російський державний діяч.

Голіцин, Дмитро Михайлович (1665–1737), російський державний діяч, дипломат.

Голіцин, Михайло Михайлович (1675–1730), російський військовий діяч.

Головліт УСРР, див. *Головне управління у справах літератури і видавництва УСРР*.

Головна Руська Рада, перша українська політична організація у Галичині. Створена 2 травня 1848 у Львові.

Головна українська Рада, українська міжпартійна організація в Австро-Угорщині в роки Першої світової війни.

Голод 1921–1923 років в Україні, голод в Україні у 1921–1923.

Голод 1946–1947 років в Україні, голод в Україні у 1946–1947.

Голодомор 1932–1933 років в Україні, штучний голод в Україні у 1932–1933.

Голокост, політика геноциду єврейського населення, що здійснювалася на територіях, підконтрольних нацистській Німеччині.

Голота, Ілля (пом. 1649), військовий діяч, козацький полковник, наказний гетьман.

Голубець, Микола (1891–1942), історик, архівіст (Галичина).

Голубєв, Степан Тимофійович (1848–1920), церковний історик, археограф.

Голубинський, Євген Євстигнесвич (1834–1912), історик церкви, член-кореспондент Петербурзької академії наук.

Голубничий, Всеволод Сергійович (1928–1977), історик, публіцист.

Голубович, Всеволод Олександрович (1885–1939), політичний діяч, голова Ради Народних Міністрів УНР (17(30).01.1918 – 29.04.1918).

Голубович, Сидір Тимофійович (1873–1938), державний діяч.

Голувко, Тадеуш Людвік, польський політичний діяч, дипломат, публіцист, військовий.

Гольдельман, Соломон Ізраїлевич (1885–1974), громадський і політичний діяч, соціолог, історик.

Гоміньдан, політична партія на Тайвані, заснована 25 серпня 1912 в Пекіні.

Гомулка Владислав (1905–1982), політик і державний діяч.

Гонгадзе справа, див. *Гонгадзе, Георгій Русланович*.

Гонгадзе, Георгій Русланович (1969–2000), громадський діяч, журналіст.

Гонеккер, Еріх (1912–1994), політичний діяч, перший (1971 – 1976) та генеральний (1976–1989) секретар Соціалістичної єдиної партії Німеччини.

Гонта, Іван (пом. 1768), один із ватажків Коліївщини.

Гончаренко, Аверкій (1890–1980), військовий, командир українських військ під Крутами.

Гопкінс, Гаррі Ллойд (1890–1946), політичний діяч.

Гор, Сем'юел Джон Гарні (1880–1959), політичний і державний діяч, міністр внутрішніх справ Великобританії у 1935 і 1937–1939, один із ініціаторів політики «замирення» Німеччини й прихильник укладання Мюнхенського пакту.

Гора (монтан'яри), політична партія, що утворилася під час Французької революції кінця 18 ст.; революційно-демократичне угруповання в Законодавчих Зборах і Конвенті.

Горбачевський, Іван Іванович (1800–1869), військовий, декабрист.

Горбачов, Михайло Сергійович (нар. 1931), партійний і державний діяч, президент СРСР.

Горбунов, Микола Петрович (1892–1938), державний діяч, особистий секретар Володимира Леніна у 1917–1920, керуючий справами РНК СРСР у 1923–1930, академік АН СРСР 1935.

Горгіппія, давньогрецьке місто. Пам'ятка розташована на території сучасного міста Анапа (нині місто Краснодарського краю, РФ).

Гордієнко, Кость (пом. 1733), кошовий отаман Війська Запорозького.

Горинь, Богдан Миколайович (1936), громадський і політичний діяч, правозахисник.

Горинь, Михайло Миколайович (1930–2013), громадський діяч, правозахисник.

Горленко, Дмитро Лазаревич (17–18 ст.), військовий і політичний діяч, наказний гетьман.

Горленко, Петро Іванович (1790–1851), військовий, декабрист.

Городові козаки, соціально-економічна група козаків у Гетьманщині.

Горожанин, Валерій Михайлович (1889–1938), один із керівників радянських органів державної безпеки.

Горті, Ніколаш (1868–1957), державний діяч, регент Угорського королівства (1920–1944).

Госпітальєри, лицарський орден.

Гостічка, Владімір (1929–2006), чеський історик-україніст.

Готи, група східногерманських народів, які упродовж 2–8 ст. відігравали значну роль в історії ранньосередньовічної Європи.

Готьє, Юрій Володимирович (1873–1943), історик, археолог, академік АН СРСР.

Гошкевич, Віктор Іванович (1860–1928), український історик, археолог.

Габ'янка, Григорій (?–1738), український козацький політичний діяч, козацький літописець.

Габбе, Павло Христофорович (1789/1790–1875), військовий, близький до декабристів.

Габський, Станіслав (1871–1949), польський політичний діяч, юрист.

Грамоти, різновид писемних пам'яток.

Гранадський емірат, остання арабська держава в Європі і останнє ісламське державне утворення на території Піренейського півострова, відвоювання якого іспанцями завершило майже 8-віковий процес християнської Реконкісти півострова.

Грант, Улісс (1822–1885), державний діяч, 18-й президент США.

Графіті, написи на стінах, різновид епіграфічних пам'яток.

Гревська площа (Пляс де Грев), площа перед міською мерією в Парижі, на якій здійснювалися смертні присуди через гільйотинування під час ВФР.

Греков, Борис Дмитрович (1882–1953), історик, академік АН СРСР.

Греков, Олександр Петрович (1875–1959), військовий і громадський діяч, військовий міністр УНР.

Грецька колонізація, процес заснування грецькою державою нових поселень на чужих землях у 8–6 ст. до н. е.

Гречко, Андрій Антонович (1903–1976), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Гречуха, Михайло Сергійович (1902–1976), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради УРСР (28.07.1939 – 18.01.1954).

Грибовський, Адріан Мусійович (1767–1834), російський державний діяч, авантюрист.

Григоренко, Петро Григорович (1907–1987), військовий і громадський діяч, генерал-майор, дисидент.

Григор'єв, Никифор (Матвій) Олександрович, див. *Григоріїв, Никифор (Матвій) Олександрович*.

Григоріїв, Никифор Якович (1883–1953), громадський і політичний діяч.

Григоріїв, Никифор (Матвій) Олександрович (1888–1919), військовий діяч, керівник повстання Никифора Григоріїва.

Григоріїва Никифора повстання, антибільшовицьке повстання під керівництвом Никифора (Матвія) Григоріїва (1919).

Гринько, Григорій Федорович (1890–1938), державний і політичний діяч.

Грицай, Дмитро (1907–1945), політичний і військовий діяч.

Грицак, Ярослав Йосипович (1960), історик, публіцист.

Грінченко, Анастасія Борисівна (1884–1909), громадська й політична діячка, дочка Бориса Грінченка.

Громада традиційна, традиційна форма соціальної організації. Первісна (родова) громада характеризувалася колективною працею та споживанням.

«**Громади**», національно-культурні осередки української інтелігенції, що виникли в Києві та Петербурзі у 50-х рр. 19 ст.

Громадянська війна в США, збройне і політико-дипломатичне протистояння Півночі та Півдня в 1861–1865.

Громадянська війна в Україні 1917–1921, одна зі складових збройного конфлікту на території України у 1917–1921.

Громико, Андрій Андрійович (1909–1989), радянський державний і політичний діяч.

Громницький, Сидір (Ісидор) (1850–1937), громадський діяч, педагог, голова Товариства ім. Шевченка (попередника НТШ).

Грот, Костянтин Якович (1853–1934), російський історик, літературознавець.

Грошовий обіг в Україні, система економічного обміну на українських землях від часу появи грошей дотепер.

Грузинське царство, історичне держава, розташована в Середні століття на східному узбережжі Чорного моря та західному узбережжі Каспійського моря.

Грушевська, Катерина Михайлівна (1900–1943), етнограф, культуролог, фольклорист, дочка Михайла Грушевського.

Грушевська, Марія Сильвестрівна (1868–1948), громадська діячка, дружина Михайла Грушевського.

Грушевський, Михайло Сергійович (1866–1934), історик, політичний і державний діяч, академік ВУАН, АН СРСР, дійсний член НТШ.

Грушевський, Олександр Сергійович (1877–1942/1943), історик, етнограф, літературознавець.

Грушецький, Іван (1904–1982), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради УРСР (28.07.1972 – 24.06.1976).

Губернатор, офіційний представник влади, голова місцевого підлеглого уряду колонії, штату, території тощо.

Губернія, одиниця адміністративного поділу і місцевого устрою в низці держав.

Гувер, Герберт (1874–1964), президент США у 1929–1933.

Гувер, Едгар (1895–1972), політичний діяч, директор ФБР у 1924–1972.

Гуго II Магнус (1007–1025), державний діяч, король франків, співправитель Роберта II Побожного (1017–1025).

Гудзій, Микола Каленикович (1887–1965), історик, академік АН УРСР.

Гудович, Іван Васильович (1741–1820), військовий і державний діяч, київський і кам'янець-подільський генерал-губернатор.

Гузар, Любомир (1933–2017), релігійний і громадський діяч, предстоятель УГКЦ.

ГУЛаг (Головне управління таборів), у СРСР в 1934–1956 підрозділ НКВС, який керував системою виправничо-трудових (офіційна назва у 1920-х — концтраційних) таборів.

Гуни, східноєвропейський народ 2–8 століть, кочові племена Центральної Азії.

Гунчак, Тарас Григорович (1932), історик.

Гуренко, Станіслав Іванович (1936–2013), партійний і державний діяч, перший секретар КПУ (1990–1991).

Гуржій, Іван Олександрович (1915–1971), історик, член-кореспондент АН УРСР.

Гус, Ян (1369–1415), релігійний реформатор, релігійний мислитель.

Гусак, Густав (1913–1991), політичний діяч (Чехословаччина).

Гуслистий, Кость Григорович (1902–1973), історик, член-кореспондент АН УРСР.

Густав I Ваза (Еріксон) (1496–1560), державний діяч, регент Шведського королівства (1521–1523), король Швеції (1523–1560).

Густав II Адольф Ваза (1594–1632), державний діяч, король Швеції (1611–1632).

Густав III (1746–1792), державний діяч, король Швеції (1771–1792).

Густав IV Адольф (Густафсон) (1778–1837), державний діяч, граф Готторпський, герцог Гольштейн-Ойтін, король Швеції (1792–1809).

Густав V (Оскар Густав Адольф) (1858–1950), державний діяч, герцог Вермланду, кронпринц Швеції та Норвегії, король Швеції (1907–1950).

Густав VI Адольф (1882–1973), державний діяч, король Швеції (1950–1973).

Густинський літопис, літописна пам'ятка 17 ст.

Гуттенберг, Йоганн (бл. 1400–1468), винахідник, ювелір, автор технології друку набірним шрифтом.

Гуцульська республіка, короткочасне державне утворення, проголошене 1919.

Гавронський-Равіта, Францішек (1845–1930), польський історик.

Галаган, Григорій Павлович (1819–1888), громадський діяч, меценат.

Галаган, Микола Михайлович (1882–1946), державний і громадський діяч, публіцист.

Галагана Павла колегія, приватна чоловіча гімназія, заснована в Києві Григорієм Галаганом (відкрилася 1871).

Галлія, одна з областей Римської Імперії, назва якої походить від римської назви кельтських племен галлів.

Гамбетта, Леон (1838–1882), політичний діяч.

Гарібальді, Джузеппе (1807–1882), громадський, політичний і військовий діяч, лідер італійського національного руху.

Гасконь, історична область у Франції.

Гваньїні, Олександр (1534/1538–1614), польсько-італійський хроніст.

Геббельс, Йозеф (1897–1945), військовий злочинець, державний і політичний діяч, міністр пропаганди нацистської Німеччини.

Гевара, Ернесто Че (Гевара, Ернесто де ла Серна) (1928–1967), політичний і державний діяч, революціонер.

Гедройц (Гедройць), Єжи (1906–2000), польський політичний і громадський діяч, видавець.

Геза (Арпад) (945–997), державний діяч, великий князь мадярів (972–997).

Геза I Благочестивий (Геза I) (Арпад) (1040–1077), державний діяч, князь Нітранський (1063–1074), король Угорщини (1074–1077).

Геза II Угорський (Геза II) (Арпад) (1130–1162), державний діяч, король Угорщини (1141–1162).

Гейштор, Александр (1916–1999), польський історик-медієвіст.

Герінг, Герман-Вільгельм (1893–1946), військовий злочинець, один із керівників нацистської Німеччини, голова Рейхстагу з 1932, командувач силами авіації, рейхсмаршал.

Гізо, Франсуа (1787–1874), державний діяч, дипломат, історик.

Голлізм, французька політична ідеологія, заснована на ідеях і діях генерала Шарля де Голля.

Голль, Шарль де (1890–1970), французький державний і військовий діяч.

Грамші, Антоніо Себастьяно (1891–1937), політичний діяч, публіцист, філософ.

Граціозі, Андреа (1954), історик.

Гроза, Петру (1884–1958), державний діяч.

Давид Ігорович (1058–1112), князь тмутараканський, дорогобузький, волинський.

Давидов, Василь Львович (1792/1793–1855), декабрист, поет, військовий.

Давидов, Денис Васильович (1784–1839), військовий діяч, поет.

Давньоруська держава, державне об'єднання східнослов'янських князівств із центром у Києві.

Давньоруська народність, гіпотетична етнокультурна спільнота.

Давня історія (стародавня історія), галузь історичної науки, що вивчає стародавній період історії людства (до початку Середньовіччя).

Дагоберт II (652–679), державний діяч, король Австразії (676–679).

Дагоберт I (Драгобер) (604 або 605–639), державний діяч, король усіх франків (629–639), король Аквітанії (632–639), король Австразії (623–639).

Даймьо, провінційний володар, воєнний феодал у Японії 14–19 ст.

Даки, фракійське плем'я.

Даладье, Едуар (1884–1970), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1933, 1934 та 1938–1940.

Далекосхідна Крайова Українська Рада, найвищий автономний орган українців Далекého Сходу відповідно до Конституції українства Далекého Сходу (1919).

Далекосхідна Республіка (ДСР), демократичне за формою державне утворення на території Забайкалля і Далекého Сходу (1920–1922).

Далекосхідний Український Секретаріат, виконавчий орган Української Далекосхідної Крайової Ради в 1918–1922.

Далекосхідний український тимчасовий виконавчий комітет, тимчасовий виконавчий орган, обраний на I Загальному Всеукраїнському з'їзді діячів і громадянства Далекого Сходу в червні 1917.

Данилевський, Віктор Васильович (1898–1960), історик техніки, академік АН УРСР.

Данилевський, Микола Янович (1822–1885), історіософ, природознавець, соціолог, один із теоретиків «цивілізаційного підходу» до історії людства.

Даниленко, Віктор Михайлович (1949), історик, член-кореспондент НАНУ.

Данило Галицький (1201–1264), князь волинський і галицький.

Данина, регулярні виплати підкорених племен або державних утворень переможцям.

Данілов, Віктор Петрович (1925–2004), історик, фахівець із аграрної історії.

Дантон, Жорж Жак (1759–1794), політичний діяч, один із лідерів Французької революції.

Дарій I, перський цар.

Дарій II, перський цар.

Д'Арк, Жанна (1412–1431), військова діячка, національна героїня Франції.

Дарницький табір військовополонених, одне з основних місць утримання військовополонених на території України наприкінці 1941–1942.

Дауд, Мухаммед Хан (1908–1978), державний діяч.

Дахау, німецький концентраційний табір.

Дашкевич, (Дашкович) Остафій (пом. 1535), державний і військовий діяч, організатор козацьких походів на Крим.

Дашкевич, Роман-Микола Іванович, військовий і державний діяч.

Дашкевич, Ярослав Романович (1926–2010), історик.

Двадцятип'ятитисячники, робітники промислових підприємств, спрямовані до українських сіл для здійснення колективізації.

Двійкарі, члени ОУН за кордоном (ОУНз), що відкололася від ЗК ОУН (ОУН(б)) 1954.

Дворянство, привелійований стан, представники якого перебували на службі при магнатських дворах, виконуючи найрізноманітніші обов'язки, які нерідко дублювали служби королівського двору (див. також: *Аристократія*).

Дворнік, Френсіс (1893–1975), історик славист і візантиніст.

Дворянські збори, дворянські виборні органи.

Дворянські комітети, дворянські виборні органи.

Де Гаспері, Альчіде (1881–1954), державний діяч, прем'єр-міністр Італії у 1945–1953.

Де Голль Шарль (1890–1970), див. *Голль, Шарль де*.

Де ля Фліз, Домінік, етнограф, медик.

Дебре, Мішель (1912–1996), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1959–1962.

Девлет Герай I (пом. 1577), кримський хан.

Деволуційна війна (1667–1668), війна між Францією та Іспанією за Іспанські Нідерланди.

Дегане, Жан-Люк (1940–2014), державний діяч, прем'єр-міністр Бельгії (1992–1999).

Дейч, Лев Григорович (1855–1941), політичний діяч, революціонер, публіцист.

Декабристів повстання, збройний виступ російських дворян-революціонерів 14 (26) грудня 1825 з метою встановлення в Росії конституційного ладу.

Декларація 26 держав 1942, Вашингтонська декларація Об'єднаних націй від 1 січня 1942 про співробітництво й цілковиту перемогу в Другій світовій війні.

Декларація незалежності США, документ, яким було проголошено незалежність США.

Декларація прав людини і громадянина 1789, історичний французький документ, прийнятий постановою Національних зборів Франції 26 серпня 1789, принципи якого мають конституційну силу.

Декларація прав народів Росії, законодавчий акт з національного питання, випущений Раднаркомом 15(2) листопада 1917.

Декларація прав національностей України, акт, ухвалений ВР України 1 листопада 1991.

Декларація про державний суверенітет України, нормативно-правовий акт від 16 липня 1990, яким було проголошено наміри народу України самостійно вирішувати свою долю; документ про проголошення державного суверенітету України.

Деколонізація, процес надання незалежності та повного суверенітету домініонам, підмандатним територіям, колоніям.

Дельвіг, Сергій Миколайович (1866–1949), військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР.

Демократично-соціалістичний союз Опору, політична партія у Франції.

Демократична нарада всеросійська, міжпартійна нарада, скликана ВЦВК рад у вересні 1917.

Демократичного централізму група (децисти), внутрішньопартійна група в РКП(б) і КП(б)У, 1920.

«Демократичного централізму» принцип, принцип побудови деяких політичних партій і громадських організацій, зокрема РКП(б)/ВКП(б)/КПРС.

Ден Сяопін (1904–1997), державний діяч, фактичний керівник КНР у 1970–1980-х роках.

Денікін, Антон Іванович (1872–1947), військовий і політичний діяч, один із лідерів Білого руху.

Денікінщина, рух під керівництвом Денікіна, складова Білого руху.

Депортації народів у СРСР, примусові масові переселення окремих етнічних груп у СРСР.

Дерев'янка, Кузьма Миколайович (1904–1954), військовий діяч.

Державна Дума Російської імперії, представницький орган у Російській імперії (1906–1917).

Державна планова комісія при РНК СРСР, орган централізованого управління економікою.

Державна планова комісія при РНК УСРР/УРСР (Держплан УСРР/УРСР), орган централізованого управління економікою.

Державне політичне управління УСРР, репресивний орган влади в УСРР.

Державний комітет оборони СРСР, надзвичайний орган влади в СРСР під час Другої світової війни.

Державний секретар, одна з вищих урядових посад в УНР та ЗУНР (у ЗУНР відповідала посаді міністра).

Державний Секретаріат ЗУНР, уряд ЗУНР.

Державний сенат Української Держави 1918, вищий орган судової влади в добу Гетьманату П. Скоропадського.

Державний центр УНР на еміграції, орган влади УНР в екзилі.

Державницький напрям в українській історіографії, течія в українській історіографії у 20 ст.

Державні нагороди УНР, УСРР/УРСР, СРСР, вищі державні відзнаки УНР, УСРР/УРСР, СРСР.

Десталінізація, процес ліквідації наслідків сталінізму.

Десятина, податок на користь церкви у 14–18 ст.

Джадиди, суспільно-політичний і інтелектуальний рух серед мусульманських народів у Російській імперії наприкінці 19 – початку 20 ст.

Джафаров, Мамед-Юсіф Гаджибаба огли (1885–1938), політичний діяч, один із засновників Азербайджанської Демократичної Республіки (1918).

Джебб Гледвін (1900–1996), Генеральний секретар ООН.

Джефферсон Томас (1743–1826), один із батьків-засновників і президент США, автор Декларації незалежності.

Джиджора, Іван (1880–1919), громадський діяч, історик.

Джонсон, Ліндон (1907–1972), президент США у 1963–1969.

Дзеніс, Освальд Петрович (1897–1937), партійний і державний діяч, академік ВУАН.

Дзержинський, Фелікс Едмундович (1877–1926), партійний і державний діяч, організатор репресивних органів РСФРР.

Дзиковський, Іван (пом. 1670), військовий діяч, острогозький полковник, засновник м. Острогоськ.

Дзоценідзе, Георгій Самсонович (1910–1976), політичний діяч, петролог та петрограф, академік АН СРСР (1968), голова Президії Верховної Ради Грузинської РСР у 1959–1976.

Дзьомон, доба неоліту в Японії (11 – сер. 1 тис. до н. е.).

Дибенко, Павло Юхимович (1889–1938), державний і військовий діяч.

Дибич, Іван Іванович (1785–1831), державний і військовий діяч, Російська імперія.

Диван, рада при східному володареві, рада державних мужів.

Дивна війна, період Другої світової війни з 3 вересня 1939 по 10 травня 1940 на Західному фронті.

Дикарів, Митрофан Олексійович (1854–1899), етнограф, дійсний член НТШ.

Дике поле, історична територія в степовій і частково лісостеповій частині України.

Диктатура пролетаріату, політичний лад, який, дійсно з марксистським вченням, встановлюється після соціалістичної революції.

Диманштейн, Семен Маркович (1886–1938), державний і партійний діяч, голова ЦК Товариства із землеоблаштування євреїв-трудящих.

Директорія, уряд у Франції в останній період революції (1794–1799), а також устрій та період в історії Франції.

Директорія Криму, уряд Кримської Демократичної народної Республіки, сформований Курултаєм у грудні 1917.

Директорія УНР, найвищий орган державної влади Української Народної Республіки в період з 14 листопада 1918 до 10 листопада 1920.

Дисидентський рух, рух у СРСР, учасники якого виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини.

Діаш, Бартоломеу (бл. 1450–1500), португальський мореплавець.

Дідушок, Петро (1889–1937), громадський і політичний діяч, дипломат.

Дізраелі, Бенджамін (1804–1881), державний діяч, 40-й (1868, лютий – грудень) та 42-й (1874–1880) прем'єр-міністр Великої Британії.

«Діло», газета в Західній Україні (кін. 19 ст. – 1939).

Дімітров, Георгій (1882–1949), болгарський політик і діяч комуністичного руху.

Дініш I Землероб (Діонісій, Бургундський) (1261–1325), державний діяч, король Португалії (1279–1325).

Діодор Сицилійський (90 до н. е.), давньогрецький історик.

Діон Кассій (155 – бл. 235), державний діяч, історик.

Дір (?–882), легендарний князь Київський у 864–882.

Длугош, Ян (1415–1480), польський історик.

Дмитар Звонимир (?–1089), державний діяч, король Хорватії (1075–1089).

Дмитро-Корибут Ольгердович (? – пом. після 1404), князь новгород-сіверський.

Дмитрій Донської (1350–1389), військовий і державний діяч, великий князь московський.

Дмовський, Роман (1864–1939), політичний діяч (Польща).

Дніпробуд, проектна організація в УСРР/УРСР, заснована у 1927. Здійнювала будівництво Дніпрогесу (Дніпрельстану).

Дніпропетровська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920-30-ті рр.

Добровольча армія, збройні формування Білого руху у 1918–1920.

Довбуш, Олекса (1700–1745), ватажок селянського руху.

Довженок, Василь Йосипович (1909–1976), історик.

Довнар-Запольський, Митрофан Вікторович (1867–1934), історик.

Договір в Камбре, угода 1529 між Францією та Священною Римською імперією, відома також як Дамський договір.

Договір в Като-Камбресі, підписані в Като-Камбресі (Франція) в 1559 між Францією і Англією (2 квітня), між Францією і Іспанією (3 квітня) два мирні договори, що завершили Італійські війни 1494–1559.

Договір про утворення СРСР, акт конституційного характеру від 30 грудня 1922 між РСФРР, УСРР, БСРР та ЗСФРР про об'єднання їх в одну союзну державу.

Договірні статті, низка документів козацьких гетьманів, що визначали міжнародно-правове становище Гетьманщини.

Додержавне суспільство, тривалий період в історії людства, який тривав від виникнення людини розумної (близько 2,5–2,8 млн. років тому) і до виникнення цивілізації та державності.

Домінат, форма правління у Стародавньому Римі, що прийшла на зміну принципату.

Домінікальні землі, поміщицька, державна і церковна земельна власність у феодално-кріпосницький період в Австрії та на загарбаних нею західно-українських землях.

Домініон, форма політичної системи.

Доміціан (51–96), державний діяч, імператор Римської імперії.

Домострой, пам'ятка російської літератури, літературний твір в жанрі «повчань».

Донецька губернія, назва двох адміністративно-територіальних одиниць в УСРР та РСФРР (існували у різній формі й зі змінними кордонами у 1919–1925).

Донецько-Криворізька Радянська Республіка, короткочасне державне утворення на території сучасної України (1918).

Донські козаки, територіальна група російського козацтва.

Донцов, Дмитро Іванович (1883–1973), політичний діяч, публіцист, ідеолог українського націоналізму.

Дорійці, давньогрецьке плем'я.

Дорошенко, Григорій Дорофійович (пом. бл. 1684), військовий діяч, наказний гетьман українського козацтва.

Дорошенко, Дмитро Іванович (1882–1951), історик, державний і політичний діяч.

Дорошенко, Михайло (пом. 1628), військовий діяч, гетьман реєстрових козаків.

Дорошенко, Петро Дорофійович (1627–1698), державний і військовий діяч, гетьман Правобережної України (1665–1676).

Дофін, титул спадкоємця французького престолу.

Драгоманов, Михайло Петрович (1841–1895), політичний діяч, історик, публіцист, філософ.

Драгонади, примусовий постій військ в будинках гугенотів, що застосовувався французьким урядом з 1681 по 1685 з метою примусу протестантів до переходу в католицизм.

Дрейк, Френсіс (бл. 1540–1596), британський мореплавець, пірат.

Дрейфуса справа, судовий процес за обвинуваченням у державній зраді французького офіцера Альфреда Дрейфуса (Дрейфюса), що спричинив хвилю антисемітської пропаганди у Франції.

Дрогобицька область, адміністративно-територіальна одиниця в УРСР (1939–1959).

Друга імперія у Франції, період в історії Франції з 1852 по 1870, коли в результаті плебісциту був встановлена конституційна монархія на чолі з Наполеоном III.

Друга Республіка, період в історії Франції з 25 лютого 1848 до 14 січня 1852.

Друга Річ Посполита, Польська держава в 1918–1939.

Друга Світова війна, найбільший збройний конфлікт глобального характеру в історії людства, який тривав з 1 вересня 1939 до 2 вересня 1945.

Другий інтернаціонал, див. *Інтернаціонал другий*

Другий універсал Центральної Ради, документ, що визначав засади взаємин Центральної Ради з Тимчасовим урядом.

Дружина, назва княжого війська в Давній Русі.

Дружина княгині Ольги, жіноча організація, що постала у Львові в 1938 замість «Союзу українок».

Дубнов, Шимон (Семен) (1860–1941), єврейський історик, публіцист.

Дубчек, Александр (1921–1992), чехословацький політик і опозиціонер.

Дуглас-Г'юм, Александр (1903–1995), державний діяч, 66-й прем'єр-міністр Великої Британії (1963–1964).

Дудасв, Джохар (15.02.1944 – 21.04.1996), політичний діяч, президент самопроголошеної Чеченської Республіки Ічкерія у 1991–1996.

Дукельський, Семен Семенович (1892–1960), державний діяч, діяч у сфері культури, Голова Комітету у справах кінематографії при РНК СРСР (1938–1939), народний комісар Морського флоту СРСР (1939–1942).

Дума боярська, вища рада в Росії (до 1700), що складалася з представників феодальної аристократії.

Дюнкеркська евакуація 1940, операція по евакуації англійського експедиційного корпусу і окремих французьких частин з району Дюнкерка (Франція) в Англію 26 травня – 4 червня 1940.

Дятлов, Петро Юрійович (1883 – після 1933), політичний і громадський діяч, перекладач.

Еберт, Фрідріх (1871–1925), німецький соціал-демократ, перший рейхсканцлер Німеччині після Листопадової революції 1918, перший президент Веймарської Німеччини в 1919–1925.

Евіанські угоди, угоди, укладені між Францією й Алжиром 18 березня 1962.

Евлія Челебі (1611–1679/1683), турецький мандрівник, автор «Книги подорожей» із описом Криму й сусідніх регіонів.

Егрісі, історична область у Західній Грузії.

Егриське царство, Колхідське царство у Західній Грузії, створене в 6 ст. до н. е.

Едуард I (1239–1307), король Англії з династії Плантагенетів.

Едуард II (1284–1327), король Англії з династії Плантагенетів.

Едуард III (1312–1377), король Англії з династії Плантагенетів.

Едуард IV (1442–1483), король Англії з Йоркської лінії династії Плантагенетів.

Едуард V (1470–імовірно 1483), король Англії (некоронований) 1483 року.

Едуард VI (1537–1553), король Англії і Ірландії з династії Тюдорів.

Едуард VII (1841–1910), король Великої Британії і Ірландії з Саксен-Кобург-Готської династії.

Едуард VIII (1894–1972), Великої Британії і Північної Ірландії у 1936, зрікся престолу.

Ейзенхауер, Дуайт (1890–1969), президент США у 1953–1961.

Ейткен, Вільям (1879–1964), політичний діяч (Велика Британія, Канада).

Ейхгорн, Герман фон (1848–1918), військовий діяч, головнокомандувач німецьких військ в Україні у 1918.

Ейялет, назва адміністративно-територіальних одиниць в Османській імперії.

Екзархат, у Візантії в кінці 6–7 століть адміністративно-територіальна одиниця, намісництво за межами метрополії.

Еллан-Блакитний, Василь (1894–1925), політичний діяч, поет, журналіст.

Еллінізм, історичний період, складова античності.

Ельдорадо, міфічна країна золота та дорогоцінного каміння.

Еміграція українська, 1) виїзд із України на стале проживання; 2) групи осіб, що виїхали з України на стале проживання з політичних, економічних та інших причин.

Емський указ 1876, розпорядження російського імператора Олександра II про суттєве обмеження друку й театральних постановок українською мовою.

Емунд I Рингсон (? – ?), державний діяч, король Швеції (940–950).

Емунд II Еріксон (? – ?), державний діяч, король Швеції (950–970).

Емунд III Старий (1000–1060), державний діяч, король Швеції (1050–1060).

Енгельс Фрідріх (1820–1895), німецький політик, засновник марксизму.

Ендеція, ендеки, див. *Національно-демократична партія Польщі*.

Енеоліт (халколіт, мідний вік, мідно-кам'яний вік), перехідний період від неоліту до бронзової доби.

Енеси, див. *Трудова народно-соціалістична партія*.

Енциклопедисти, інтелектуальний рух 18 ст. у Франції.

Енциклопедія або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел, енциклопедична праця епохи Просвітництва.

Еоантрон, викопна людина в Південній Англії.

Еолійці, давньогрецьке плем'я.

Епігамія (епітокія), право шлюбу Давньої Греції.

Ерік Померанський (1381–1459), король Данії.

Ерік I (Ейрік Кривава Сокира Гаральдсон) (885–954), державний діяч, король Норвегії (930–935), король Нортумбрії (947–948; 952–954).

Ерік I (1055–1103), державний діяч, ярл Зеландії, король Данії (1095–1103).

Ерік II Пам'ятливий (1100–1137), державний діяч, король Данії (1134–1137).

Ерік III Ягня (1120–1146), державний діяч, король Данії (1137–1146).

Ерік IV Емундсен (? – ?), державний діяч, король Швеції (855–882).

Ерік V Рингсон (? – бл. 950), державний діяч, король Швеції (940–950).

Ерік VI Сегерселль (Переможець) (945–995), державний діяч, король Швеції (970–995), король Данії (992–993).

Ерік VIII Поганин (? – ?), державний діяч, король Швеції (1066–1067).

Ерік IX Шведський (Ерік Законодавець, Ерік Святий) (бл. 1120–1160), державний діяч, король Швеції (1150–1160).

Ерік X Кнутссон (бл. 1180–1216), король Швеції.

Ерік XI Еріксон (1216–1250), король Швеції.

Ерік XIII Померанський (1382–1459), король Швеції, король Норвегії (як Ерік III), король Данії (як Ерік VII).

Ерік XIV (1533–1577), король Швеції.

Ерріо, Едуар (1872–1957), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1924–1925, 1926 та 1932.

Ерхардт Людвіг (1897–1977), державний і політичний діяч, канцлер ФРН.

Есдеки, див. *РСДРП, УСДРП*.

Есери, див. *УПСР, УПЛСР, Партія соціалістів-революціонерів*.

Есефи, див. *Українська партія соціалістів-федералістів*.

Еттли, Клемент Річард (1883–1967), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1945–1951).

Ескулап, латинська видозміна грецького імені Асклепій – бога лікування. У сучасній мові – жартівлива назва медика.

Етногенез українського народу, процес формування українського етносу.

Етнографічна комісія при ВУАН, науково-дослідна установа у складі ВУАН, 1920–1930.

Етруски, етнічна група, що населяла північний захід Апеннінського півострова в 1-ому тисячоріччі до н. е.

Ефес, давньогрецьке місто в Малій Азії.

Ешафот, споруда для проведення страт.

Євпраксія Всеволодівна (бл. 1071–1109), давньоруська князівна.

Єврейська (Жидівська) історико-археографічна комісія при ВУАН, структурний підрозділ у складі ВУАН у 1919–1920-х.

Єврейська комуністична партія (Поалей-Ціон), Єврейська політична партія, 1919–1922.

Єврейська комуністична робітничка партія (Поалей-Ціон), Єврейська політична партія, 1922–1928.

Єврейська соціал-демократична робітничка партія (Поалей-Ціон), Єврейська політична партія, 1890-ті – 1922.

Єврейський антифашистський комітет, громадська організація, створена у квітні 1942 з метою підтримки керівництва СРСР.

Єврейські секції КП(б)У, організації в структурі КП(б)У, створені за національною ознакою.

Єврейської історії і культури кабінет, наукова установа у складі АН УСРР/УРСР.

Єврокомунізм, течія у комуністичних партіях Західної Європи 70-80 рр. XX століття.

Європейська економічна спільнота, міжнародна організація, створена для здійснення економічної інтеграції в 1957 (існувала до 1993).

Європейська Спільнота з вугілля і сталі (ЄСВС), міжнародна організація, створена у 1951 за Паризьким договором.

Єгипет Давній, Держава в Північній Африці (4 тис. до н. е. – 4–7 ст. н. е.).

Єгипетська експедиція, військовий похід Наполеона Бонапарта в Єгипет 1798–1801.

Єжовщина, кампанія масового терору в СРСР (1936–1938).

Єлизавета I (1533–1603), королева Англії та Шотландії (1558–1603).

Єлизавета Петрівна (1709–1762), російська імператриця.

Єлисейський договір 1963, підписаний у Парижі Конрадом Аденауером і Шарлем де Голлем франко-німецький договір про дружбу.

Ельцин, Борис Миколайович (1931–2007), державний діяч, перший президент РФ.

Енсен, Альфред (1859–1921), шведський славіст, автор низки праць із історії України.

Єрлич, Яким (1598–1674), шляхтич, автор щоденника, який є важливим джерелом з історії ранньомодерної України.

Єфименко, Олександра Яківна (1848–1918), історик, етнограф.

Єфремов, Сергій Олександрович (1876–1939), літературознавець, політичний діяч, публіцист, віце-президент ВУАН.

Жаботинський, Володимир (Зеев) Євгенович (1880–1940), політичний діяч, публіцист, ідеолог сіонізму.

Жакерія, селянське повстання 1358 у Франції.

Жандармерія, 1) орган державної поліції в Російській імперії; 2) поліцейське формування у ЗУНР.

Жванія, Зураб (1963–2005), державний діяч, прем'єр-міністр Грузії у 2003–2005.

Жданов, Андрій Олександрович (1896–1948), радянський партійний і державний діяч.

Жерота, конспіраційний криптонім Ради допомоги євреям, польської підпільної організації в 1942–1945.

Желябов, Андрій Іванович (1851–1881), політичний діяч, революціонер.

«**Жерела до історії України-Руси**», серія джерельних публікацій.

Жерміналь, 1) повстання у Франції проти політики термідоріанського Конвенту, яке розпочалося 12 жерміналя III року республіки (1 квітня 1795); 2) сьомий місяць (21/22 березня – 19/20 квітня) французького республіканського календаря, що діяв з жовтня 1793 по 1 січня 1806.

Живков, Тодор (1911–1998), болгарський політик і державний діяч.

Животко, Аркадій Петрович (1890–1948), історик преси, політичний і громадський діяч.

Жигімонт Корибутович (Сигізмунд) (бл. 1395–1435), державний діяч, з роду Гедиміновичів, князь Новгород-Сіверський (1418–1422), намісник Чеського королівства (1422–1423), король Чехії (проголошений, але не коронований) (1424–1431).

Жидівський курінь УГА, Єврейське національне формування у складі Української галицької армії

Жижка, Ян (бл. 1360–1424), діяч руху гуситів, ватажок селянського руху.

Жирондисти (Жиронда), політичне угруповання періоду Французької революції кінця 18 ст., переважно складалося з депутатів французького південно-західного департаменту Жиронди.

Жіночий рух в Україні, рух за рівноправ'я жінок на території України.

Жмайло, Марко (?–?), гетьман реєстрових козаків (поч. 17 ст.).

Жовтневий переворот 1917, переворот 25 жовтня (7 листопада) 1917, результатом якого став прихід до влади в Росії більшовиків з залученням до влади лівих есерів.

Жозе I Реформатор (Браганський) (1714–1777), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1750–1777).

Жуан V Великодушний (Жоао) (1689–1750), державний діяч, герцог Браганський, король Португалії та Альгарве (1706–1750).

Жуан VI Клемент (Жоао, Браганський) (1767–1826), державний діяч, принц Бразильський (від 1788), король Сполученого Королівства Португалії, Бразилії та Альгарве (1816), король Португалії та Альгарве (1816–1826).

Жуан I Добропам'ятний (Авіський, Жуан Байстрюк) (1358–1433), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1385–1433), господар Сеути (1415–1433).

Жуан IV Відновитель (Іоанн) (1603–1656), державний діяч, герцог Браганський, король Португалії та Альгарве (1640–1656).

Жуан III Благочесний (Жоао, Іоанн, Авіський) (1502–1557), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1521–1557).

Жуков, Георгій Костянтинович (1896–1974), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Жуковський, Аркадій Ілларіонович (1922–2014), історик.

Жупа (комітат), у середньовічних Угорщині та Хорватії головна одиниця адміністративно-територіального поділу.

Журавненський мирний договір 1676, мирний договір між Річчю Посполитою й Османською імперією.

Забайкальська Окружна Українська Рада, територіальний орган національного самоврядування українського населення Забайкальського регіону в 1918–1922.

Забелін, Іван Єгорович (1820–1909), історик, археолог.

Заболотний, Данило Кирилович (1866–1929), мікробіолог, громадський діяч, президент ВУАН.

Забудова історична, ділянка частини міста, де наявні пам'ятки архітектури та історії місцевого й загальнодержавного значення, інші будівлі й споруди, які формують історичний образ міста в цілому.

Загальна історія, галузь історичної науки, тотожна поняттю «Всесвітня історія».

Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії, єврейська політична партія, початок 1890-х – 1921.

Задруга, родинна спільнота патріархального типу, група людей, що живуть і працюють в одному господарстві.

Задунайська Січ, дев'ята і остання Січ українського козацтва, яка існувала в 1775–1828 у гирлі Дунаю на території Османської імперії.

Займанщина, земельна власність, набута правом першого зайняття вільної землі.

Зайкін, В'ячеслав Михайлович (1896–1941), історик.

Закавказька федерація (Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка), державне утворення у складі Грузії, Вірменії і Азербайджану, член-засновник СРСР.

Закарпатська Україна, перехідне державне утворення на Закарпатті (1944–1946), що передувало її передачі до складу УРСР.

Закерзоння, неофіційна назва історичного регіону з переважно українським (до переселень 1946) населенням у складі Польщі.

Закон про нейтралітет США, підписані президентом США Ф. Рузвельтом чотири законодавчі акти (31 серпня 1935, 20 лютого 1936, 8 січня 1937, 1 травня 1937), на основі яких запроваджувалось ембарго на постачання зброї всім державам – учасникам війни.

Закон про підозрілих, декрет Національного Конвенту Франції від 17 вересня 1793 про боротьбу з ворогами революції.

Закон про соціалізацію землі, нормативно-правовий акт ВЦВК РСФРР 1918.

«Закон про три колоски» (1932), розмовна назва постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 «Про охорону майна державних підприємств, кол-госпів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності».

Закон УНР про національно-персональну автономію, нормативно-правовий акт УНР 1918.

Закон УРСР про мови в Українській РСР, нормативно-правовий акт із питань мовної політики, чинний у 1989–2010.

Закони про тимчасовий державний устрій України (1918), тимчасова конституція Української Держави.

Закордонна група українських комуністів, політична партія в українській еміграції, 1920–1921.

Закордонна група Української комуністичної партії, див. *Закордонна група українських комуністів*.

Закордонна делегація Української партії соціалістів-революціонерів (Париж), політична партія в українській еміграції, 1919–1924.

Закордонна делегація Української соціал-демократичної робітничої партії (Прага), політична партія в українській еміграції, 1920 – кінець 1930-х.

Закордонний комітет Української партії соціалістів-революціонерів (Прага), політична партія в українській еміграції, 1920–1939.

Заксенгаузен, концентраційний табір у нацистській Німеччині.

Закупи, категорія залежних селян.

Заливчий, Андрій Іванович (1892–1918), політичний діяч.

«Залізна завіса», уявний кордон між світом соціалізму та капіталізму періоду «Холодної війни» (1945–1991).

Залізняк, Леонід Львович (1951), історик, археолог.

Залізняк, Максим Ісвлевич (бл. 1740–?), військовий діяч, ватажок Коліївщини.

Залізоробне ремесло, металургія заліза, яка ґрунтувалася на видобутку й переробці залізної руди, розвитку ремесел і виготовленні різноманітних знарядь праці й виробів.

«Записки історико-філологічного відділу ВУАН», науковий збірник, орган історико-філологічного відділу ВУАН (1919–1931).

«Записки Наукового товариства ім. Шевченка», науковий журнал, орган Наукового товариства ім. Шевченка, видається з 1892.

«Записки Українського наукового товариства в Києві», науковий журнал, орган Українського наукового товариства в Києві, 1908–1918.

Запорізька губернія, адміністративно-територіальна одиниця (1920–1921).

Запорізька дивізія Армії УНР, військове формування у складі Армії УНР.

Запорізька округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920–30-ті).

Запорізький корпус Армії УНР, військове формування у складі Армії УНР.

Запорозька (Запорізька) Січ, 1) військово-суспільний і духовний центр українського козацтва раннього нового часу; 2) головний осередок нереєстрового Війська Запорозького середини 16 – середини 17 ст.; 3) політично-адміністративний центр держави Війська Запорозького Низового з другої половини 17 – кінця 18 ст.

Запорозьке козацтво, див. *Козацтво*.

Зарудний, Олександр Сергійович (1891–1918), громадський і політичний діяч, один із лідерів лівого крила УПСР.

Засулич, Віра Іванівна (1849–1919), політична діячка, революціонерка.

Затонський, Володимир Петрович (1888–1938), державний і партійний діяч.

Західна область Української Народної Республіки, автономне державне утворення у складі УНР, сформоване після Акту злуки 1919.

Західна Україна, 1) історичні українські землі (Буковина, Волинь, Галичина, Поділля, Закарпаття, Західне Полісся); 2) території, приєднані Радянським Союзом до УРСР на початку Другої світової війни та після її закінчення (за винятком Ізмаїльської області).

Західна цивілізація, у цивілізаційних теоріях – сукупність культурних, політичних і економічних ознак, які об'єднують країни Західної Європи і виділяють їх на тлі інших держав світу.

Західноєвропейський союз, міжнародна організація (1948–2011).

Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР), держава, створена на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської імперії.

Збаразька облога 1649, облога польської армії у Збаражі військом Б. Хмельницького і Іслам-Гірея III.

Збиральництво, одна з найдавніших форм господарської діяльності людини, яка полягає у збиранні готових видів їжі.

Зборівська угода, мирна угода, укладена між гетьманом Війська Запорізького Б. Хмельницьким і королем Речі Посполитої, Яном II Казимиром 08.08.1649 під Зборовом.

Звід, один із найдавніших інститутів звичаєвого права, друга стадія досудового процесу в Київській Русі.

Зелений клин, історична територія на Далекому Сході зі значною масою українського населення.

«Земля і воля», 1) таємна політична організація (1862–1864); 2) таємна політична організація (1876–1879).

Землячка, Розалія Самійлівна (1876–1947), політична діячка, революціонерка.

Земства, виборні органи місцевого самоврядування (земські збори, земські управи) в Російській імперії за земською реформою 1864.

Земська реформа, реформа системи місцевого самоуправління в Російській імперії (1864).

Зимівник, назва господарства, хутора у козаків, де вони перебували, коли не було військових дій.

Зимові походи Армії УНР, рейди Армії УНР на територію, контролювану червоними військами.

Зиндан, традиційна підземна в'язниця (тюрма-темниця) в Середній Азії.

Зігфріда лінія, 1) лінія німецьких захисних споруд, в тому числі і протитанкових, побудована впродовж 1916–1917 у Північній Франції; 2) німецький протитанковий бар'єр на лінії Аахен - Саарбрюкен (1936–1940).

Зільберфарб, Моше Ісакович (1876–1934), політичний діяч, письменник.

Зімін, Олександр Олександрович (1920–1980), історик.

Зінов'єв, Григорій Овсійович (1883–1936), державний і партійний діяч.

Зінов'євська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1923–1930).

З'їзд народних депутатів (СРСР), вищий орган державної влади СРСР у 1989–1991, востаннє збирався 5 вересня 1991.

З'їзд партійний (СРСР), постійно діючий вищий орган керівництва комуністичною партією, що регулярно скликається для зборів її делегатів.

З'їзд поневолених народів 1917, з'їзд народів Росії у 1917 у Києві.

Зміновіхівство, політичний рух у середовищі російської еміграції 1920-х.

Змова Кадудаля (1804), невдала змова роялістів проти Наполеона Бонапарта.

Змова Малє (1812), повстання в Парижі під керівництвом генерала Клода-Франсуа Малє проти Наполеона I Бонапарта.

Змова рівних, виступ у березні 1796 на чолі з Гракхом Бабефом для продовження революції і встановлення справжньої рівності.

Змови теорія, теорія, на основі якої певні історичні або політичні події пояснюються, насамперед, як наслідок таємних планів і дій впливових політичних груп чи організацій.

Зограф, Олександр Миколайович (1889–1942), історик, нумізмат.

Золота Орда, держава кочівницького типу, що виникла на базі монгольських завоювань 1220–1240-х і існувала між 1240–1502 у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру.

Золтан (Жолт) (Арпад) (?–947), державний діяч, князь угрів (907–947).

Зорка, Самійло (?–?), писар Війська Запорозького (17 ст.), автор щоденника.

«Зоря Галицька», газета, що виходила в Галичині у 1848–1857.

Зубатов, Сергій Васильович (1864–1917), діяч політичної поліції Російської імперії.

Зубрицький, Денис Іванович (1777–1862), історик, етнограф, академік петербурзької АН.

Зюльков, Федір (1887–1942), державний діяч, ректор Київського державного університету (1936–1937).

Ібадити, найбільш «поміркована» з трьох основних спільнот в хариджитському ісламі.

Ібери, давні грузинські племена; назва населення Іберійського півострова залізного віку.

Іберія, стародавня назва Східної Грузії.

Ібн Фадлан, арабський мандрівник, автор записки з відомостями про хазарів і русів.

Ібн Хаукаль, арабський мандрівник, автор повідомлення про хазарів і русів

Ібраїмов, Велі (1888–1928), державний і політичний діяч.

Івакін, Гліб Юлійович (1947), історик.

Іван Берладник (бл. 1112 – 1161/1162), претендент на галицьким княжий престол, князь звенигородський.

Іван IV Грозний, великий князь московський, цар російський.

Іван III, великий князь московський.

Іваницький, Віктор Федорович (1881–1956), історик-сходознавець.

Іванов, Андрій Васильович (1888–1927), державний і партійний діяч.

Івар Широ́кі Обійми (? – ?), державний діяч, король Швеції (650–695).

Івашко, Володимир Антонович (1932–1994), державний і партійний діяч.

Ігнатовський, Всеволод Макарович (1881–1931), білоруський історик, державний діяч.

Ігор (? – 944), князь, батько Святослава Ігоровича.

Ігор Ольгович (?–1147), князь київський.

Ігор Святославич (1151–1202), князь новгород-сіверський.

Іден, Ентоні (1897–1977), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1955–1957), міністр закордонних справ Великої Британії (1935–1938 та 1940–1945).

Ідентичність етнічна, асоціювання особи з певним етносом, етнографічний термін.

Ідентичність національна, асоціювання особи з певною нацією.

Ідрісі, арабський географ, у творах якого наведено опис Давньої Русі.

Ізабелла I Кастильська (1451–1504), державна діячка, королева Іспанії.

Ізабелла II Бурбон (1830–1904), державна діячка, королева Іспанії (1833–1868).

Ізгої, у Давній Русі – особи, що випали зі свого соціального стану.

Ізмаїльська область, область у складі УРСР, 1940–1954.

Ізюмська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті.

Ізяслав Давидович (?–1161), князь київський.

Ізяслав Мстиславич (1097–1154), князь курський, полоцький, київський та ін.

Ізяслав Мстиславич (?–1239), князь київський.

Ізяслав Ярославич (1024–1078), князь київський.

Ікеда, Хаято (1899–1965), державний діяч, прем'єр-міністр Японії у 1960–1964.

Іконников, Володимир Степанович (1841–1923), історик, академік Петербурзької АН та УАН/ВУАН.

Ілліризм, громадсько-політичний і літературно-культурний рух у Хорватії і Славонії у 1830–1840-х.

Іллірійські Провінції, землі на півночі і сході узбережжя Адріатичного моря, які були номінально частиною Франції за часів Першої імперії.

Іловайський, Дмитро Іванович (1832–1920), історик, публіцист.

Імереті, регіон і історична область у Західній Грузії.

Імператор, титул правителя імперії.

Імперія, історична форма державно-політичного утворення, яке володіє колоніальною периферією.

Імпічмент, процедура відставки президента в деяких державах (зокрема, у США).

Імріх I (Імре I) (Арпад) (1174–1204), державний діяч, герцог Хорватії та Далмації (1195–1197), король Угорщини (1196–1204), король Сербії (1203–1204).

Інвентарі, описи міст у Речі Посполитій.

Інгвар Ростиславич (?–1220), князь київський.

Інге I Горбань (1135–1161), державний діяч, король Норвегії (1136–1161).

Інге I Старший (?–1105), державний діяч, король Швеції (1087–1105).

Індустріалізація, історичний процес техніко-економічного переходу від аграрного до промислових способів суспільного виробництва.

Інків Імперія (Тауантінесуїу), найбільша за площею і чисельністю населення індіанська ранньокласова держава в Південній Америці в 11–16 ст. Назва мовою кечуа – Тауантінесуїу.

Іногородні, соціальний стан у Російській імперії, особи, що не належали до козацького стану, але мешкали на землях, відведених козакам.

Інородці, термін для позначення неслов'янських етносів у Російській імперії.

Інститут археології, установа НАН України.

Інститут всесвітньої історії, установа відділення історії, філософії та права НАН України.

Інститут єврейської пролетарської культури, установа ВУАН (1929–1936).

Інститут з вивчення СРСР, науково-дослідна установа у Німеччині (1950–1972).

Інститут історії партії при ЦК КПУ – філія Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, науково-дослідна установа при ЦК КПУ (1929–1991).

Інститут історії України, установа відділення історії, філософії та права НАН України.

Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польської нації (ІНП), польська державна науково-дослідна, архівна і люстраційна установа, створена законодавчим актом від 18 грудня 1998.

Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, установа НАН України.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, установа відділення історії, філософії та права НАН України.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, установа відділення історії, філософії та права НАН України.

Інтернаціонал другий, міжнародне об'єднання соціалістичних партій, 1889–1914, відновлено 1919.

Інтернаціонал перший, міжнародне об'єднання революційних організацій, 1861–1876.

Інтернаціонал третій, див. *Комінтерн*.

Інтернаціонал четвертий, міжнародне об'єднання троцькістських політичних партій та організацій.

Інтернаціональна Революційна Соціал-Демократія, див. *Комуністична партія Західної України*.

Іоанн I (1316–1316), державний діяч, король Франції (1316–1316).

Іоанн I Люксембурзький (Ян I Сліпий) (1296–1346), державний діяч, король Чехії (1310–1346), граф Люксембургу (1313–1346).

Іоанн I Цимісхій (925–976), візантійський імператор, полководець.

Іоанн Малала (491–578), візантійський хроніст.

Іонійці, давньогрецьке плем'я.

Іпатіївський літопис, найдавніший відомий список давньоруських літописів.

Ісаєвич, Ярослав Дмитрович (1936–2010), історик.

Іскоростень, столиця союзу племен древлян, див. *Коростень*.

Іскра, Захар Юрійович (пом. бл. 1730), військовий діяч, полковник корсунський.

Іскра, Іван Іванович (пом. 1708), військовий та державний діяч, полковник полтавський.

Іслам-Герай I, кримський хан.

Іслам-Герай II, кримський хан.

Іслам-Герай III, кримський хан.

Іслам-Герай IV, кримський хан.

Ісламська революція в Ірані, масові виступи в Ірані 1978–1979, що призвели до падіння династії Пехлеві.

Істомін, Михайло Павлович (1855–1932), історик, археограф.

Історизм, світоглядний і методологічний принцип історичного пізнання.

Історицизм, принцип розуміння різних теорій, в основі яких знаходиться філософське пояснення історичного процесу.

Історична психологія, галузь психології, яка вивчає розвиток психіки в соціально-історичному аспекті, а також зміни людської психіки в історичному вимірі.

Історична соціологія, науковий напрям, представники якого досліджують історію розвитку суспільства, соціальних систем, соціальних інститутів і явищ.

Історична школа, західний напрям етнологічних досліджень, представники якого вивчають історичні взаємозв'язки між народами та культурами.

Історичне товариство Нестора Літописця, наукове історичне товариство що існувало в Києві у 1872–1931.

Історично-соціологічні дослідження, наукові дослідження історичного плану, які спираються на дані соціологічних емпіричних матеріалів.

Історіографія, 1) спеціальна галузь наукових знань, що вивчає історію історичної науки; 2) сукупність досліджень, присвячених певній темі або історичній епосі; 3) сукупність історичних робіт, об'єднаних в ідеологічному або національному відношенні; 4) власне історична наука.

Історія, наука, яка займається вивченням минулого людства на основі письмових і матеріальних свідчень про минулі події.

Історія дипломатії, науково-предметна сфера, яка вивчає становлення та еволюцію дипломатичної служби та дипломатичної діяльності.

Історія міжнародних відносин, науково-предметна сфера, яка знаходиться на стику історії та міжнародних відносин і має на меті вивчення генези й етапів еволюції міжнародних відносин та світової політики.

Історія новітнього часу, див. *Новітня історія*.

Історія повсякдення, напрям у історичній науці.

«Історія русів», анонімний історіософський твір кін. 18 ст.

Історія Середніх віків (Середньовіччя), період історичного розвитку людства, який охопив 476–1492.

Історія Стародавнього світу (Стародавній світ), період історичного розвитку людства, який охопив час від приблизно 3 500 до н. е. до 476 н. е.

Історія України, наукова дисципліна.

Істпарти, комісії з вивчення історії партії та Громадянської війни (1920-ті).

Іто, Хіробумі (1841–1909), державний діяч, прем'єр-міністр Японії у 1885–1888, 1892–1896, 1898 та 1900–1901, генерал-президент Кореї (1906–1909).

Ічнянський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця (1648–1649).

Йоганн-Сигізмунд (1572–1620), маркграф Брандербургу, герцог Пруссії.

Йордан (?–?), хроніст, автор «Історії готів» («Гетика»).

Йорки, династія в Англії.

Йосиф Флавій (бл. 37 – бл. 100), історик, військовий діяч.

Йосиф I (1678–1711), імператор Священної Римської імперії.

Йосиф II (1741–1790), імператор австрійський.

Йоффе, Адольф Абрамович (1883–1927), державний і партійний діяч, дипломат.

Їржі з Подєбрад (Георгій, Юрій) (1420– 471), державний діяч, регент Богемії (1448, 1452–1453, 1457–1458), король Чехії (1458–1471).

Кавалергарди, військові формування, спочатку створювані для виконання функції почесної охорони імператора.

Кавелін, Костянтин Дмитрович (1818–1885), історик.

Кавказька війна, бойові дії Росії на Північному Кавказі у 1817–1864.

Кагал, орган єврейського общинного самоуправління.

Каган, титул правителя у деяких тюркських і монгольських народів.

Каганович, Лазар Мойсейович (1893–1991), державний і партійний діяч.

Кагуль (1937–1941), **кагуляри**, фашистська організація у Франції.

Кадар Янош (1912–1989), угорський політик і державний діяч.

Кадети (партія), див. *Конституційно-демократична партія*.

Каждан, Олександр Петрович (1922–1997), історик-візантиніст.

Казанець, Іван (1918–2013), політичний діяч, голова Ради Міністрів УРСР (1963–1965), міністр чорної металургії СРСР (1965–1985).

Казанське ханство, середньовічна та ранньомодерна татарська держава, яка сформувалась у складі Ординського царства на землях древньої Волзької Булгарії в 1438–1708 (після 1552 – умовно, як Казанське царство під владою Росії).

Казимир IV Ягеллончик (1427–1492), польський король, великий князь литовський.

Казимир III Великий (1310–1370), польський король.

Калайдович, Костянтин Федорович (1792–1832), історик, археограф, мовознавець.

Калакура, Ярослав Степанович (1937), історик, джерелознавець.

Калга, титул командувача військ Кримського ханату.

Калігула (12–41 н. е.), державний діяч, імператор Риму.

Каллаген Джеймс (1912 – 2005), державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії.

Калінін, Михайло Іванович (1875–1946), державний діяч, голова Президії Верховної Ради СРСР у 1938–1946.

Калнишевський, Петро Іванович (1691–1803), політичний і військовий діяч, останній кошовий отаман Запорозької січі.

Кальміуська паланка, адміністративна одиниця у складі вольностей Запорозької січі, частково на території сучасної Донецької обл.

Кальченко, Никифор (1906–1989), політичний діяч, голова Ради Міністрів УРСР у 1954–1961.

Каложний, Наум Михайлович (1886–1937), політичний діяч, дипломат.

Каманін, Іван Михайлович (1850–1921), історик, архівіст.

Каменєв, Лев Борисович (1883–1936), державний і партійний діяч.

Каменєв, Сергій Сергійович (1881–1936), військовий діяч.

Камчатська Окружна Українська Рада, територіальний орган національного самоврядування українського населення Камчатської області в 1918–1922.

Кам'яна доба, найтриваліший доісторичний період часу, впродовж якого люди широко використовували камінь для виготовлення знарядь праці.

Кам'янець-Подільська область, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1937–1954).

Кам'янець-Подільська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920–1930-ті).

Кам'янська Січ, адміністративний і військовий центр запорозького козацтва у 1709–1711 та 1728–1734 рр. у гирлі річки Кам'янки на правому березі Дніпра.

Камакура, період в історії Японії з 1185 по 1333.

Кампоформійський мирний договір 1797, угода Франції з Австрією, якою завершилася кампанія Наполеона Бонапарта в Італії.

Канівський полк, козацька військова й адміністративно-територіальна одиниця (сер. 17 – поч. 18 ст.).

Канут Великий (995–1035), державний діяч, король Англії (1016–1035), король Данії (1018–1035), король Норвегії (1028–1035), король Швеції (1028–1035).

Канцлер коронний, посада вищого урядовця у Королівстві Польському.

Канцлер литовський, посада вищого урядовця у Великому князівстві Литовському.

Капетінги, династія французьких королів.

Капіталізм, суспільний лад, основними ознаками якого є приватна власність на засоби виробництва, використання найманої праці і вільне підприємництво, що сприяє розвитку ринкової економіки.

Капітулярії, закони та розпорядження (укази) франкських королів із династії Каролінгів.

Каппелер, Андреас (1943), історик, іноземний член НАНУ.

Капріві Лео фон (1831–1899), німецький військовий і державний діяч, рейхсканцлер Німецької імперії в 1890–1894.

Капська колонія, голландська, а з 1806 британська колонія на півдні Африки.

Карагеоргієвичі, династія.

Каразін, Василь Назарович (1773–1842), громадський діяч, засновник Харківського університету.

Караїми, 1) етнічна (за деякими визначеннями – етноконфесійна) тюркомовна група; 2) представники неталмудичного юдаїзму.

Караїмович, Ілляш (пом. 1648), козацький старшина, супротивник Б. Хмельницького.

Каракалла (188–217), державний діяч, імператор Римської імперії.

Карамзін, Микола Михайлович (1766–1826), історик, письменник, видавець.

Карантанія, держава словенців в басейні річки Мура і верхів'ях річки Драва в 7–11 ст.

Карбонарії, члени підпільних революційних організацій у Європі 19 ст.

Карибська криза, протистояння між СРСР і США щодо розміщення Радянським Союзом ядерних ракет на Кубі в жовтні 1962.

Карімов Іслам (1938–2016), державний і політичний діяч, перший президент Узбекистану.

Карл Мартел (бл. 690–741), військовий і державний діяч (Держава Франків).

Карл I (1887–1922), державний діяч, останній імператор Австро-Угорщини.

Карл I Великий (747–814), державний діяч, король франків.

Карл I Роберт (1288–1342), державний діяч, король Угорщини та Хорватії (1308, 1309, 1310–1342), титулярний король Галичини та Володимирії (1301–1342).

Карл II (1748–818), державний діяч, герцог Седерманландський, регент Швеції (1809), король Швеції (як Карл XIII) (1809–1818), король Норвегії (1814–1818).

Карл IV Люксембурзький (1316–1378), державний діяч, імператор Священної Римської імперії.

Карл V Габсбург (1500–1558), імператор Священної Римської імперії.

Карл VI Габсбург (1685–1740), імператор Священної Римської імперії.

Карл VII Альбрехт (1697–1745), імператор Священної Римської імперії.

Карл IX (Шарль-Максимільйон де Валуа) (1550–1574), державний діяч, король Франції (1560–1574).

Карл IX (1550–1611), король Швеції.

Карл X Густав (1622–1660), король Швеції.

Карл XI (1655–1697), король Швеції.

Карл XII (1682–1718), король Швеції.

Карл XIII (1748–1818), король Швеції.

Карл XIV Юхан (1763–1844), король Швеції.

Карл XV (1826–1872), король Швеції.

Карлуш I Дипломат (Карл, Мученик), (Брагансько-Кобурський) (1863–1908), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1889–1908).

Кармалюк (Кармелюк), Устим Якимович (1787–1835), ватажок селянського повстання на Поділлі.

Каролінги, династія.

Кароль I (1839–1914), король Румунії.

Кароль II (1893–1953), король Румунії.

Карпатська січ, збройні сили Карпатської України (1939).

Карпатська Україна, автономне державне утворення у складі Чехословаччини в 1938–1939, у березні 1939 – короткотривала незалежна держава.

Карсавін, Лев Платонович (1882–1952), історик-медієвіст.

Картахенська декларація 1991, заява голів держав-членів Групи Ріо, щодо проблем американського континенту.

Картлійське царство, феодальна держава в Східній Грузії, що виникла в другій половині 15 ст. в результаті розпаду єдиного Грузинського царства, проіснувало до 1762.

«Картліс цховреба» (літопис), збірник грузинських літописів, який був створений до 12 ст. і доповнювався до 19 ст.

Карфаген, фінікійське місто-держава у Північній Африці (9–2 ст. до н. е.).

Кастилія, королівство, середньовічне королівство на Піренейському півострові. Пізніше – історична територія та регіон у складі Іспанії.

Кастро, Фідель (1926–2016), державний діяч, революціонер, лідер Комуністичної партії Куби, прем'єр-міністр/голова Ради Міністрів Куби (1959–2008, фактично до 2006).

Кастроїзм, політичний рух, теорія стратегії політичної боротьби, названа на честь Фіделя Кастро.

Катерина I, російська імператриця.

Катерина II, російська імператриця.

Катеринославська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Катинський розстріл, масове вбивство полонених польських офіцерів у Катині біля Смоленська навесні 1940.

Католицький русько-народний союз, галицька громадсько-політична організація (1897–1911), див. *Християнсько-суспільна партія*.

Каудильо, 1) військовий командуючий у середньовічній Іспанії; 2) титул Франциско Франко в період його правління в Іспанії.

Каутський, Карл (1854–1938), німецький політик і діяч соціалістичного руху.

Каутський Бенедикт (1894–1960), австро-німецький соціал-демократичний діяч.

Кафа, середньовічна та ранньомодерна назва сучасної Феодосії.

Качинський Лех (1949–2010), польський політик і державний діяч.

Квірінг, Еммануїл (1888–1937), партійний і державний діяч.

Квіслінг, Вілкун-Абрахам-Лоріц, норвезький політичний діяч, військовий злочинець.

Квітка, Климентій (1880–1953), етнограф, музикознавець.

«**Квітневі тези**», твір В. І. Леніна, один із ключових програмних документів РСДРП(б) 1917.

Кегон, буддистська школа (течія) в Японії.

Кедрин (Рудницький), Іван (1896–1995), політичний діяч і журналіст, дійсний член НТШ.

Кей, Анрі (1884–1970), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1948–1949, 1950 та 1951.

Кейтель, Вільгельм, військовий і державний діяч нацистської Німеччини, військовий злочинець.

Кекконен, Урхо Калева (1900–1986), державний діяч, президент Фінляндії у 1956–1982.

Кельтологія, комплекс гуманітарних дисциплін, що досліджує мови, літературу, історію, етнографію і археологію кельтських народів. Лінгвістична К. досліджує кельтські мови.

Кемалізм, політичне вчення, ідеологія турецького націоналізму (від Ата-тюрка Кемалю).

Кемаль, Мустафа, див. *Ататюрк, Мустафа Кемаль*.

Кенгірське повстання, повстання політичних в'язнів Степового табору в системі ГУЛаг (1946).

Кеннеді, Джон (1917–1963), президент США у 1961–1963.

Керенський, Олександр Федорович (1881–1970), державний діяч, голова Тимчасового уряду (1917).

Керзон, Джордж (1859–1925), міністр закордонних справ Великої Британії.

«**Керзона лінія**», умовна демаркаційна лінія, запропонована міністром закордонних справ Великої Британії Джорджем Керзоном як можливий кордон між більшовицькою Росією і Другою Річчю Посполитою під час польсько-радянської війни 1919–1920.

Керкінітіда, античне місто на місці сучасної Євпаторії.

Кибальчич, Віктор Львович, див. *Серж, Віктор*.

Кий, легендарний засновник Києва, персонаж «Повісті минулих літ».

Київ – «Другий Єрусалим», історико-політична теорія, витворена старокіївськими книжниками-історіографами 11–12 ст. та поширена в ранньомодерний період.

Київська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії, одна з перших восьми губерній в Росії, утворена в 1708 з центром у м. Київ.

Київська округа, адміністративно-територіальна одиниця у складі СРСР у 1920–1930-х із центром у м. Київ.

Київська Русь, поширена в історіографії назва Давньої Русі.

«**Київська старовина**», «Кіевская старина», літературно-художній та історико-етнографічний часопис, виходив протягом 1882–1906; з 1907 його продовжувачем став часопис «Україна».

Київське братство, православне ставропігійне братство в Києві (17 ст.).

Київське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця у складі Речі Посполитої в 1471–1793.

Київське князівство, руське князівство династії Рюриковичів, а в 14–16 ст. – Гедиміновичів, на території сучасної Київщини з центром у м. Київ.

Київське товариство повітроплавання, добровільне науково-технічне і спортивне товариство сприяння розвитку авіації і повітроплавання, що діяло у Києві в 1909–1916.

Київські «громади», національно-культурний осередок української інтелігенції 70–90-х рр. 19 ст. в Києві («Стара громада»), що утворилася на основі таємного гуртка хлопоманів.

Кирило-Мефодіївське товариство (Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія), політичне товариство, що виникло в кінці 1845 – на початку 1846.

Киример, Джафер Сейдамет, (1889–1960), політичний і державний діяч.

Китайська революція, низка великих політичних повстань в Китаї в 1911–1949, що призвели до правління Комуністичної партії і встановлення Китайської народної республіки.

Кисіль, Адам (1600–1653), український магнат, державний діяч.

Кізінгер Курт (1904–1988), державний і політичний діяч, канцлер ФРН.

Кімерік, давньогрецьке місто в Криму.

Кіммерійці, назва іраномовних племен, які жили на території Північного Причорномор'я в 10–7 ст. до н. е.

Кім Ір Сен (1912–1994), державний діяч, засновник Корейської Народно-Демократичної Республіки та де-факто її лідер у 1948–1994.

Кім Чен Ір (1941–2011), державний діяч, керівник Корейської Народно-Демократичної Республіки у 1994–2011.

Кінг, Мартін Лютер (1929–1968), громадський діяч, релігійний діяч.

Кіров, Сергій Миронович (1886–1934), партійний діяч.

Кішка, Самійло (пом. 1602), гетьман реєстрових козаків.

Клавдій (10 до н. е. – 54 н. е.), державний діяч, імператор Риму.

Клейноди козацькі, знаки влади у козаків.

Клермонський договір, рішення про хрестовий похід, прийняте на церковному соборі в м. Клермоні (Франція) наприкінці 1095.

Клемансо, Жорж (1841–1929), державний діяч, прем'єр-міністр Франції 1906–1909 та 1917–1920.

Клеопатра VII Філопатор, правителька Давнього Єгипту з династії Птолемеїв.

Клермонський собор, церковний собор, скликаний папою римським Урбаном II у французькому місті Клермон (сучасний Клермон-Ферран) і розпочатий 18 листопада 1095 для вирішення церковно-адміністративних і церковно-політичних питань.

Кліометрика, суміжна історико-економічна дисципліна, що вивчає економічну історію за допомогою теоретичного економічного інструментарію,

кількісних методів аналізу, статистичного моделювання, використання гіпотетичного моделювання альтернативних версій розвитку економіки у минулому.

Клобуки чорні, тюркське населення, підвладне київським князям.

Книш, Зиновій (1906–1999), політичний діяч, журналіст, історик, перекладач з есперанто.

Кнут І Еріксон (між 1140 і 1150–1196), державний діяч, король Швеції (1167–1196).

Князь, титул голови феодальної монархії або удільного князівства, великого посадовця чи вельможі.

Когут, Зенон (1944), історик.

Кодак, фортеця на Дніпрі, 17 ст.

Кодряну, Корнеліу Зеля (1899–1938), політичний діяч (Румунія).

Козацтво, особливий суспільний стан в Україні і Росії у 16 – на початку 20 ст.

Козацькі літописи, пам'ятки козацької історичної думки 17–18 ст.

Козеллек, Райнгарт (1923–2006), німецький історик.

Козельський, Борис Володимирович (1902–1936), працівник органів безпеки, один із керівників ВУЧК-ДПУ у 1920-их роках.

Колабораціонізм, співпраця населення окупованих територій з нацистами в роки Другої світової війни.

Колгоспи, див. *Колективізація*.

Колективізація, створення великих колективних господарств на основі об'єднання окремих селянських дворів.

Колесник, Віктор Федорович (1950), історик, член-кореспондент НАНУ.

Коліївщина, селянський повстанський рух на Правобережжі, 18 ст.

Коллард Юрій (1875–1951), громадський і політичний діяч.

Коллонтай, Олександра Михайлівна (1972–1952), партійна і державна діячка.

Колодзінський, Михайло, військовий і політичний діяч.

Коломан Галицький (1208–1241), князь галицький.

Коломан I (Кальман I Книжник) (Арпад) (1070–1116), державний діяч, король Угорщини (1095–1116), король Хорватії (1097–1116).

Колоніалізм, система домінування групи промислово-розвинених держав (метрополій) над рештою світу в 16–20 ст.

Колоніальна система, система підкорення народів і держав могутнішими державами з наступним поширенням на них дії свого суверенітету і перетворенням у колоніальну периферію.

Колонізація давньогрецька у Північному Причорномор'ї, розселення греків і поширення їх політичного, господарського і культурного впливу на регіон Північного Причорномор'я в ході Великої давньогрец. колонізації другої половини 7 ст. до н. е. – першої чверті 5 ст. до н. е.

Колонія, 1) територія чи країна, залежна від метрополії, складова частина колоніальної системи; 2) поселення громадян поза межами своєї країни.

Колумб, Христофор (1446/1451–1506), іспанський і італійський мореплавець, відкривач Америки.

Колчак, Олександр Васильович (1874–1920), державний і військовий діяч, один із керівників білого руху.

Коль, Гельмут (1930–2017), державний і політичний діяч, канцлер ФРН.

Кольбер, Жан-Батист (1619–1683), політичний діяч, де-факто – голова уряду Франції у 1665–1683.

Коляска, Іван Васильович (1915–1997), історик.

Комб, Еміль Жустін Луї (1835–1921), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1902–1905.

Комбунд, див. *Комуністичний бунд*.

Комінтерн (Комуністичний інтернаціонал, 3-й Інтернаціонал), міжнародне політичне об'єднання комуністичних партій різних країн з метою координації діяльності та надання взаємної підтримки.

Комітет громадського порядку, орган революційного правління періоду Французької революції кінця 18 ст., утворений 6 квітня 1793 з метою боротьби з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією.

Комітет громадської безпеки (Франція), один з комітетів Національного конвенту періоду Французької революції кінця 18 ст., який відповідав за поліцію і правосуддя (створений 2 жовтня 1792).

Комітет державної безпеки СРСР, союзно-республіканський орган державного управління у сфері державної безпеки в СРСР.

Комітет державної безпеки УРСР, територіальний орган КДБ СРСР в УРСР при Раді Міністрів УРСР.

Комітети незаможних селян (Комнезами), організації найбіднішого селянства, опорні пункти влади більшовиків на селі.

Коммод (161–192 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії.

Коморовський, Броніслав (1952), польський політик і державний діяч.

Компан, Олена Станіславівна (1916–1986), історик.

Комп'єнське перемир'я, перемир'я між Антантою і Німеччиною, укладене 11 листопада 1918.

Комуна, 1) самоврядне середньовічне місто, міська республіка; 2) адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління.

Комунізм, політична ідеологія, світогляд, що ґрунтується на ідеї спільного майна і загальної рівності у безкласовому суспільстві.

Комуністична ліга революціонерів (Франція), політична організація у Франції.

Комуністична партія (більшовиків) України, див. *Комуністична партія України*.

Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС), правляча політична партія в СРСР.

Комуністична партія Східної Галичини, див. *Комуністична партія Західної України*.

Комуністичний бунд, Єврейська політична партія в РСФРР та УСРР, 1920–1921.

Комфарбанд, Єврейська політична партія, 1919–1920.

Конашевич-Сагайдачний, Петро Кононович (1582–1622), військовий діяч, гетьман Війська Запорозького.

Конгреси міжнародні, всесвітні зібрання дослідників історії та суміжних наук, які скликаються з 1900 щоп'ять років (з перервами в роки двох світових війн).

Кондуфор, Юрій Юрійович (1922–1997), історик.

Конєцпольський, Олександр (1620–1659), польський магнат, військовий діяч.

Конєв, Іван Степанович (1897–1973), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Конквест, Роберт (1917–2015), історик, дослідник Голодомору і Великого терору в СРСР.

Конкіста, процес завоювання Південної й Центральної Америки військами Королівства Іспанія (15–16 ст.).

Коновалець, Євген (1891–1938), політичний і військовий діяч, перший голова ОУН.

Коное, Фумімаро (1891–1945), державний діяч, прем'єр-міністр Японії у 1937–1939 та 1940–1941.

Конрад II (990–1039), імператор Священної Римської імперії.

Конрад III (1093–1152), король Німеччини.

Константин VII Багрянородний, візантійський імператор.

Константинополь, столиця Візантії, сучасний Стамбул.

Конституції СРСР, основні закони СРСР 1924, 1936 і 1978.

Конституції УРСР, Конституції УРСР (1919, 1929, 1937, 1978).

Конституційна церква (1790–1801), церковна структура, заснована 1790 у Французькій Республіці і майже припинила існувати в 1801 (після підписання конкордату Наполеона з Римсько-Католицькою церквою). Священство Конституційної церкви було підпорядковане державі і розглядалося як вид адміністративної служби.

Конституційно-демократична партія, політична партія в Російській імперії, 1905–1917.

Конституція національно-культурної автономії українців на Далекому Сході, основний нормативно-правовий документ, яким керувалися українські громадські організації Далекого Сходу у справах внутрішнього самоврядування в 1919–1922.

Конституція Пилипа Орлика, поширена в історіографії назва Пактів і конституцій прав і вольностей Війська Запорозького, укладеної між гетьманом Пилипом Орликом з одного боку і козацькою старшиною і козацтвом з іншого (1710).

Конституція УНР, основний закон Української народної республіки, затверджений Українською Центральною Радою 29.04.1918.

Консул (Давній Рим), вищий виборний магістрат в Стародавньому Римі.

Консульство (1799–1804), період в історії Франції, коли державою управляли три консули.

Контрреволюція, суспільний процес, протилежний революції, що є реакцією поваленого класу на соціальну революцію і спрямований на відновлення поваленого суспільного та державного ладу.

Концентраційні табори, табори для ув'язнення або доведення до смерті політичних супротивників правлячого режиму.

Кончак (бл. 1150 – бл. 1205), хан одного з угруповань половецьких племен.

Корвалан Луїс (1916–2010), чилійський політик і діяч комуністичного руху.

Кордовський халіфат, середньовічна ісламська держава на території сучасних Іспанії та Португалії в 929–1031.

Кордуба, Мирон Михайлович (1876–1947), історик.

Корейська війна, див. *Війна в Кореї*.

«Коренізація», політика у національній сфері, прийнята під тиском націонал-комуністів та на вимогу В. Леніна 10-м і 12-м з'їздами КПРС.

Корнієць, Леонід (1901–1969), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради УРСР у 1938–1939, голова Раднаркому УРСР у 1939–1944.

Корнілов, Лавр Германович (1870–1918), військовий, організатор закладу Корнілова.

Королівство, різновид монархічної держави.

Королівство Польське, держава у середньовічній і новій Європі, з 1569 – складова Речі Посполитої.

Король, титул монарха, зазвичай спадковий, голова королівства.

Коронний край (Коронна земля), адміністративно-територіальна одиниця Австрійської імперії в 1849–1867 і австрійської частини Австро-Угорщини в 1867–1918.

Коростенська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті рр.

Коростень, літописне місто на території сучасного міста Коростень, також Іскоростень.

Коротченко, Дем'ян (1894–1969), політичний діяч, голова Раднаркому УРСР (1938–1939), Ради Міністрів УРСР (1947–1954) та Президії Верховної Ради УРСР (1954–1969).

Кортес, Ернан (1485–1547), іспанський конкістадор.

Косигін, Олексій Миколайович (1904–1980), державний і партійний діяч.

Косик, Володимир (1924), історик, журналіст.

Косіор, Станіслав Вікентійович (1889–1939), державний і партійний діяч.

Костюшко (Косцюшко), Тадеуш (1745–1817), польський військовий діяч.

Костянтин Великий (272–337), державний діяч, імператор Риму.

Котляр, Микола Федорович (1932), історик, член-кореспондент НАНУ.

Котовський, Григорій Іванович (1881–1925), військовий діяч.

Кох, Еріх (1896–1986), партійний і військовий діяч нацистської Німеччини, військовий злочинець.

Коцюбинський, Юрій Михайлович (1896–1938), радянський партійний і військовий діяч.

Кочівництво, різновид господарчої системи.

Кочубей, Василь Леонтійович (1640–1708), військовий і державний діяч, автор доносу на Івана Мазепу.

Кошовий отаман, виборна командна посада у Запорозькій січі.

Кравець, Володимир Олексійович (1930–2011), державний діяч, дипломат, міністр закордонних справ УРСР.

Кравченко, Віктор Андрійович (1905–1966), «неповерненець», автор книги «Я вибрав волю».

Крайова Конституція для Галичини, Крайовий статут 1850 для Королівства Галичина і Володимирія з Великим князівством Краківським з незалежним правилом виборів до Крайового сейму.

Крайовий виділ - виконавчий орган, виконавчий і керівний орган Галицького крайового сейму, який діяв на підставі Крайового статуту для Галичини 1861.

Крайовий сейм, представницько-законодавчий орган австрійської провінції Королівство Галиції і Лодомерії в 1861–1918.

Кревська унія 1385, угода, укладена між Короною Польською та Великим князівством Литовським, Рус. і Жемайтійським про династичну унію

Крез (цар), цар Лідії 6 ст. до н. е.

Крешимир I Старий (? – 945), державний діяч, король Хорватії (935–945).

Крешимир III (? – 1030), державний діяч, король Хорватії (1000–1030).

Кривоніс, Максим, див. *Максим Кривоніс*.

Криворізька округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920–30-ті рр.)

Криза 13 травня 1958, політична криза режиму Четвертої республіки у Франції, зумовлена тим, що французьке населення Алжиру вчинило заколот, створило «Комітет громадського порятунку» й закликала передати владу Шарлю де Голлю.

Криза мисливського господарства, це такий стан первісної економіки, коли мисливство втрачає здатність забезпечувати колективи їжею.

Крим, Соломон Самійлович (1864/1868–1936), державний діяч.

Кримська АСРР/АРСР, автономна республіка в складі РСФРР/РРФСР (1921–1945) і УРСР (1991).

Кримська війна (1853–1856), війна між Російською Імперією і союзницькими військами Османської імперії, Великої Британії, Франції та Сардинського Королівства за панування на Близькому Сході і Балканах.

Кримська Народна Республіка, короткочасне державне утворення у Криму (грудень 1917–січень 1918).

Кримська область, адміністративно-територіальна одиниця у складі РСФРР (1945–1954) і УРСР (1954–1991).

Кримська Соціалістична Радянська Республіка, короткочасне державне утворення у складі РСФРР/РРФСР.

Кримське ханство (Кримський ханат), державне утворення кримських татар, що існувало з 1441 по 1783.

Крип'якевич, Іван Петрович (1886–1967), історик.

Кристіна (1626–1686), королева Швеції.

Кристіан I (1426–1481), король Данії.

Кристіан II (1481–1559), король Данії.

Кристіан III (1503–1559), король Данії.

Кристіан IV (1577–1648), король Данії.

Кристіан V (1646–1699), король Данії.

Кристіан VI (1699–1746), король Данії.

Кристіан VII (1749–1808), король Данії.

Кристіан VIII (1786–1848), король Данії.

Кристіан IX (1818–1909), король Данії.

Кристіан X (1870–1947), державний діяч, король Данії (1912–1947), король Ісландії (1918–1944).

Кристофер Баварський (1418–1448), король Данії.

Кріпацтво, система правових норм, що встановлювали залежність селянства від феодалів і неповну власність феодала на селянина-кріпака.

Кромвель, Олівер (1599–1658), політичний діяч, військовий діяч.

Кропоткін, Петро Олексійович (1842–1921), політичний діяч, теоретик анархізму.

Крупська, Надія Костянтинівна (1869–1939), російська і радянська діячка комуністичного і жіночого руху.

Крути, бій під Крутами, бій між українськими воєнізованими формуваннями і Червоною гвардією біля станції Крути (16(9) січня 1918).

Ксенофонт, давньогрецький історик.

Ксеркс I (519 до н. е. – 465 до н. е.), перський цар.

Ксеркс II (5 ст. до н. е. – 424 до н. е.), перський цар.

Кубанська Народна Республіка, короткочасне державне утворення на Кубані.

Кубанське козацьке військо, козацьке військо, розселене на Кубані.

Кубань, історичний регіон на Таманському півострові й прилеглих територіях.

Кубійович, Володимир Михайлович (1900–1985), громадський діяч, видавець.

Кузеля, Зенон (1882–1952), етнограф, мовознавець.

Кук, Василь Степанович (1913–2007), політичний і військовий діяч, останній командир УПА.

Кук, Джеймс (1728–1779), британський мореплавець.

Кулаковський, Юліан Андрійович (1855–1919), історик-візантиніст.

Кулик, Григорій Іванович (1890–1950), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Кулідж, Джон (1872–1933), президент США у 1923–1929.

Культурна революція, 1) докорінний переворот у духовному розвитку СРСР, складова соціалістичних перетворень; 2) масовий рух у Китаї в 1966–1969, спрямований на «очищення» китайського комунізму та посилення Мао Цзедуну своїх політичних й ідеологічних позицій всередині країни.

Кульчицький, Станіслав Владиславович (1937), історик.

Кун, Бела (1886–1939), політичний діяч, революціонер.

Куньял, Арвалу (1913–2005), політичний діяч, лідер Комуністичної партії Португалії у 1961–1992.

Куп'янська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР (1920–30-ті рр.)

Куракін, Олексій Борисович (1759–1829), державний діяч, генерал-губернатор Малоросії.

Курас, Іван Федорович (1939–2005), історик, політолог.

Курбський, Андрій Михайлович (1528–1583), державний діяч, воєвода.

Курінний, Петро Петрович (1894–1972), історик, археолог.

Курінь, організаційна складова Запорозької січі.

Куромія, Гіроакі (1953), історик.

Курунь, Яцек (1934–2004), політичний діяч.

Кутузов, Михайло Ілларіонович (1745/1747–1813), військовий діяч.

Кухаренко, Яків Герасимович (1799–1862), етнограф, письменник.

Кушнір, Макар (1890–1951), політичний діяч, журналіст, публіцист.

Кючук-Кайнарджийський мирний договір, Мирний договір між Росією і Османською імперією, укладений 1774.

Ла Рок, Франсуа де (1885–1946), політичний діяч правоконсервативного спрямування (Франція).

Лабунька, Мирослав Олексійович (1927–2003), історик, ректор УВУ, дійсний член НТШ.

Лаваль, П'єр (1883–1945), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1931–1932, 1935–1936 та 1942–1944.

Лаврентіївський літопис, давньоруський літописний звід 14 ст.

Лавров, Павло Арсентійович (1903–1973), історик, історіограф.

Лазаревський, Олександр Матвійович (1874–1902), історик, археограф, громадський діяч.

Лазаренко, Павло Іванович (1953), державний і політичний діяч, прем'єр-міністр України (1996–1997).

Лайош II Ягеллончик (Людовик II) (1506–1526), державний діяч, король Угорщини (1516–1526), король Чехії, Далматії, Хорватії, Сербії, Галичини, Володомерії, Куявії та Болгарії, князь Шльонська і Люксембурга, володар Моравії і Лужиць.

Ламанський, Володимир Іванович (1833–1914), історик, славіст, філософ.

Ланге, Крістіан Лоус (1869–1938), політичний діяч, лауреат Нобелівської премії миру «За пропаганду арбітражу, як засобу вирішення міжнародних конфліктів» (1921).

Ланглуа, Шарль Віктор (1863–1929), історик-медієвіст.

Ландскнехт, німецький найманий піхотинець в 15–17 ст., що прибував на військову службу з власною зброєю.

Ланкастери, династія в Англії.

Лаппо-Данилевський, Олександр Сергійович (1863–1919), історик, соціолог.

Лапчинський, Юрій Федорович (1887–1938), політичний діяч.

Ласло IV Кун (Владислав IV Половець) (Арпад) (1262–1290), державний діяч, король Угорщини (1272–1290).

Латишев, Василь Васильович (1855–1921), джерелознавець, епіграфіст, історик, філолог.

Лафаст, Жильбер дю Мотье (1757–1834), політичний діяч, учасник Великої французької революції, Війни за незалежність США, Липневої революції у Франції.

Лаціс, Мартин Іванович (1888–1938), державний діяч, діяч каральних органів СРСР, голова Всеукраїнської ЧК у 1919–1921.

Лашкевич, Олександр Степанович (1842–1889), громадський діяч, видавець.

Лебединець, Михайло Мусійович (1888–1934), політичний і державний діяч.

Лебедь, Микола (1909/1910 – 1998), політичний діяч.

Лебідь-Юрчик, Харитон Михайлович (1877–1945), державний діяч.

Лев Данилович (13 ст.), князь галицький і перемиський, син Данила Галицького.

Лев Діакон, візантійський історик.

Лев Юрійович (пом. бл. 1323), князь галицький.

Левант, загальна назва країн, розташованих у східній частині Середземноморського регіону.

Левашов, Василь Васильович (1783–1848), державний і військовий діяч.

Левенець, Юрій Анатолійович (1961–2013), історик, політолог, академік НАН України.

Левицький, Володимир Йосипович (1872–1956), математик, громадський діяч, президент НТШ.

Левитський, Володимир Фавстович (1854–1939), історик, економіст, академік ВУАН.

Левицький, Борис Васильович (1915–1984), історик, соціолог, дійсний член НТШ.

Левицький, Кость Антонович (1859–1941), державний і громадський діяч.

Левицький, Орест Іванович (1848–1922), історик, юрист, академік ВУАН.

Левка, старовинна (давньогрецька) назва Зміїного острова.

Легізм (фа-ція), теоретичне обґрунтування тоталітарно-деспотичного управління державною і суспільством, офіційна ідеологія імперії Цинь (221–207 до н. е.).

Легісти, вихідці з «третього стану», що посідали високі посади в судовій системі абсолютистської Франції.

Легія українських націоналістів, політична організація в українському емігрантському середовищі (1925–1929).

Лелевель Йоахим (1786–1861), історик, громадський і політичний діяч.

Ленд-ліз, поставки обладнання, зброї, продовольства тощо з боку союзників до СРСР під час Другої світової війни.

Ленін (Ульянов), Володимир Ілліч (1870–1924), політичний і державний діяч, лідер РСДРП(б)/РКП(б).

Ленкавський, Степан (1904–1977), політичний діяч, ідеолог українського націоналізму.

Леопольд I (1790–1865), король Бельгії, обраний Національним конгресом 1831.

Леопольд II (1901–1983), король Бельгії.

Леопольд II Габсбург, імператор австрійський (1790–1792).

Леопольд III (1835–1909), король Бельгії.

Лжедмитрій I (пом. 1606), самозванець, претендент на російський престол.

Лжедмитрій II (пом. 1610), самозванець, претендент на російський престол.

Лизанівський, Іван Миколайович (1892–1937), громадський і політичний діяч.

Лизогуб, Федір (1851–1928), політичний діяч, голова Ради Міністрів Української Держави у травні – листопаді 1918.

Линниченко, Іван Андрійович (1857–1929), історик, археограф, член-кор. Петербурзької АН.

Липа, Юрій Іванович (1900–1944), громадський і політичний діяч.

Липинський, В'ячеслав Казимирович (1882–1931), історик, політичний діяч.

Липнева монархія, період в історії і влада, яка встановилася у Франції після Липневої революції 1830 і проіснувала до 1848.

Липнева революція 1830, революція у Франції 1830, наслідком якої стало утворення Липневої монархії.

Липнева революція в Єгипті, військовий переворот у Єгипті 1952.

Липський, Володимир Іполитович (1863–1937), ботанік, громадський діяч, академік ВУАН, президент ВУАН.

Листопадова революція в Німеччині, революція у Німеччині в листопаді 1918, наслідком якої стало падіння монархії Гогенцоллернів.

Листопадовий чин, національно-демократична революція в Галичині (1 листопада 1918).

Лисяк-Рудницький, Іван Павлович (1919–1984), історик, професор, член НТШ, УВАН (член президії).

Лисянський, Юрій Федорович (1773–1837), російський мореплавець українського походження.

Литвин, Володимир Михайлович (1956), політичний діяч, історик, академік НАН України.

Литвинов, Максим Максимович (1876–1951), партійний і державний діяч.

«**Литовська метрика**», комплекс актових пам'яток 15–18 ст.

«**Литовські статuti**» (Статuti Великого Князівства Литовського), основний кодекс права Великого князівства Литовського в редакціях від 1529, 1566 і 1588.

Лихолат, Андрій Васильович (1914–1993), історик, партійний діяч.

Лі Син Ман (1875–1965), державний діяч, президент Республіки Корея (1948–1960).

Лі Трюгве (1896–1968), Генеральний секретар ООН.

«Ліберум вето», право будь-якого депутата Сейму ветоувати будь-яке рішення.

Лібкнехт Вільгельм (1826–1900), німецький політик і діяч соціалістичного руху.

Лібкнехт Карл (1871–1919), німецький політик і діяч соціалістичного руху.

Лівицький, Андрій Миколайович (1879–1954), політичний діяч української еміграції.

Лівицький, Микола Андрійович (1907–1989), політичний діяч української еміграції.

Лівій Тіт, давньоримський історик.

Лівобережна Україна, частина України з лівого боку Дніпра, у сер. 17–18 ст. підконтрольна Росії.

Лівонська війна, війна між Московським царством і Лівонським орденом у 2 половині 16 ст.

Ліга Націй, універсальна міжнародна організація, заснована в результаті рішень Паризької мирної конференції 1919–1920, проіснувала до 1946.

Ліга Патріотів, впливова націоналістична політична організація, створена в 1882 на чолі з письменником Полем Деруледом.

Лідія, стародавня держава на заході Малої Азії.

Лікурґ (8 ст. до н. е.), державний діяч, спартанський законодавець.

Лімес, укріплений кордон Римської імперії з валами й сторожовими вежами.

Лінові королі, королі з династії Меровінґів, за правління яких реальна влада знаходилася в руках мажордомів (сер. 7 – сер. 8 ст.).

Лінкольн, Авраам (1809–1865), президент США у 1861–1865.

Лінь, Бяо (1907–1971), державний діяч, міністр оборони КНР у 1959–1971.

Лінь, Цзесюй (1785–1850), державний діяч та філософ-неокунфуціанець.

Ліонне, область давньої Франції, що складалася з трьох провінцій: власне Ліонне, Форє і Божоле.

Ліонські повстання 1831 і 1834, виступи робітників шовкоткацької промисловості проти важких умов праці та закону проти страйкарів у Франції.

Літописні племена, племена, що згадуються в літописанні.

Ллойд Джорж, Девід (1863–1945), державний діяч, 53-й прем'єр-міністр Великої Британії (1916–1922).

Ловмянський, Генрик (1898–1984), польський історик-медієвіст.

Лозинський, Михайло Михайлович (1880–1937), політичний діяч, публіцист, театральний критик.

Лопатинський, Юрій (1906–1982), військовий діяч, учасник національного руху 1930–1940-х рр., член ЗП УГВР.

Лорд, у середньовічній Англії – феодалний землевласник (лендлорд або поміщик), згодом – збірний спадковий титул англійського дворянства.

Лорис-Меліков, Михайло Таріелович (1825–1888), військовий і державний діяч.

Лоський, Кость (1874–1933), історик, юрист, дипломат.

Лотар II (1075–1137), імператор Священної Римської імперії.

Лубенська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–30-ті рр.

Луганська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–30-ті рр.

Луїш I Популярний (Брагансько-Кобурський) (1838–1889), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1861 – 1889).

Лукашевич, Антін (1870–1936), громадський і політичний діяч.

Лукашевич, Платон Якимович (1806–1887), етнограф, лінгвіст, фольклорист.

Лунін, Михайло Михайлович (1806/1809–1844), історик, професор Харківського університету.

Лупиніс, Анатолій Іванович (1937–2000), політичний і громадський діяч, один із засновників УНА-УНСО.

Лукул, Василь (пом. 1661), молдавський господар.

Луцій Вер (130–169 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії.

Луцьке братство, православне ставропігійне братство, організація православних українських міщан Луцька.

Львівське Успенське братство, православне ставропігійне братство, організація православних українських міщан Львова.

Львов, Георгій Євгенович (1861–1925), державний діяч, перший прем'єр-міністр Тимчасового уряду (1917).

«Льотчик-космонавт СРСР», почесне звання СРСР, встановлене 1961 після польоту Ю. Гагаріна.

Любавський, Матвій Кузьмич (1860–1936), історик, академік АН СРСР.

Любарт (14 ст.), князь волинський і галицький.

Любецькі з'їзди князів, князівські з'їзди у Давній Русі як своєрідна форма державного правління, засіб прийняття важливих рішень та вирішення спірних питань.

Люблінська унія 1569, угода про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту.

Любченко, Панас Петрович (1897–1937), політичний діяч, голова Ради Народних Комісарів УРСР у 1934–1937.

Людвіг IV Баварський (1282–1347), імператор Священної Римської імперії.

Людвік I Великий Анжуйський (Людовик I Угорський, Лайош I) (1326–1382), державний діяч, король Угорщини (1342–1382), польський король (1370–1382), титулярний «король Галичини і Лодомерії» («Король Руси»).

Людовік XIV (1638–1715), державний діяч, король Франції.

Людовік XV (1710–1774), державний діяч, король Франції.

Людовік XVI (1754–1793), державний діяч, король Франції.

Людовік XVIII (1755–1824), державний діяч, король Франції після реставрації монархії.

Людовік XIX Бурбон (Луї-Антуан д'Артуа) (1775–1844), державний діяч, герцог Ангумемський, король Франції та Наварри (як Людовік XIX, 1830).

Люксембург Роза (1871–1919), німецький політик і діяч соціалістичного руху.

Люневільський мирний договір 1801, мирна угода, укладена 9 лютого 1801 в місті Люневіль (Франція) між Францією та Австрією.

Лютер, Мартін (1483–1546), релігійний діяч, лідер руху Реформації.

Лютнева революція 1848, буржуазно-демократична революція 22–24 лютого 1848 у Франції, яка привела до повалення Липневої монархії.

Лянцкоронський, Предслав (пом. 1531), військовий діяч (Польща).

Лянцкоронський, Станіслав (пом. 1657), військовий і державний діяч, дипломат (Польща).

Ляскоронський, Василь Григорович (1859–1928), історик, нумізмат, археолог.

Лясота, Еріх (1550–1616), австрійський дипломат.

Ляшко, Олександр Павлович (1915–2002), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради УРСР у 1969–1972, голова Ради Міністрів УРСР у 1972–1987.

Маатаї, Вангарі (1940–2011), політична діячка, активістка екологічного руху, лауреат Нобелівської премії миру «за внесок в сталий розвиток, демократію та підтримання миру» (2004).

Маврикій (бл. 539–602), імператор Візантії.

Мавродін, Володимир Васильович (1908–1987), російський історик-медієвіст.

Магдебурзьке право, міське право за феодализму, за яким міста звільнялися від управління і суду феодала; міське самоврядування в Європі приблизно з 1235.

Магеллан, Фернан (1480–1521), португальський мореплавець.

Магнати, представники вищої аристократії.

Магнус I Норвезький (Магнус Добрий, Магнус Чесний) (1024–1047), державний діяч, король Норвегії (1035–1047), король Данії (1042–1047).

Магнус I Сильний (1106–1134), державний діяч, король Швеції (1126–1130).

Магнус II (1048–1069), державний діяч, король Норвегії (1066–1069).

Магнус III Босоніг (1073–1103), державний діяч, король Норвегії (1093–1103).

Магнус IV Сліпий (1115–1139), державний діяч, король Норвегії (1130–1135, 1137–1139).

Магнус V (1156–1184), державний діяч, король Норвегії (1161–1184).

Магочій, Павло Роберт (1945), історик.

Мадзіні, Джузеппе (1805–1872), італійський політик і революціонер.

Мадридський договір 1526, угода між імператором Священної Римської імперії Карлом V і королем Франції Франциском I, підписана в Мадриді 14 січня 1526 в результаті війни 1521–1525.

Мазаріні, Джуліо (1602–1661), церковний і державний діяч, кардинал, головний міністр Франції.

Мазепа, Іван Степанович (1639–1709), гетьман Лівобережної України (1687–1709).

Мазепа, Ісаак Прохорович (1884–1952), політичний діяч, голова Ради Народних Міністрів УНР 1919–1920, прем'єр-міністр уряду УНР в екзилі у 1948–1950.

«**Мазепинство**», поширена в російській публіцистиці назва національного руху українців у Російській імперії (з 18 ст.).

Мазлах, Сергій Михайлович (1878–1937), політичний діяч.

Мазовецький, Тадеуш (1927–2013), державний діяч, прем'єр-міністр Польщі у 1989–1991, лідерів руху «Солідарність», кавалер орденоу Почесного легіону.

Майданек, німецький концентраційний табір на території сучасної Польщі. Один із шести «таборів смерті».

Майорат, обов'язковість наслідування родового володіння старшим сином та найменування володіння на такому праві.

Майстренко, Іван Васильович (1899–1984), історик, політичний діяч.

Макдональд, Джеймс Рамсей (1866–1937), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії у 1924 та 1929–1935.

Макдональд, Джон Александер (1815–1891), політичний діяч, прем'єр-міністр Канади.

Маккавеї (Маккабі), юдейські повстанці проти елліністичної династії Селевкідів (167–134 до н. е.).

Маккартизм, політичний рух у США після Другої світової війни, скерований проти лібералів і «лівих».

Макміллан, Гарольд (1894–1986), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії у 1957–1963.

Максим Кривоніс (бл. 1600–1648), військовий діяч, один із лідерів селянських виступів під час Хмельниччини, полковник Лисянського полку.

Максималісти, див. *Союз соціалістів-революціонерів-максималістів*.

Максиміліан I Баварський (1573–1651), курфюрст Священної Римської імперії.

Максиміліан II (1527–1576), курфюрст Священної Римської імперії.

Максуд-Герай, кримський хан.

Маланчук, Валентин Юхимович (1928–1984), партійний діяч.

Маленков, Георгій Максиміліанович (1091/1902–1988), державний і партійний діяч.

Малиновський, Родіон Якович (1898–1967), військовий і державний діяч, маршал Радянського Союзу.

Малоросійська губернія, адміністративно-територіальна одиниця (1796–1802).

Малоросійська колегія, центральна установа Російської імперії, утворена в 1722 в Глухові замість Малоросійського приказу.

Малоросійське генерал-губернаторство, адміністративно-територіальна одиниця (19 ст.).

Малоросійський приказ, центральна установа Російської імперії для управління українськими землями, що входили до її складу (1663–1722).

Малоросія, назва України в офіц. документах царської Росії середини 17 – початку 19 ст., з приєднанням до Росії Правобережжя «Малоросією» іменовано всі українські землі в складі Російської імперії.

Мангун, місто, столиця князівства Феодоро, згодом турецька фортеця.

Мандела, Нельсон (1918–2013), державний діяч, політичний діяч.

Маннергейм, Карл Густав (1867–1951), політичний діяч, президент Фінляндії (1944–1946), фельдмаршал (1933).

Мануель I Щасливий (Великий, Авіський) (1469–1521), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1495–1521).

Мануель II Патріот (Марія Філіпе Карлуш Амеліо Луїс Мігуель Рафаель Габриель Гонзага Франсішку де Асіс Еухеніу), (Брагансько-Кобурський) (1889–1932), державний діяч, останній король Португалії та Альгарве (1908–1910).

Мануїльський, Дмитро Захарович (1883–1959), державний і партійний діяч.

Мануфактура, форма промислового виробництва, що характеризується поділом праці між найманими працівниками та використанням ручної праці.

Маньчжоу-Го, Маньчжурська імперія у середині 20 ст., маріонеткова держава, підконтрольна Японії.

Маньчжурія, історичний регіон у Східній Азії.

Мао Цзедун (1893–1976), китайський політик і державний діяч, лідер Китайської Народної Республіки.

Маоїзм, напрямок у політичній думці, відгалуження марксизму, що базується на теоретичному спадку Мао Цзедуна.

Марат, Жан-Поль (1743–1793), політичний діяч, один із лідерів Великої французької революції.

Маргарита I Датська (1353–1412), королева Данії.

Марголін, Арнольд Давидович (1877–1956), державний і громадський діяч.

Маріупольська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті рр.

Марія Антуанетта (1755–1793), королева Франції, дружина Людовіка XVI.

Марія Терезія (1717–1780), імператриця австрійська.

Марія I Благочестива (Браганська) (1743–1816), державна діячка, королева Португалії та Альгарве (1777–1816), королева Сполученого Королівства Португалії, Бразилії та Альгарве (як Марія Божевільна) (1815–1816).

Марія I Угорська Анжуйська (1371–1395), державний діяч, королева Угорщини (1382–1395), королева Галичини та Лодомерії (королева Руси) (1382–1387).

Марія II Освітнянка (Браганська) (1819–1853), державна діячка, королева Португалії та Альгарве (1826–1828, 1834–1853).

Марк Антоній (83–30 до н. е.), державний і військовий діяч.

Марк Аврелій (121–180 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії, філософ.

Маркевич, Микола Андрійович (1804–1860), історик.

Маркіз, західноєвропейський дворянський титул, відповідає титулу маркграфа.

Маркс, Карл (1818–1883), німецький політик, екогноміст, філософ, засновник марксизму.

Маркусь, Василь Васильович (1922–2012), історик, політолог.

Марочко, Василь Іванович (1956), історик.

Мартенс, Вільфрід (1936–2013), політичний діяч, прем'єр-міністр Бельгії (1979–1981, 1981–1992).

Мартиненко, Володимир Никифорович (1923–1988) державний діяч, міністр закордонних справ УРСР.

Мартинець, Володимир (псевдонім Волинянський, Сокирка, Трубкович, Маруся, Тур та ін.) (1899–1960), політичний діяч української еміграції, публіцист.

Мартов, Юлій Йосипович (1873–1923), політичний діяч, один із лідерів меншовиків.

Мартос, Борис Миколайович (1879–1977), політичний і державний діяч, публіцист, економіст.

Марунчак, Михайло Григорович (1914–2004), історик.

Марченко, Валерій Веніамінович (1947–1984), дисидент, журналіст.

Марчук, Євген Кирилович (1941), державний діяч, прем'єр-міністр України (1995–1996).

Маршалла місія 1945–1947, спроба посередництва США у налагодженні діалогу між гомінданівським урядом і керівництвом компартії Китаю.

Маршалла план, програма економічної допомоги Європі після Другої світової війни запропонована в 1947 держсекретарем США Джорджем К. Маршаллом.

Маршалок, урядова посада у Великому князівстві Литовському і Королівстві Польському.

Марше Жорж (1920–1997), діяч французького і міжнародного комуністичного руху.

Масарик, Томаш (1850–1937), політичний і державний діяч, філософ, президент ЧСР.

Масол, Віталій Андрійович (1928), державний діяч, прем'єр-міністр України (1994–1995).

Масони (франкмасони, вільні мулярі), члени масонських лож – таємних організацій, які утворюють морально-етичний рух, відомий під назвою «масонство».

Масуді, арабський географ, автор твору з описом слов'янських земель.

Матвій Габсбург (1557–1619), державний діяч, король Угорщини (1608–1619), титулярний король Галичини і Володимирії, король Чехії (1611–1619), імператор Священної Римської імперії (1612–1619).

Матвій Корвін (Матяш Гуняді, Матіаш I Корвін) (1443–1490), державний діяч, король Угорщини (1458–1490).

Матяш, Ірина Борисівна (1961), історик, архівіст.

Маутгаузен, німецький концентраційний табір.

Махно, Нестор Іванович (1888–1934), політичний діяч, лідер селянського анархістського руху під час Української революції 1917–1921.

Мацієвич, Костянтин Андріанович (1873–1942), державний діяч, міністр закордонних справ УНР.

Мачу-Пікчу, доколумбове місто інків на висоті 2400 м на вершині гірського хребта над долиною р. Урубамби в Перу, об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО, руїни міста імперії інків 15 ст., Перу.

Мегмед-Герай I, кримський хан.

Мегмед-Герай IV, кримський хан.

Мегмед-Герай II, кримський хан.

Мегмед-Герай III, кримський хан.

Мегрельське князівство, феодальне князівство Західної Грузії, яке близько середини 16 ст. виділилося з Імеретинського царства.

Медичі, рід аристократів, який брав участь у боротьбі за владу в різних державах Італії.

Медієвістика, галузь у історії і літературознавстві, що вивчає період Середніх віків.

Мезоліт, середня кам'яна доба (12 000–7000 до н. е.).

Мейдзі революція, комплекс політичних, військових і соціально-економічних реформ в Японії 1868–1889, що перетворив аграрну країну на одну з провідних держав світу.

Мейс, Джеймс (1952–2004), історик.

Меїр, Голда (1898–1978), державний діяч, прем'єр-міністр Ізраїлю у 1969–1974.

Мексиканська експедиція (1861–1867), озброєна інтервенція Великої Британії, Франції та Іспанії в Мексику з метою скидання уряду президента Беніто Хуареса, реставрації монархії та зведення на престол імператора Максиміліана.

Мелітопольська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті рр.

Мельник, Андрій Атанасович (1890–1964), політичний діяч, лідер ОУН(м).

«**Мельниківці**», див. *Організація українських націоналістів (мельниківців)*.

Менглі-Герай I, кримський хан.

Менглі-Герай II, кримський хан.

Мендерес, Аднан (1899–1961), державний діяч, прем'єр-міністр Туреччини у 1950–1960.

Мендес-Франс, П'єр (1907–1982), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1954–1955.

Менжинський, В'ячеслав Рудольфович (1874–1934), партійний і державний діяч.

Меншиков, Олександр Данилович (1673–1729), політичний і військовий діяч (Росія).

Меншовики, політичне крило Російської соціал-демократичної робочої партії (РСДРП), пізніше – самостійна Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків).

Меотіда, назва Азовського моря у греків і римлян.

Меровінги, перша королівська династія у Франції.

Мертвої руки право (Мен-Морт, Мен-Мор), одна з норм феодального права, що передбачала відчуження майна на користь феодала після смерті вотчинника.

Месопотамія давня, територія басейнів річок Тигр і Єфрат, місце зародження кількох великих цивілізацій: шумерської, вавилонської, асирійської.

Мессмер, П'єр (1916–2007), державний діяч, прем'єр-міністр (1972–1974) та міністр національної оборони (1960–1969) Франції.

Меттерніх, Клеменс (1773–1859), державний діяч.

Мешко I, князь Польщі.

Мешко II, король Польщі.

Мешко III, князь Польщі.

Микола I, російський імператор.

Микола II, російський імператор.

Миколаївська губернія, адміністративно територіальна одиниця (1802–1803, 1920–1922).

Миколаївська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті рр.

Мирон, Дмитро (псевдоніми Андрій, Максим, Орлик, Брюс та ін.) (1911–1942), політичний діяч, публіцист.

Михайличенко, Гнат Васильович (1892–1919), політичний діяч, письменник.

Михайло Всеволодович (1179–1246), князь київський.

Михайло (Михаїл) Крешимир II (? – 969), державний діяч, король Хорватії (949–969).

Михайло Юрійович (?–1171), князь київський.

Мицик, Юрій Андрійович (1949), історик, джерелознавець.

Мишуга, Лука (1887–1955), громадський діяч, журналіст.

Мігель I Абсолютист (Браганський) (1802–1866), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1828–1834), імператор Бразилії.

Мідний вік, див. *Енеоліт*.

Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі, закарпатська політична партія, 1919–1921.

Міжнародний літературний конгрес у Парижі, літературний конгрес, що відбувся у Парижі в 1878.

Мікени (Давня Греція), давньогрецьке місто в північній частині Арголіди, на півострові Пелопонес, південна Греція; один з центрів Мікенської культури.

Мікоян, Анастас Іванович (1895–1978), політичний діяч, голова Президії Верховної Ради СРСР у 1964–1965, протягом 1926–1955 займав низку наркомівських та міністерських посад в СРСР.

Мікроісторія, напрямок у історичній науці.

Мілет, давньогрецьке місто-держава на заході Анатолії.

Міллер, Герард-Фрідріх (1705–1783), німецький і російський історик.

Мілі-Фірка, див. *Національна партія (Мілі-Фірка)*.

Міллєнщиков, Михайло Дмитрович (1913–1973), політичний діяч, фізик та політик, академік (1962) та віце-президент (1962–1973) АН СРСР, голова Президії Верховної Ради РРФСР у 1967–1973.

Мілоков, Павло Миколайович (1859–1943), російський політичний діяч, історик.

Мінамото, група родів стародавньої і середньовічної Японії, що походила від дітей імператорів, яким було відмовлено у статусі принців.

Міндовг (13 ст.), князь литовський, засновник литовської держави.

Мініх, Бургард-Крістоф (1683–1767), державний і військовий діяч.

Мінойська культура, культура бронзового віку, що існувала на острові Крит у 3–2 тис. до н. е.

Мірабо, Оноре (1749–1791), політичний діяч, один із лідерів Великої французької революції.

Мірза-Авак'янц, Наталя Юстівна (1889–1942), історик.

Міркєй, античне місто на території сьогодишньої Керчі.

Мірчук, Петро Юрійович (1913–1999), історик, дослідник історії ОУН.

Містечко, різновид історичних населених пунктів (до поч. 20 ст.).

Мітрідат VI Євпатор (132–63 до н. е.), цар Боспору.

Міттеран Франсуа (1917–1995), політичний і державний діяч, учасник Руху Опору, президент Франції.

Міф історичний, форма історичної свідомості.

Міхай I (1921–2017), румунський король (до 1947).

Міхновський, Микола Іванович (1873–1924), політичний і громадський діяч, адвокат, автор брошури «Самостійна Україна».

Мішле, Жуль (1792–1874), історик.

Міщани, соціальний стан.

Міщенко, Федір Іванович (1874–1933), історик, правознавець, академік ВУАН.

Міяковський, Володимир Варламович (1888–1972), історик-архівіст, літературознавець, член НТШ і УВАН.

Многогрішний, Дем'ян Гнатович (1621 – після 1701), гетьман Лівобережної України.

Могила, Петро (1597–1647), політичний і церковний діяч.

Могиливіська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–30-ті рр.

Модзалевський, Вадим Львович (1882–1920), історик, архівіст, мистецтвознавець.

Моймир I (бл. 795–846), державний діяч, князь Моравського князівства (бл. 818–846), князь Великої Моравії (830–846), засновник династії Моймировичів.

Молдавська АРСР, автономна республіка в складі УСРР/УРСР (1924–1940).

Молдавське князівство, держава у Східній Європі, протягом тривалого часу – васальна щодо Речі Посполитої і Османської імперії (14–19 ст.)

Молле, Гі (1905–1975), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1956–1957.

Молотов, В'ячеслав Михайлович (1890–1986), політичний діяч, голова Ради Народних Комісарів СРСР у 1930–1941, народний комісар (з 1946–міністр) закордонних справ СРСР у 1939–1949 та 1953–1956, секретар ЦК КП(б)У (листопад 1920 – березень 1920).

Мольтке, Гельмут фон (1800–1891), військовий діяч, військовий теоретик, один із засновників Німецької імперії.

Моммзен, Теодор (1817–1903), історик, юрист, фахівець із історії Давнього Риму.

Монголо-татарська навала, вторгнення монголо-татарських військ на територію Давньої Русі.

Монро, Джеймс (1758–1831), президент США у 1817–1825, автор доктрини 1823 «Америка – для американців».

Монро доктрина, політична доктрина США, що передбачала невтручання європейських держав у справи Американського континенту.

Монтаньяри, ліва політична партія, що утворилася під час Французької революції кінця XVIII ст.

Монтгомері, Бернард (1887–1976), військовий діяч, фельдмаршал Британської армії, головнокомандувач Британської армії під час Другої світової війни.

Монте Альбан, велике доколумбове місто на південному сході Мексики в штаті Оахака, та археологічна ділянка на його території.

Мордовець, Данило Лукич (1830–1905), історик, чиновник.

Моріц Оранський (1567–1625), штадгальтер Голландії і Зеландії, Гронінгена і Дрейла, Утрехта, Гелре і Оверессейла.

Мороз, Валентин (1936), публіцист, історик, дисидент.

Морозіні, аристократичний рід, представники якого упродовж століть відігравали значну роль у керівництві Венеції.

Моруа, П'єр (1928–2013), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1981–1984.

Мосаддик, Мохаммед (1882–1967), державний діяч, прем'єр-міністр Ірану у 1951–1953.

Москаленко, Кирило Семенович (1902–1985), військовий діяч, двічі герой Радянського Союзу, маршал Радянського Союзу.

Москвофільство, мовно-літературна і суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини і Закарпаття у 1819–1930-х рр.

Московські статті 1665, угода І. Брюховецького з урядом Олексія Михайловича.

Моця, Олександр Петрович (1950), історик, археолог, член-кореспондент НАНУ.

Мстислав Великий, великий князь київський, син Володимира Мономаха.

Мстислав Володимирович «Хоробрий» (бл. 983–1023), князь чернігівський.

Мстислав Ізяславич (1125–1170), князь київський.

Мстислав Мстиславич «Удатний» (бл. 1180–1228), князь галицький.

Мстислав Німий (?–1226), князь галицький.

Мстислав Романович (1156–1223), князь київський.

Мудрий, Василь (1893–1966), громадський і політичний діяч.

Муравйов, Микита Михайлович (1796–1843), декабрист, керівник Північного товариства.

Муравйов, Михайло Артемович (1880–1918), військовий діяч, командувач військ Червоної гвардії на київському напрямку в січні 1918, організатор терору у Києві у січні-лютому 1918.

Муравйов-Апостол, Іполит Іванович (1806–1826), військовий, учасник декабристського руху.

Муравйов-Апостол, Матвій Іванович (1793–1886), військовий, учасник декабристського руху.

Муравйов-Апостол, Сергій Іванович (1796–1826), військовий, учасник декабристського руху.

Мурад (Мюрад)-Герай, кримський хан.

Мурза, титул знаті у тюркських народів.

Муссоліні, Беніто (1883–1945), державний діяч, прем'єр-міністр Італії, лідер фашистського руху.

Мюнстерський договір, договір між Республікою Об'єднаних провінцій та Іспанією, підписаний у 1648; частина Вестфальського миру 1648, який завершив Тридцятилітню війну 1618–1648.

Мюнхенська угода 1938, угода між Францією, Великою Британією та Німеччиною про поділ територій Чехословаччини.

Наварра, середньовічне королівство на теренах іспанської провінції Наварра і частини сучасного французького департаменту Бас-Піреней.

Нагаєвський, Ісидор (1908–1989), історик, священник.

Надь, Імре (1896–1958), державний діяч, прем'єр-міністр Угорщини у 1953–1955 та у жовтні – листопаді 1956.

Назарук, Осип Тадейович (1883–1940), публіцист, журналіст, громадський діяч.

Наливайка повстання, повстання під керівництвом Северина Наливайка.

Наливайко, Северин (?–1597), козацький ватажок, керівник повстання Северина Наливайка.

Намісництво, різновид адміністративно-територіальних одиниць у Російській імперії.

Нансен, Фрітьоф (1861–1930), норвезький географ, мандрівник, дипломат.

Нансенівський паспорт, документ, що видавався особам без громадянства здебільшого для емігрантів із колишньої Російської імперії.

Нантський едикт, указ короля Франції Генріха IV від 13 квітня 1598, який дарував французьким гугенотам певні громадянські права, відкривши таким чином шлях до релігійної терпимості.

Наполеон I Бонапарт (1769–1821), імператор Франції.

Наполеон III, імператор Франції.

Наполеона кодекс, кодекс цивільного права Франції, розроблений групою юристів на початку 19 ст. під час правління першого консула Французької республіки (потім імператора) Наполеона Бонапарта і чинний, із змінами, донині.

Наполеонівські війни, серія воєн, проведених Францією в період Консульства (1799–1804) й імперії Наполеона (1804–1814, 1815); у широкому сенсі сюди відноситься також італійська кампанія Наполеона (1796–1797) і його єгипетська експедиція (1798–1799).

Нарбоннська Галлія, провінція Римської імперії з центром у місті Нарбо-Марціус (сучасне місто Нарбонна).

Наріжний, Симон (1897–1983), історик, публіцист, дослідник історії української еміграції.

Наріманов, Наріман (1870–1925), політичний діяч, голова Раднаркому (1920–1922) та нарком закордонних справ (1920–1921) Азербайджанської РСР.

Народний фронт, коаліція лівих політичних партій і рухів, що перебувала при владі у Франції в 1936–1937.

Народництво, ідеологія та політичний рух частини інтелігенції в Російській імперії другої пол. 19 ст.

Народовці, суспільно-політична течія серед молоді західноукраїнської інтелігенції ліберального напрямку, що виникла в 60-х рр. 19 ст.

Нарутовіч Габріель (1865–1922), перший президент Другої Речі Посполитої.

Наукова рада з проблем історичної науки, установа відділення історії, філософії та права НАН України.

Наулко, Всеволод Іванович (1933), історик, етнолог, член-кор. НАН України.

Нахімов, Павло Степанович (1802–1855), військовий діяч, адмірал.

«Нахтігаль», німецький батальйон, сформований за участі ОУН(б).

Наххас-паша, Мустафа (1876–1965), державний діяч, прем'єр-міністр Єгипту у 1928, 1930, 1936–1937, 1942–1944 та 1950–1952.

Нацизм, див. *Націонал-соціалізм*.

Націонал-більшовизм, філософсько-політична концепція 20-х рр. поч. 20 ст.

Націонал-комунізм, ідейно-політична течія у національно-визвольному русі.

Націонал-комунізм український, крайній лівий ідейний і політичний напрям в українському революційному русі 20 ст.

Націонал-соціалізм (нацизм), ідеологія і зросла з неї форма суспільного устрою, що поєднали елементи соціалізму і нацизму.

Націонал-соціалістична робітнича партія Німеччини, політична партія в Німеччині, що існувала з 1919 по 1945, з 1933 до травня 1945 – правляча і єдина партія в Німеччині.

Національна партія (Мілли-Фірка), кримськотатарська політична партія в Криму, 1917–1920.

Національні Збори, 1) Установчі збори у Франції (1789, 1848, 1871), Німеччині (1848, 1919), деяких ін. країнах; 2) у Франції періоду III Республіки (1870–1940) – об'єднані збори обох палат парламенту, що обирали президента країни; 3) парламенти ряду сучасних держав.

Національні райони і сільські ради в УСРР/УРСР, національні адміністративно-територіальні одиниці в УСРР/УРСР.

Національні установчі збори, перші збори представників народу у Франції за часів революції кінця 18 ст., які розпочали роботу 27 червня 1789.

Національно-демократична партія Польщі, польська політична партія, 1897–1947.

Неаполітанське королівство, держава в Південній Італії в 12–19 ст. Див. *Сицилійське королівство*.

Неаполь Скіфський, стародавнє місто, столиця пізньоскіфської держави (3 ст. до н. е. – 3 ст. н. е.).

Небесна сотня, збірна назва учасників протестів проти режиму В. Януковича, загиблих у період з 22 грудня 2013 до 21 лютого 2014 та померлих після закінчення протистояння внаслідок отриманих поранень.

Нельсон, Горацио (1758–1805), військовий діяч, адмірал.

Немеш, Деже (1908–1985), політичний діяч, історик, академік Угорської АН (1964).

Немирич, Юрій (1612–1659), політичний діяч.

Неоліт, новокам'яний вік (10 – поч. 3 тис. до н. е.).

Неолітична революція, історичний період переходу в епоху неоліту від привласнюючого до відтворюючого типу господарства.

НЕП, див. *Нова економічна політика*.

Неприєднання рух, міжнародне об'єднання країн світу, що визнають неприєднання до воєнних союзів великих держав фундаментальним принципом своєї зовнішньої політики.

Нерва (30–98 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії.

Нерестрові козаки, козаки, що не перебували в реєстрі і не користувалися козацькими правами.

Нерон (37–68), державний діяч, імператор Риму.

Неронович, Євген Васильович (1890–1918), політичний і громадський діяч.

Неру, Джавахарлал (1889–1964), державний діяч, прем'єр-міністр Індії (1947–1964).

Нестор (?–?), чернець, гіпотетичний автор «Повісті минулих літ».

Нефертіті (14 ст. до н. е.), дружина фараона Ехнатона IV (Аменхотепа).

Никонівський літопис, літописна компіляція, пам'ятка літописання.

Нідерландська революція, боротьба нідерландських провінцій за незалежність від Іспанії (16–17 ст.).

Нідерле, Любор (1865–1944), історик, археолог, етнолог, філолог-славіст.

Ніжинська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–30-ті рр.

Ніжинський літопис, пам'ятка літописання.

Ніксон, Річард (1913–1994), президент США у 1969–1974.

Нільс (1065–1134), державний діяч, король Данії (1104–1134).

Німвегенські мирні договори 1678–1679, низка мирних договорів, укладених з серпня 1678 до жовтня 1679 в м. Німвеген (Нідерланди), якими завершилася франко-голландська війна.

Німецько-польська війна 1939 (Вереснева кампанія 1939), військова операція збройних сил Німеччини проти Польщі з метою її анексії (1 вересня 1939–6 жовтня 1939).

Німфей, античне місто, колись розташоване на скелястому місі Комиш-Бурун, біля сучасного селища Ельтиген, за 18 км від Пантікапея.

Ніневія, стародавнє місто на східному березі річки Тигр, у 8–7 ст. до н. е. столиця Ассирії.

Ніч довгих ножів, чистка членів СА 30 червня – 2 липня 1934, під час якої було страчено прихильників Ернста Рема.

Ніязов, Сапармурат (1940–2006), політичний діяч.

НКВД, див. *Репресивно-каральна система в СРСР*.

Нова економічна політика (НЕП), економічна політика більшовиків у 1921–1928, що прийшла на зміну політиці «воєнного комунізму».

Новгород-Сіверське князівство, одне з удільних князівств Чернігово-Сіверської землі з центром у Новгороді-Сіверському (1096–1238).

Новгород-Сіверське намісництво, адміністративно-територіальна одиниця, утворена після остаточної ліквідації залишків автономної української держави та її полково-сотенного устрою з центром у м. Новгород-Сіверському (1781–1797).

Новгородська республіка, державне утворення з елементами монархії та республіканської форми правління із центром у Великому Новгороді (1136–1478).

Новгородці, зниклий етнос, слов'янський етнос, що жив на території Новгородської республіки за доби Середньовіччя, пізніше асимільований великоросами.

Новий курс, заходи із запровадження централізованого планування та стимулювання економіки США, які здійснювались адміністрацією президента Франкліна Делано Рузвельта задля подолання Великої депресії в період між 1933 і 1940.

Новітня історія, умовно виділений період всесвітньої історії, що охоплює час після Першої світової війни.

Новоград-Волинська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–30-ті рр.

Новодворська, Валерія Іллівна (1950–2014), політична діячка, публіцистка.

Новоросійська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Новоросійське і Бессарабське генерал-губернаторство, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Новотний, Антонін (1904–1975), державний діяч, президент Чехословаччини в 1957–1968.

Ногайська орда, кочова держава, що утворилася в процесі розкладу Золотої орди.

Нольде, Борис Еммануїлович (1876–1948), політичний діяч, юрист, історик.

Номенклатура (Партноменклатура), правляча верства, суспільний прошарок в соціалістичному суспільстві.

Норильське повстання, повстання в'язнів у Норильському особливому гірському таборі МВС СРСР у травні – серпні 1953.

Нормандія, історичний регіон Франції, в Середньовіччі – герцогство.

Нормандське завоювання Англії 1066, вторгнення в Англію французько-нормандських феодалів на чолі з герцогом Нормандії Вільгельмом.

Норманни (вікінги), германомовні жителі Скандинавії, які стали відомі своїми розбійними набігами в на землі Західної і Південної Європи з 8 по 11 ст.

Норов, Авраам Сергійович (1795–1869), державний діяч, письменник, мандрівник.

Нородом, Сіанук (1922–2012), політичний діяч Камбоджі, глава держави з 1991, був королем у 1941–1955.

Носака, Сандзо (1892–1993), політичний діяч.

Нубія, історична область в долині Нілу, між першим і шостим порогами.

Нуньєс де Бальбоа, Васко (1475–1519), іспанський конкістадор, перетнув перешийок у пошуках золота, досягши Тихого океану.

Нуньєс де Касерес, Хосе (1772–1846), державний діяч, лідер руху за незалежність Санто-Домінго від Іспанії.

Ньерере, Джуліус (1922–1985), політичний діяч, перший президент Танзанії.

Нюрнберзький процес, міжнародний судовий процес над колишніми керівниками нацистської Німеччини (20 листопада 1945 – 1 жовтня 1946).

Нюрнберзькі расові закони 1935 року, низка законодавчих актів Третього Рейху, що регулювали расову політику відповідно до програми нацистської партії.

Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (Фарейнікте), політична партія, 1917–1920.

Об'єднання Дунайських князівств, об'єднання Валахії й Західної Молдови у 1858–1861, наслідком якого стало утворення Королівства Румунія.

Об'єднання Італії (Рісорджименто), процес об'єднання італійських держав у одне королівство у середині 19 ст.

Об'єднання Німеччини, процес об'єднання німецьких держав у єдину імперію, наслідком якого стало утворення Німецької імперії 1871.

Об'єднання Німеччини 1990, приєднання Німецької Демократичної Республіки до Федеративної Республіки Німеччина.

Об'єднання Французького народу, політична організація у Франції в 1947–1955 на чолі з Шарлем де Голлем.

Обох Сицилій королівство, див. *Сицилійське королівство*.

Община, див. *Громада*.

Оглоблин, Олександр Петрович (1899–1992), історик.

Огузи, група тюркських племен.

Одіші (Самегрело), історична область у Західній Грузії, населена мегрелами.

Озал, Тургут (1927–1993), державний діяч, президент Туреччини (1989–1993).

Окіншевич, Лев Олександрович (1898–1980), історик, юрист.

«**Оксамитові революції**», мирні революційні рухи в країнах соціалізму наприкінці 1980-х, які призвели до повалення комуністичних режимів.

Октавіан Август (63 до н. е.–14 н. е.), державний діяч, імператор Риму.

Октябристи, див. *Союз 17 жовтня*.

Окума Сієнобу (1838–1922), політичний діяч, дипломат, фінансист.

Олаф I (964–1000), державний діяч, король Норвегії (995 – 1000).

Олаф I Голод (1050–1095), державний діяч, ярл Ютландії (від 1080), король Данії (1086–1095).

Олаф II Святий (995–1030), державний діяч, король Норвегії (1015 – 1028).

Олаф III Мирний (1050–1093), державний діяч, король Норвегії (1066 – 1069, 1069– 1093).

Олаф IV (1370–1387), король Данії (як Олаф III), король Норвегії.

Олаф V (Олександр Едвард Христіан Фредерік) (1903–1991), державний діяч, регент Норвегії (1955–1957), король Норвегії (1957–1991).

Олег (? – 912/922), князь київський.

Олег Святославич (Гореславич) (1053–1115), князь чернігівський.

Олександр I, російський імператор.

Олександр II, російський імператор.

Олександр III, російський імператор.

Олександр Невський (1221–1263), князь новгородський, великий князь київський і володимирський.

Олександрівська губернія, див. *Запорізька губернія*.

Олелько Володимирович (бл. 1386–1455), київський удільний князь у складі Великого князівства Литовського.

Олельковичі, князівський рід.

Олешківська Січ, територіально-військова організація запорозьких козаків України у пониззі на лівому березі Дніпра на території володінь Кримського ханства.

Ольвія, давньогрецьке місто-держава в Північному Причорномор'ї в районі Бузького лиману.

Ольга (бл. 910-969), княгиня, дружина князя Ігоря.

Ольгерд (бл. 1269–1377), великий князь литовський.

Ольгердовичі, гілка Гедиміновичів, князівський рід.

Ольговичі, князівська династія.

Ольденбург, Сергій Федорович (1863–1934), учений-сходознавець.

Ольмеки, стародавній народ Центральної Америки на території сучасної Мексики в доколумбову епоху; перша відома цивілізація Центральної Америки.

Омелянович-Павленко, Іван Володимирович (1881–1962), військовий діяч.

Омелянович-Павленко, Михайло Володимирович (1878–1952), військовий діяч.

«Операція Рейнхард», таємна програма зі спланованого вбивства єврейського і ромського населення Німеччини і окупованої частини Європи в таборах смерті з використанням газових камер.

Опришки, учасники селянських повстань у 16 – 1-й половині 19 ст. в Галичині, на Закарпатті й Буковині.

Орадур-сюр-Глан, комуна у Франції, населення якої було знищено 10 червня 1944 нацистами.

Оранський, Вільгельм (1533–1584), один із лідерів боротьби Нідерландів за незалежність, спадковий штатгальтер Нідерландів.

Оранський, Генріх (1584–1647), штатгальтер Нідерландів, син Вільгельма Оранського.

Організаційний комітет Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном (Відень), політична партія в українській еміграції, 1919–1932.

Організація українських націоналістів, політична організація в Західній Україні і на еміграції (1929–1940).

Організація українських націоналістів (бандерівців), див. *Організація українських націоналістів (революційна)*.

Організація українських націоналістів (за кордоном) (Двійкарі), Організація, що виникла внаслідок розколу організацій ОУН (р) в еміграції.

Організація українських націоналістів (мельниківців), помірковане крило Організації українських націоналістів на чолі з Андрієм Мельником.

Організація українських націоналістів (революційна), радикальне крило Організації українських націоналістів на чолі з Степаном Бандерою.

Ордонанси, королівські укази в Англії та Франції, що мали силу законів.

Орахелашвілі, Іване (Маміа) (1881–1937), державний діяч.

Орджонікідзе, Григорій (Серго) (1886–1937), державний діяч.

Орифлама, у середньовічній Франції прапор короля.

Оріоль, Венсан (1884–1966), політичний діяч, президент Франції (1947–1954).

Орлай, Іван (1771–1829), медик, організатор науки, письменник.

Орлеанська Діва, див. *д'Арк, Жанна*.

Орлеанський, Генріх (1822–1897), політичний діяч.

Орлеанський дім, молодша гілка французьких Бурбонів.

Орлик, Григорій (1702–1759), французький військовий діяч і дипломат, син Пилипа Орлика.

Орлик, Пилип (1672–1742), політичний діяч, гетьман Війська Запорозького у вигнанні.

Орфізм, містичний релігійний рух у Давній Греції.

Осавул, посада виборної службової особи в козацькому війську.

Осадники, польські колоністи на західноукраїнських і західнобілоруських землях у 1919–1939.

Осадчук, Богдан Іванович (1920–2011), публіцист, політолог.

Освенцим (Авшвіц, Аушвіц), комплекс із нацистських концентраційних таборів і табору смерті на території сучасної Польщі.

Оскар I (1799–1859), король Швеції.

Оскар II (1829–1907), король Швеції.

Османська імперія, держава, заснована наприкінці 13 ст. у Малій Азії; офіційна назва Туреччини до 1922.

«Ост» генеральний план, план германізації земель на схід від Німеччини, здійснення якого планувалося після закінчення Другої світової війни.

Остапенко, Сергій Степанович (1881–1937), державний діяч, голова уряду УНР.

Остарбайтери, особи, вивезені на примусові роботи до Німеччини з окупованих територій на сході.

Острозький, Василь-Костянтин (1526/1527–1608), князь, політичний і військовий діяч, діяч у сфері культури.

Острозький, Костянтин Іванович (1460–1530), державний і військовий діяч, великий гетьман литовський.

Осьмак, Кирило Іванович (1890–1960), політичний діяч, діяч національного руху, президент УГВР.

Отаманщина, політично-військовий і суспільний феномен, відмітна риса Української революції 1917–1921.

Оттоманська імперія, див. *Османська імперія*.

Оттон I Великий (912–973), імператор Священної Римської імперії.

Оттон II Рудий (955–983), імператор Священної Римської імперії.

Оттон III «Диво світу» (980–1002), імператор Священної Римської імперії.

Оттон IV (1175/1176–1218), імператор Священної Римської імперії.

ОУН (з), див. *Організація українських націоналістів (за кордоном)*.

ОУН (м), див. *Організація українських націоналістів (мельниківців)*.

ОУН (р), див. *Організація українських націоналістів (революційна)*.

ОУН(б), див. *Організація українських націоналістів (революційна)*.

Охоронні відділення, органи поліції в Російській імперії, що здійснювали розшук за обвинуваченням у політичних злочинах.

Охримович, Володимир Юліанович (1870–1931), етнограф, політичний і громадський діяч.

Павеліч, Анте (1889–1959), політичний діяч.

Павліченко, Людмила Михайлівна (1916–1974), військова, снайпер, Герой Радянського Союзу.

Павло Алеппсткий (Халебський), син Антиохійського патріарха Макарія III, архідиякон, вітор опису Молдавського князівства і Гетьманщини.

Павло I, російський імператор.

Павлов-Сільванський, Микола Павлович (1869–1908), історик.

Павлюка повстання 1637, козацьке повстання.

Падишаг (Падишах), титул, який був прийнятий в декількох ісламських монархіях для визначення найвищого рангу, що відповідає християнському титулу імператор або Великий князь.

Пайпс Ричард (1923), політолог, історик.

Пакс Сініка, термін, яким здебільшого позначають історичний період пізньої династії Цинь та династії Хань у Китаї, наслідком чого стала гегемоністична стабільність.

Пакт Молотова-Ріббентропа, договір про ненапад між СРСР і Німеччиною, додатковим протоколом до якого передбачався поділ східноєвропейських країн на сфери впливу.

«Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» (1710), договір між Пилипом Орликом (обраним гетьманом), козацькою старшиною і рядовими козаками, що перебували у вигнанні.

Палак, син і наступник скіфського царя Скілура.

Паламарчук, Лука Хомич (1906–1985), державний діяч, дипломат, міністр закордонних справ УРСР.

Паланка, адміністративно-територіальна одиниця Війська Запорозького низового.

Палеоліт, давня кам'яна доба, найдавніший період людського суспільства, близько 1 млн рр. тому – до 10 тис. до н. е.

Палестина (давня), біблійн. «земля Ханаанська», «земля Обітована» і «земля Ізраїлю» – історична область в Західній Азії.

Палій (Гурко), Семен (1640–1710), військовий діяч, козацький полковник.

Палладін, Олександр Володимирович (1885–1972), біохімік, громадський діяч, президент АН УРСР.

Пальмерстон, лорд, Генрі Джон Темпл (1784–1865), англійський політик, державний діяч і прем'єр-міністр Великої Британії у 1855–1858 і 1859–1865.

«Панама», див. *Панамський скандал*.

Панамський скандал, фінансовий і політичний скандал, що вибухнув у Франції 1892 під час будівництва Панамського каналу.

Панейко, Василь Лукич (1883–1956), громадський діяч, дипломат.

Панславизм, політична і філософська течія.

Пантікапей, давньогрецький поліс, що існував на місці сучасної Керчі; столиця Боспорського царства.

Пантюркізм, політична і філософська течія.

Панщина, форма економічної залежності селян.

Папандреу, Андреас (1919–1996), державний діяч, прем'єр-міністр Греції в 1981–1989 та 1993–1996.

Папен, Франц Йозеф Герман Міхаель Марія фон (1879–1969), політичний діяч і дипломат.

Паризька комуна 1789–1794, Паризьке муніципальне правління 1789–1794, що було встановлено після взяття Бастилії і протрималося до падіння Робесп'єра в 1794.

Паризька комуна 1871, революційний уряд Парижа (18 березня – 28 травня 1871).

Паризька конференція 1919–1920, мирна конференція після завершення Першої світової війни 1914–1918.

Паризька конференція 1946, мирна конференція після завершення Другої світової війни 1939–1945, на якій було підписано договори з союзниками нацистської Німеччини.

Паризька угода 1973, підписана 27 січня 1973 в Парижі представниками ДРВ, Республіки Південний В'єтнам, США та сайгонського режиму. Угода про припинення війни й відновлення миру у В'єтнамі.

Паризьке повстання 1944, визвольне антифашистське повстання мешканців Парижа 19 – 25 серпня 1944.

Паризьке повстання 1357-58, повстання городян Парижа, спричинене різким погіршенням їхнього становища під час Столітньої війни 1337–1453.

Паризький договір 1763, мирний договір між Великобританією та Португалією, з одного боку, і Францією та Іспанією, з іншого, підписаний 10 лютого 1763 в Парижі у результаті завершення Семилітньої війни 1756–1763.

Паризький договір 1814, мирна угода від 30 травня 1814 між учасниками шостої антифранцузької коаліції (Росією, Великою Британією, Австрією і Пруссією) і Людовиком XVIII.

Паризький договір 1815, мирна угода від 20 листопада 1815 по закінченню війни між Францією і 7-ою антинаполеонівською коаліцією (Росія, Велика Британія, Австрія, Пруссія).

Паризький договір 1856, мирна угода від 18 березня 1856 між Росією, Францією, Великою Британією, Туреччиною, Сардинією, Австрією і Пруссією, що завершила Кримську війну 1853–1856.

Паризький договір 1898, мирна угода від 10 грудня 1898 р. по закінченню іспано-американської війни.

Паризький договір 1947, мирна угода від 10 лютого 1947 між країнами-переможцями у Другій світовій війні й Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією і Фінляндією.

Паризький договір 1952, міжнародний документ, підписаний Францією, ФРН, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом 27 травня 1952 про створення Європейського Оборонного Союзу (ЕОС).

Паризький революційний трибунал, орган революційної влади, заснований 10 березня 1793 для суду над зрадниками, бунтівниками й іншими ворогами революції.

Паризькі договори 1259, угода між англійським і французьким королями про відмову першого від домагань на Нормандію, Мен та інші французькі території.

Паризькі союзні договори 1812, два договори, укладені Францією з Пруссією 24 лютого 1812 і з Австрією 14 березня 1812 в період підготовки Наполеона I Бонапарта до війни проти Росії.

Паризькі угоди 1954, комплекс документів з військових, політичних та інших питань, підписаних у Парижі 24 жовтня 1954 представниками західних держав (вступили в силу 5 травня 1955).

Партія народних соціалістів, див. *Трудова народно-соціалістична партія*.

Партія соціалістів-революціонерів, політична партія в Російській імперії та РСФРР, 1902–1921.

Партноменклатура, див. *Номенклатура*.

Патон, Борис Євгенович (1918), Президент НАН України з 1962; перший нагороджений званням Герой України.

Патріархалізм, в історичному плані теорія чи доктрина, згідно з якою політичні владні повноваження є наслідком або похідними від управління домашнім господарством.

Патріархат, останній період в історії первіснообщинного ладу, який прийшов на зміну матріархату і передував класовому суспільству.

Пахомов, Микола Іванович (1893–1938), державний діяч, винахідник-раціоналізатор.

Пацифікація, комплекс позасудових репресій польського уряду проти місцевого населення в Західній Україні у 1930-х рр.

Паша, титул у політичній системі Османської імперії.

Пашкевич, Генрик (1897–1979), польський історик-медієвіст.

Пашуто, Володимир Терентійович (1918–1983), російський історик, членкор. АН СРСР.

Педро I Справедливий (Педру, Бургундський) (1320–1367), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1357–1367).

Педру V Обнадійливий (Педру де Аљкантера Марія Фернанду Мігель Рафаель Габріель Гонзага Хав'єр Ежуа Антоніу Леопольду Віктор Франсиску де Асіс Жюлі Амеліу), (Педро Брагансько-Кобурський) (1837–1861), державний діяч, король Португалії та Альгарве (1853 – 1861).

Педру IV Солдат (Педру ді Алкantara Франсішку Антоніу Жуан Карлуш Шав'єр де Паула Мігел Рафаел Жоакім Жозе Гонзага Пашкуал Кіпріану Серафим де Браганса і Бурбон, Педро) (Браганський) (1798–1834), державний діяч, регент (1822), імператор Бразилії (як Педру I) (1822–1831), король Португалії та Альгарве (1826–1828), регент (1828, 1830– 1834).

Педру II Тихоокеанський (Педро, Браганський) (1648–1706), державний діяч, регент (1668–1683) і король Португалії та Альгарве (1683–1706).

Пейве, Ян Вольдемарович (1906– 1976), політичний діяч, агрохімік.

Пеленський, Ярослав (1929), історик, політолог.

Пельєстріні, Карлос Енріке (1846–1906), політичний діяч.

Пенлеве, Поль (1863–1933), політичний діяч.

Перар, Жак де (1713–1766), державний діяч, іноземний член Петербурзької академії наук (1745).

Первісна родова община, первинний осередок організації первіснообщинного ладу.

Первісний комунізм, суспільний докласовий лад первісної родової общини.

Первомайська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, 1920–1930-ті рр.

Перебудова, політичні й економічні реформи в СРСР у 1985–1991.

Перемишльське князівство, давньоруське державне утворення у Галичині.

Переяславська рада 1654, загальна військова рада, скликана гетьманом Богданом Хмельницьким 8(18) січня 1654 у місті Переяславі (нині Переяслав-Хмельницький) для вирішення питання про взаємовідносини між Військом Запорізьким та Московською державою.

Переяславське князівство, давньоруське удільне князівство з центром у місті Переяславі, в 12 – першій половині 13 ст. фактично не мало політичної самостійності й перебувало у повній залежності від Києва.

Перікл (495 до н. е. – 429 до н. е.), державний діяч, стратег, оратор і полководець у Стародавніх Афінах.

Періодизація історії, поділ історії на періоди.

Перон, Марія Ева Дуарте де (Ібаргурен) (1919–1952), політичний діяч.

Пероннський договір 1468, угода між бургундським герцогом Карлом Сміливим і королем Людовіком XI.

Персія давня, історичний регіон у південно-західній Азії, що асоціюється із сучасним Іраном, останній носив назву Персія як офіційну до 1935.

Перша імперія у Франції, епоха імперії Наполеона Бонапарта 1804–1815.

Перша Республіка, період французької історії з 21 вересня 1792 по 18 травня 1804.

Перша Світова війна, перший збройний конфлікт глобального характеру в історії людства, який тривав з 28 липня 1914 до 11 листопада 1918.

Пестель, Павло Іванович (1793–1826), декабрист.

Петар Крешимир IV (? – 1074), державний діяч, король Хорватії (1058–1074).

Петіон де Вільнев Жером (1756–1794), політичний діяч.

Петлюра, Симон Васильович (1879–1926), державний, політичний і військовий діяч.

Петрашевіці, учасники таємного гуртка дворянської і різночинської молоді, що об'єднувалася в 1845–1849 у Петербурзі навколо М. В. Петрашевського.

Петро I, російський імператор.

Петро II, російський імператор.

Петро III, російський імператор.

Петро Орсеоло Угорський (Петер Венеційський, Арпад) (1010/1011 – 1046/1059), державний діяч, король Угорщини (1038–1041, 1044–1046).

Петровський, Григорій Іванович (1878–1958), політичний діяч, голова ВУЦВК УСРР (березень 1919 – літо 1938).

Петрушевич, Євген Омелянович (1863–1940), державний діяч.

Печеніги, група кочових тюркських племен.

Печерський, Олександр Аронович (1909-1990), військовий, керівник єдиного вдалого повстання в'язнів нацистських таборів смерті.

П'єтракателла (Грімальді маркіз де П'єтракателла), Джузеппе Чева (1777–1862), державний діяч, публіцист.

Півний путч, невдала спроба нацистів здійснити державний переворот (1923).

Піпін, Олександр Миколайович (1833–1904), історик, археограф, літературознавець.

Пиріг, Русла Якович (1941), історик, джерелознавець.

Пирогов, Микола Іванович (1810–1881), громадський діяч, лікар, педагог.

Писар, посада у козацькому війську.

«Південно-західний край» у Рос. Імперії, адміністративна одиниця Російської імперії у 1832–1915, яка включала терени Правобережної України (у 1881–1889 також і Лівобережної).

Північна війна, війна між Російською імперією і Швецією (1700–1721).

Підгайний, Семен Олександрович (1907–1965), історик, публіцист, мемуарист.

Підгорний, Микола Вікторович (1903/1906–1983), партійний і державний діяч.

Підкарпатська Русь, див. *Закарпатська Україна*.

Підкова, Іван (1533–1578), козацький ватажок, короткочасний господар Молдови.

Підскарбій, посада у козацькому війську.

Пізньоскіфське царство у Криму, царство, що датується 3 ст. до н. е. – серединою 3 ст. н. е.

Пій XI, Папа римський.

Пій XII, Папа римський.

Пілсудський, Юзеф (1867–1935), державний і військовий діяч.

Піне, Антуан (1891–1994), державний діяч, прем'єр-міністр Франції 1952.

Піночет, Аугусто (1915–2006), державний діяч, військовий діяч, диктатор Чилі у 1973–1990.

Пінскер, Леон (1821–1891), політичний і громадський діяч, один із засновників протосіоністського (палестинофільського) руху в Російській імперії.

Пінчук, Юрій Анатолійович (1937–2012), історик.

Піренейський договір 1659, мирний договір, підписаний 7 листопада 1659 між Францією та Іспанією.

Пісарро, Франціско (1470-ті – 1541), іспанський конкістадор.

Пітт, Вільям молодший (1759–1806), державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1783–1801, 1804–1806).

Пічета, Володимир Іванович (1878–1947), історик, академік АН БРСР, АН СРСР.

Плав'юк, Микола Васильович (1925–2012), громадський і політичний діяч, останній президент УНР у вигнанні.

Плантагенети, королівська династія в Англії.

Плевен, Рене (1901–1993), державний діяч, прем'єр-міністр Французької Республіки (1950–1951) та (1951–1952).

Плеханов, Георгій Валентинович (1856 – 1918), російський політик і діяч соціалістичного руху.

Пліній Молодший (62–бл. 114), державний діяч, письменник, філософ.

Пліній Старший (23/24–79 н. е.), державний діяч, історик.

Пломб'єрська угода 1858, секретна угода між П'ємонтом та Францією про спільну війну проти Австрії, укладена в липні 1858.

Плохій, Сергій Миколайович (1957), українсько-американський історик.

Плутарх (бл. 46 – бл. 120 н. е.), історик, письменник, філософ.

Плющ, Іван (1941–2014), політичний діяч, в. о. голови Верховної Ради УРСР (09 – 23.07.1990), голова Верховної Ради України (05.12.1991 – 11.05.1994, 01.02.2000 – 14.05.2002).

Поалей-Ціон, див. *Єврейська соціал-демократична робітничка партія (Поалей-Ціон)*.

Побєдоносцев, Костянтин Петрович (1827–1907), державний діяч (Російська імперія).

Повість минулих літ (Повість временних літ), пам'ятка літописання.

Повіт, адміністративно-територіальна одиниця.

Повстання козацькі, антиурядові акції козаків та покозаченого населення України наприкінці 16 – на початку 17 ст. з метою розширення прав козацтва та збільшення козацького реєстру.

Погодін, Михайло Петрович (1800–1875), історик, філолог-славист.

«Погоня», герб Великого князівства Литовського, Литви, Білоруської народної Республіки, колишній герб Республіки Білорусь.

Погроми єврейські, масові напади і грабунки єврейського населення.

Поділи Польщі, домовленості великих держав щодо розподілу території Речі Посполитої.

Подільська губернія, українська губернія на території східного Поділля в складі з 1797 Російської імперії і до 1925 СРСР, нині це переважно територія Хмельницької, Вінницької, частково Одеської, Миколаївської областей та Молдови.

Подільське восводство, адміністративно-територіальне утворення у складі Речі Посполитої.

Позичанюк, (псевдоніми Шугай, Шаблюк, Євшан, Рубайгада та ін.) (1911/1913? – 1944), політичний діяч, журналіст.

Покровський, Микола Миколайович (1865–1930), державний діяч, міністр іноземних справ Російської імперії (1916–1917).

Покровський, Микола Миколайович (1868–1932), Історик-марксист.

Полібій, давньогрецький історик.

Поліньяк, Жюль Огюст Арман (1780–1847), державний діяч.

Поліська січ, українське партизанська збройне формування під час Другої світової війни.

Політбюро КПРС, РСДРП(б) – РКП(б) – ВКП(б) – КПРС – керівний орган партії, що обирався на Пленумі ЦК і спрямовував всю політичну діяльність партії у період між пленумами.

Політбюро КПУ, КП(б)У – КПУ – керівний орган партії, що обирався на Пленумі ЦК.

Політичні в'язні в СРСР, особи, ув'язнені з політичних мотивів у роки існування СРСР.

Полк, 1) військова одиниця, складова дивізії; 2) адміністративно-територіальна одиниця у Гетьманщині.

Полковник козацький, державна і військова посада у козацькому війську і апараті Гетьманщині.

Половці, група тюркських племен.

Поло, Марко (1254–1324), венеціанський мандрівник, автор опису мандрівки до Індії і Китаю.

Полоз, Михайло Миколайович (1891–1937), державний і політичний діяч.

Полонізація, ополячення (мовне або культурне).

Полонська-Василенко, Наталя Дмитрівна (1884–1973), історик, архівіст.

Полоцьке князівство, руське князівство зі столицею у м. Полоцьк, яке виникло у 10 ст. на основі племінного союзу полочан.

Полтава, Петро (1919–1951), політичний діяч, ідеолог українського націоналізму.

Полтавська губернія, адміністративно-територіальна одиниця на Лівобережній Україні в 1802–1925.

Полтавська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР у 1920–1930-х роках.

Полохало, Володимир Іванович (1949–2011), державний діяч, політолог, журналіст, історик.

Полуботок, Павло Леонтіївич (бл. 1660–1724), державний і військовий діяч, наказний гетьман Лівобережної України.

Поль, Олександр Миколайович (1832–1890), громадський діяч, археолог, геолог.

Польська військова організація, воєнізована політична організація.

Поль-Бонкур, Жозеф (1873–1972), державний діяч, прем'єр-міністр Французької республіки (1932–1933).

Польська соціалістична партія, польська політична партія, 1892–1948.

Польське повстання (листопадове) 1830–1831, національно-визвольне повстання, що охопило польські землі під владою царської Росії (Королівство Польське) і поширилося на території Литви, Західної Білорусії та Правобережної України.

Польське повстання (січневе) 1863, польське національне визвольне повстання проти Російської імперії, у якому разом з поляками взяли участь литовці, білоруси й українці.

Польсько-українська війна 1918–1919, військовий конфлікт між відновленою польською державою і ЗУНР у кін. 1918–1919 за контроль над Галичиною.

«Помаранчева революція», події жовтня-грудня 2004, результатом яких став прихід до влади В. Ющенка.

Помпиду, Жорж (1911–1974), державний діяч, прем'єр-міністр (1962–1968) і президент (1969–1974) Французької республіки.

Понтійське царство, греко-перська держава в Малій Азії в 302–64 до н. е., на південному березі Евксинського понту (Чорного моря).

Понятовський, Юзеф-Антоні (1763–1813), військовий і державний діяч.

Попович, Мирослав Володимирович (1930), філософ, директор Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАНУ, академік НАНУ.

Пораймос, геноцид ромів і синті, здійснюваний нацистами в Німеччині і на окупованій території Європи у роки Другої світової війни.

Порівняльно-історичний метод, спосіб дослідження, що дає змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історичними явищами, що вивчаються.

Портсмутська угода 1905, угода, якою завершилася російсько-японська війна 1904–1905.

Порфмій, античне місто Боспорського царства.

Порш, Микола Володимирович (1879–1944), політичний і громадський діяч.

Посполите рушення у Речі Посполитій, ополчення з залученням усієї шляхти.

Посесія, орендоване земельне володіння в Речі Посполитій і Російській імперії.

Постишев, Павло Петрович (1887–1939), партійний і державний діяч.

Потічний, Петро-Йосип (1930), історик, політолог.

Потоцький, Станіслав (1579–1667), польський державний і військовий діяч

Потоцький, Альфред II Юзеф (1817–1889), політичний діяч.

Потсдамська угода 1945, мирний договір Берлінської (Потсдамської) конференції керівників трьох союзних держав-переможниць у Другій світовій війні (СРСР, США, Великої Британії), яка проходила 17 липня – 2 серпня 1945.

Потьомкін, Володимир Петрович (1874–1946), державний діяч, історик, академік АН СРСР (1943).

Потьомкін, Григорій (Гриць (Грицько) Нечеса) Олександрович (1739–1791), державний діяч, дипломат.

ППС, див. *Польська соціалістична партія*.

«**Права, за якими судиться малоросійський народ**», пам'ятка права, проєкт законодавчого зводу Гетьманщини середини 18 ст.

Правобережна Україна, назва правобережної частини України, котра у другій половині 17–18 ст. перебувала під владою Речі Посполитої.

Правозахисний рух в Україні, напрям у дисидентському русі, що поширився після ратифікації СРСР Гельсінкських угод.

Прагерія, повстання великих феодалів у Франції в 1440.

Прагматична санкція 1438, едикт французького короля Карла VII від 7 липня 1438, згідно якого утверджувався пріоритет королівської влади над владою папи римського.

Празька весна, період політичної лібералізації в Чехословаччині з 5 січня по 20 серпня 1968, що закінчився введенням в країну радянських військ і військ країн ОВД (окрім Румунії).

Пресбурзький мир 1805, мирний договір від 26 грудня 1805, підписаний після поразки австро-російських військ під Аустерліцом у грудні 1805.

Пріцак, Омелян Йосипович (1919–2006), історик, сходознавець.

Провід українських націоналістів, керівний орган Організації Українських Націоналістів (пізніше – Організації українських націоналістів (мельниківців).

Прогресивна партія, політична партія в Російській імперії, 1912–1917.

Прогресисти, див. *Прогресивна партія*.

Продподаток, вилучення фіксованої кількості продовольства у вигляді податку у селян під час нової економічної політики.

Продрозверстка, примусове вилучення «надлишків» продовольства у селян у період воєнного комунізму.

Прокопович, В'ячеслав (1881–1942), політичний діяч, голова Ради Народних Міністрів УНР (26.05 – 10.11.1920), голова Ради Міністрів УНР в екзилі (1926–1939), голова Директорії УНР в екзилі (1939–1940).

Пролетаріат, робітничий клас.

Прометейзм, «месіаністська» політична течія у міжвоєнній Польщі.

Промислова революція, перехід від мануфактурног до великого промислового виробництва.

«Просвіти», громадські організації просвітницького спрямування в Україні (кін. 19–20 ст.).

Проскурівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР у 1920–30-х рр.

Прохаска, Антоні (1852–1930), польський історик, архівіст.

Пруссія, 1) одна із провінцій Королівства Польського з 1466, а потім Речі Посполитої; 2) німецьке королівство у 1701–1918.

Псковська республіка, середньовічне та ранньомодерне державне утворення на території Русі 1136–1510.

Птолемей, династія царів Давнього Єгипту епохи еллінізму.

Пуанкаре, Раймон (1860–1934), державний діяч, президент Французької республіки (1913–1920).

ПУН, див. *Провід українських націоналістів*.

Пунічні війни, війни між Римом і Карфагеном за панування над Західним Середземномор'ям.

Путч 6 лютого 1934 (Криза 6 лютого 1934), невдала спроба фашистського путчу 6–7 лютого 1934 в Парижі.

Пушчин, Іван Іванович (1798–1859), державний діяч.

Пфлемлен, П'єр (1907–2000), державний діяч, прем'єр-міністр Французької Республіки у 1958.

Пясти, династія польських князів і королів.

П'ятаков, Георгій (Юрій) Леонідович (1890 – 1937), політичний діяч, перший секретар ЦК КП(б)У (12.07.1918 – 09.09.1918), голова Тимчасового робітничо-селянського уряду (28.11.1918 – 06.01.1919), голова РНК УСРР (06 – 29.01.1919).

Рабовласницький суспільний спосіб виробництва, економічна система, що базується на приватній нетрудовій власності на засоби виробництва та на виробника – раба, позаекономічному примусі, ручній праці, пануванні натурального господарства.

Рагнар Лодброк (Волохатий Зад, Шкіряні Штани) (? – ?), державний діяч, король Швеції (756–794).

Рада народних комісарів (Раднарком) УСРР/УСРСР, назва уряду УСРР/УРСР до 1946.

Рада народних міністрів УНР, назва уряду УНР.

Радзивілл, Богуслав (1620–1669), литовський державний і військовий діяч.

Радзивілл, Кшиштоф (1547/1548–1603), литовський магнат, великий гетьман литовський.

Радзивілл, Януш (1612–1655), литовський державний і військовий діяч.

Радзивіллівський літопис, пам'ятка літописання, список кін. XV ст.

Радимичі, літописне плем'я східних слов'ян.

Радхаканта, Бахадура Раджа Щрі (1800–1867), державний діяч.

Радянсько-польська війна 1939, військова операція збройних сил СРСР проти Польщі; складова частина початкового етапу Другої світової війни.

Радянсько-фінська війна 1940, збройний конфлікт між СРСР і Фінляндією у період від 30 листопада 1939 до 12 березня 1940; складова частина початкового етапу Другої світової війни.

Райк, Ласло (1909–1949), державний діяч.

Ракеші, Матіас (1892–1971), державний діяч.

Раковський, Іван (1874–1949), громадський діяч, антрополог, біолог, президент НТШ.

Раковський, Християн (1873–1941), політичний діяч, голова РНК УСРР (25.01.1919 – червень 1923).

Ракоці, Дєрдь I (1593–1648), угорський магнат, князь Трансильванії.

Ракоці, Дєрдь II (1621–1660), князь Трансильванії.

Рамадєс, Поль (1888–1961), державний діяч.

Рамзес II, фараон давнього Єгипту двадцятої династії.

Рамішвілі, Ной Вісаріонович (1881–1930), політичний діяч.

Рамос Сукре, Хосе Антоніо де (1795–1830), державний діяч.

Рангвальд I Ингесон (Дурний) (? – 1126), державний діяч, король Швеції (1125–1126).

Раск, Дін (1909–1994), державний діяч.

Расові закони, див. *Нюрнберзькі расові закони 1935 року*.

Распутін, Григорій Юхимович (1869–1916), політичний авантюрист, релігійний проповідник, фаворит імператорської родини (Російська імперія).

Рафальський, Олег Олексійович (1959), історик, політолог, етнолог, чл.-кореспондент НАНУ.

Ребет, Лев-Роман (1912–1957), політичний діяч.

Революційна українська партія, українська політична партія (1900–1905).

Революція 1848 в Галичині, демократична революція в Австрійській імперії, одна з європейських революцій 1848–1849.

Революція 1848 у Франції, буржуазно-демократична революція у Франції, результатом якої стало проголошення Другої республіки.

Революція 1905 (Революція 1905–1907), революційні події 1905–1907 у Російській імперії.

Революція гідності (листопад 2013 – лютий 2014), масові протести в Україні, спрямовані проти режиму В. Ф. Януковича.

Революція жовтнева в Росії, див. *Жовтневий переворот*.

Революція лютнева в Росії, революційні події лютого-березня 1917, що завершилися падінням монархії у Російській імперії.

«Революція на граніті», студентська акція протесту в Києві в 1990.

Реза Савадкухи Шах Пехлеві (1878–1944), державний діяч, шах Ірану (1925–1941).

Рєсєнт, Олександр Петрович (1949), історик, член-кореспондент НАНУ.

Рєсєстри козацькі, у Речі Посполитій – списки осіб, за якими офіційно визнавалися козацькі права.

Рейган, Рональд (1911–2004), президент США у 1981–1989.

Рейганоміка, економічна політика США часу президентства Р. Рейгана.

Рейес, Карлос Хосе (1860–1936), державний діяч.

Рейно, Поль (1878–1966), державний діяч, правник.

Рейхскомісаріат (Райхскомісаріат) Україна, адміністративне утворення, що охоплювало частину сучасних українських та білоруських земель у 1941–1944.

Реконкіста, низка війн християнських держав Піренеського півострова проти арабських держав за відновлення контролю над ним у 13–15 ст.

Релі, Волтер (1552/1554 – 1618), державний діяч, поет, письменник, історик.

Рем, Ернст (1887–1934), державний діяч, військовий діяч.

Ренар, Жан-Батіст (1769–1854), державний діяч.

Репресивно-каральна система в СРСР, система органів здійснення державних репресій у СРСР.

Республіка герцогів, режим, який існував у Франції в 1871–1875.

Республіканська партія радикалів і радикал-соціалістів, французька центристська, ліберальна політична партія, заснована в 1901 як Партія республіканців.

Республіканський календар, революційний календар, введений в період Великої французької революції декретом Національного конвенту.

Республіканський фронт, лівоцентристська коаліція у Франції, яка виграла парламентські вибори 1956.

Реставрація у Франції, відновлення влади монархів-представників династії Бурбонів у Франції на період з 1814 по 1830.

Референдум 1 грудня 1991, референдум про незалежність України.

Реформація, сукупність церковно-релігійних і суспільно-політичних течій Раннього Нового часу, спрямованих проти католицької догматики і панування католицької церкви.

Ридз-Смігли, Едвард (1886–1941), польський державний і військовий діяч.

Ризький мирний договір 1921 (Ризький мир), мирна угода між РСФРР, УСРР, БСРР і Польщею, згідно з якою визнавалася влада Польщі над Західною Україною і Західною Білоруссю.

Рилєєв, Кіндрат Федорович (1795–1826), декабрист.

Рильський, Тадей Розеславович (1840/1841 – 1902), етнограф, фольклорист, батько Максима Рильського.

Рим стародавній, див. *Римська імперія; Римська республіка*.

Римська імперія, державне утворення, яке зародилося на основі Римської республіки. Існувало з приблизно 27 до н. е. до 395 (поділ імперії на Західну та Східну) або 476 (падіння Західної Римської імперії).

Римська республіка, історична епоха Давнього Риму, для якої характерна аристократично-олігархічна форма правління, в якій вища влада зосереджувалася у сенаті та в руках консулів.

Ріббентроп, Йоахім фон (1893–1946), військовий злочинець, державний діяч, міністр закордонних справ Німеччини (1938–1945).

Рібо, Олександр Фелікс Жозеф (1842–1923), державний діяч.

Рівікський мир 1697, мирний договір між Іспанією та Францією, який завершив війну 1688–1697.

Річ Посполита, східноєвропейська держава, що існувала протягом 1569–1795 на теренах сучасних Польщі, України, Білорусі, Литви, Латвії, південної Естонії та західної Росії.

Річард I (1157–1199), державний діяч, король Англії (1189–1199).

Річард II (1367–1400), державний діяч, король Англії (1377–1399).

Річард III (1452–1485), державний діяч, король Англії (1483–1485).

Річицький, Андрій (Анатолій Андрійович Пісоцький) (1892–1934), політичний діяч.

Рішельє, Арман Еммануель (1766–1822), державний діяч.

Рішельє, Арман Жан (1585–1642), державний діяч, кардинал.

Роберт II Побожний (972–1031), державний діяч, король франків (987 – 1031).

Робесп'єр, Максиміліан (1758–1794), державний діяч, один із Лідерів Великої французької революції.

Робітнича олімпіада, див. *Соціалістичний Робітничий Спортивний Інтернаціонал*.

Робітнича опозиція, опозиційна фракція в РКП(б) (1920-ті).

Робітничий рух, соціальний рух робітників за свої права.

Рогніда (пом. 1000), дружина Володимира Святославича.

Родзянко, Михайло Володимирович (1859–1924), державний діяч.

Родимцев, Олександр Ілліч (1905–1977), військовий діяч, двічі Герой Радянського Союзу.

Роздольський, Роман (1897–1967), історик, публіцист, політичний діяч.

Розенберг, Альфред (1893–1946), державний і партійний діяч нацистської Німеччини.

Розкуркулєння, політика «ліквідації куркуля як класу», складова політики колективізації.

Розпад СРСР 1991, політичні події у республіках СРСР у 1989–1991, що призвели до укладання Біловезької угоди 7–8 грудня 1991 і офіційного розпуску СРСР 25 грудня 1991.

Розумовський (справжнє прізвище Розум), Кирило (1728–1803), політичний діяч, гетьман Війська Запорізького (поч. березня 1750 – кінець лютого 1764).

Роксолана (Лісовська Настя) (1503–1558), державна діячка.

Рокоссовський, Костянтин Костянтинович (1896–1968), військовий діяч, маршал Радянського Союзу.

Рокош, масовий виступ шляхти проти короля.

Роксолани, іраномовне племінне угруповання у Північному Причорномор'ї.

Ролан де ла Платьєр, Жан-Марі (1734–1793), політичний діяч.

Роман Ігорович (1171–1212), князь галицький.

Роман Мстиславич (бл. 1552–1205) – державний діяч; князь володимир-волинський (1170–1187), галицький (1188, від 1199); 1199 об'єднав галицькі та волинські землі в Галицько-Волинську державу.

Роман Ростиславич (?–1180), князь київський.

Романови, династія російських царів та імператорів.

Романчук, Юліан (1842–1932), політичний діяч, почесний член НТШ.

Роменська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР у 1920–1930-х рр.

Ромів геноцид, див. *Пораймос*.

Російська імперія, назва російської держави (1721–1917).

Російська монархічна партія, див. *Російський монархічний союз*.

Російська революція 1917, буржуазно-демократична революція в Російській імперії, яка призвела до ліквідації монархії.

Російська соціал-демократична робітничка партія, російська політична партія, створення якої було проголошене на I з'їзді у Мінську в березні 1898.

Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків), ліворадикальне крило створеної на I з'їзді у Мінську в березні 1898 російської соціал-демократичної робітничої партії.

Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків), помірковане крило створеної на I з'їзді у Мінську в березні 1898 російської соціал-демократичної робітничої партії.

Російська соціал-демократична робітничка партія (об'єднана), політична партія у Російській Федерації, створена на установчому з'їзді 11 березня 2000.

Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка / Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, держава, утворена після Жовтневої революції. З 1922/1924 – у складі СРСР.

Російський монархічний союз, політична партія в Російській імперії, 1905–1917.

Російський народний союз імені Михаїла Архангела, політична партія та громадська організація в Російській імперії, 1907–1917.

Російсько-турецькі війни, війни між Російською державою/Російською імперією і Османською імперією.

Російсько-японська війна 1904–1905, збройний конфлікт між Російською і Японською імперіями за контроль над Маньчжурією та Кореєю.

Росоха, Степан (1908–1986), громадський і політичний діяч (Закарпаття).

Ростислав Михайлович (1219–1262), князь галицький.

Ростислав Мстиславович (1108–1167), князь київський.

Ростислав Мстиславович (1189–1240), князь київський.

Ростислав Рюрикович (1172–1218), князь київський.

Роше, Вальдек (1905–1983), державний діяч.

Рошфор, Анрі (1831–1913), державний діяч, журналіст.

РСДРП(б) – Соціал-демократія України, див. *Комуністична партія України*. Перша частина назви, яка свідчила про афілійованість цього попередника КП(б)У з РСДРП(б), вживалася лише як аббревіатура.

Руайє-Коллар, П'єр Поль (1763–1845), політичний діяч, філософ.

Рубач, Михайло Абрамович (1899–1980), історик, архівіст.

Руденко, Микола Данилович (1920–2004), дисидент, філософ, письменник.

Рудольф II Габсбург (1552–1612), державний діяч, король Угорщини (1572–1608), імператор Священної Римської імперії (1576–1612), король Чехії (1575–1611), німецький король (1575–1612).

Рудольф, Франц Карл Йозеф (1858–1889), державний діяч.

Рузвельт, Теодор (1858–1919), президент США.

Рузвельт, Франклін Делано (1882–1945), президент США.

Руїна, Руїни період, період другої половини 17 ст. в Україні.

Румелі Хісар (Румельська фортеця, Румеліхісар), фортеця у Стамбулі.

Румянцев, Микола Петрович (1754–1826), російський державний діяч, колекціонер.

Румянцев-Задунайський, Петро Олександрович (1725–1796), військовий діяч, генерал-фельдмаршал.

Русифікація, мовна й культурна асиміляція неросійського населення, політика, спрямована на його злиття з росіянами.

Руська Народна Партія, галицька політична партія москвофільського спрямування (1900–1909).

«**Руська трійця**», літературне угруповання у Галичині у 1830-х (Маркіян Шашкевич, Яків Вагилевич, Іван Головацький).

Руське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця Речі Посполитої.

Русько-українська радикальна партія, див. *Українська соціалістично-радикальна партія*.

Рух Опору, рух опору, організована протидія проти окупації Франції нацистською Німеччиною у період Другої світової війни.

Рюрик, легендарний князь, який вважається засновником роду Рюриковичів.

Рюрик Ростиславич (?–1214), князь київський.

Рюриковичі, княжий, великокнязівський, пізніше також царський (у Москві) і королівський (у Галицько-Волинській землі) рід нащадків Рюрика.

Рябовіл, Микола (1883–1919), політичний діяч, голова Законодавчої Ради Кубанської Народної Республіки (16.03.1918 – 13.06.1919).

Рязанов, Давид Борисович (1870–1938), державний діяч, історик.

Сабуров, Олександр Миколайович (1908–1974), військовий діяч, герой Радянського Союзу, організатор партизанського руху в Україні.

Савінков, Борис Вікторович (1879–1925), політичний діяч, терорист, член ПСР.

Савмак, організатор державного перевороту в Боспорському царстві.

Савойське герцогство, держава на південному сході Франції і північному заході Італії, що існувала в 1416–1720.

Сагайдачний, Петро, див. *Конашевич-Сагайдачний, Петро*.

Сакіб-Герай I, кримський хан.

Сакіб-Герай II, кримський хан.

Сайго, Такаморі (1827–1877), політичний діяч.

Сайкс-Піко угода 1916, угода від 16 травня 1916, таємно укладена між Великобританією та Францією про розподіл азійських, переважно арабських, володінь Османської імперії.

Салазар, Антоніу ді Олівейра (1889–1970), державний діяч.

Салах ез-Дін-паша (1889–1972), державний діяч.

Салічна правда, правовий кодекс салічних франків кінця 5 – початку 6 ст.

Сальванді, Нарсис-Ашиль (1795–1856), державний діяч, публіцист.

Сальський, Володимир Петрович (1885–1940), військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР.

Самачабло, грузинська історична область у краю Шида-Картлі, на території якої сьогодні розташована Південна Осетія.

Самойлович, Іван Самійлович (пм. 1690), гетьман Лівобережної України.

Самвидав, спосіб поширення літератури або інформаційних матеріалів шляхом малотиражного копіювання для уникнення цензури.

Самодержавство, державний лад в Московському царстві і Російській імперії.

Сан-Франциско угода 1951, підписана 8 вересня 1951 на конференції в Сан-Франциско угода між Японією та 48 державами-союзниками, що проголошувала мир в Тихоокеанському регіоні та визначала правовий статус Японії після Другої світової війни.

Сангушки, магнатський рід.

Сандармох, місце масового розстрілу так званого соловецького етапу 1937.

Санкюлоти, революційно налаштована біднота під час Французької революції кінця 18 ст.

Санчо I Заселитель (Бургундський) (1154–1211), державний діяч, король Португалії (1185–1211).

Санчо II Благочестивий (Саншу II, Бургундський) (1209–1248), державний діяч, король Португалії (1223–1247).

Сапіги, магнатський (пізніше – князівський) рід.

Сарай, 1) з тюркських мов – «палац». 2) входить до назв міст (Сарай-Бату, Сарай-Берке).

Сарбей, Віталій Григорович (1928–1999). Історик.

Саргіс I Джакелі (13 ст.), політичний діяч.

Сардинське королівство, держава, що існувала в Італії з 1720 по 1861.

«**Сарматизм**», теорії про походження польської елітної верстви – шляхти – від одного з найславніших сарматських племен роксоланів.

Сарматія, антична назва Східної Європи.

Сармьєнто, Домінго Фаустіно (1811–1888), державний діяч.

Сасаніди, династія.

Сато, Ейсаку (1901–1975), державний діяч, прем'єр-міністр Японії у 1964–1972, лауреат Нобелівської премії миру «За політику антимілітаризму» (1974).

Сахаров, Андрій Дмитрович (1921–1989), громадський і політичний діяч, фізик, академік АН СРСР.

Свен I Вилобородий (Оттон) (960–1014), державний діяч, король Англії (1013–1014), Норвегії (999/1000 – 1014) і Данії (986–1014).

Сверкер I Старший (1100–1156), державний діяч, король Швеції (1130 – 25.12.1156).

Сверррі I (1151–1202), державний діяч, король Норвегії (1177–1202).

Сверстюк, Євген Олександрович (1928–2014), громадський діяч, дисидент, публіцист.

Свидригайло (пом. 1452), Великий князь Литовський.

Світлична, Надія Олексіївна (1936–2006), громадська діячка, дисидентка, правозахисниця.

Свобода Людвік (1895–1979), чехословацький політик і державний діяч.

«СВУ» справа, див. *«Спілки визволення України» справа*.

Святополк Ізяславич (1050–1113), князь полоцький, новгородський, київський.

Святополк Окаянний (978/979–1019), князь туровський і київський, вважається убивцею своїх братів Бориса і Гліба.

Святослав Всеволодович (1116–1180), князь київський.

Святослав Ігорович (пом. 972), князь київський.

Священна Римська імперія німецької нації, державне утворення, яке існувало з 962 р. по 1806 і об'єднувало землі Центральної Європи (до 1512 вживалася назва Священна Римська імперія).

Сеадет-Герай, кримський хан.

Севастопольська оборона 1854, оборона російськими військами міста-військової бази Севастополь під час Кримської війни 1853–1856.

Севастопольська оборона 1941–42, оборона радянськими військами міста-військової бази Севастополь під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945.

Севрський договір 1920, мирний договір, підписаний 10 серпня 1920 в Севрі (поблизу Парижа) султанським урядом Туреччини і союзними державами-переможницями в Першій світовій війні 1914–1918.

Сеїд, Зія ед-Дін (1889–1973), політичний діяч, журналіст (Іран).

Сейдамет, Джафер (1889–1960), політичний діяч, один із лідерів кримсько-татарського національного руху I пол. 20 ст.

Селла, Квінтіно (1827–1884), державний діяч, фінансист.

Сель-союз, див. *Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз»*.

Селянська реформа 1861, надання селянам особистої свободи 1861, що супроводжувалася ґрунтовною перебудовою економічної системи Росії.

Семилітня (Семирічна) війна 1756–1763, великий військовий конфлікт 18 ст., один з наймасштабніших конфліктів Нового часу.

Сенат в Україні (період Гетьманату), законодавчий орган владі в Україні в період Гетьманату Павла Скоропадського.

Сенат у Речі Посполитій, вища палата Сейму у Речі Посполитій.

Сенат у Римі, найвища державна рада.

Сенат у Російській імперії, найвищий органом з адміністративними, судовими і контрольними компетенціями.

Сенека (4 до н. е. – 65 н. е.), державний діяч, письменник, філософ.

Септимій Север (146–211 н. е.), державний діяч, імператор Римської імперії.

Сербин, Роман (1939), історик.

Сердюки, наймані козацькі полки на Лівобережжі на поч. 18 ст.

Середні віки, епоха, умовним початком якої вважається занепад Західної Римської імперії, а кінцем – 15 ст.

Серж, Віктор (Кібальчич, Віктор Львович), політичний і громадський діяч, публіцист, письменник.

Серпневий путч 1991, невдала спроба частини вищого керівництва силових структур СРСР захопити владу (18–21 серпня 1991), утворивши тимчасовий орган влади з надзвичайними повноваженнями (Державний комітет із надзвичайного стану).

Сесіл, Роберт (1563–1612), державний діяч.

СЄРП, див. *Соціалістична єврейська робітничка партія*.

Сигізмунд (1368–1437), король Угорщини, імператор Священної Римської імперії.

Сигізмунд I Старий (1467–1548), державний діяч, король Польщі.

Сигізмунд II Август (1520–1572), державний діяч, король Польщі.

Сигізмунд III (1566–1632), державний діяч, король Польщі.

Синеус і Трувор, брати Рюрика, існування яких засвідчено в «Повісті минулих літ».

«Синопис», історична компіляція, складена й опублікована у 17 ст.

Сисин, Франк (1946), історик.

Сицилійське королівство, держава у південній частині Аппенінського півострова і на острові Сицилія (1130–1861; у 1282–1816 було розділеним на дві держави — на острові Сицилія та на півдні материкової Італії, які тривалий час носили однакову назву «Сицилійське королівство»).

Сігурд I Хрестоносець (1090–1130), державний діяч, ярл Оркнейський (1198–1103), король Мена та Островів (1102–1103), король Норвегії (1103–1130).

Сігурд II Мунн (1133–1155), державний діяч, король Норвегії (1136–1155).

Сійес, Еммануель-Жозеф (1748 – 1836), державний діяч.

Сікорський, Владислав (1881–1943), польський державний і військовий діяч.

Сіоністсько-соціалістична робітничка партія, Єврейська політична партія, 1904–1917.

Сірко, Іван (бл. 1618–1680), військовий і політичний діяч, кошовий отаман Запорозької січі.

Сірий клин, традиційна назва території розселення українських мігрантів у сучасному Казахстані.

Січові стрільці, див. *Українські січові стрільці*.

Скаба, Андрій Данилович (1905–1986), державний і партійний діяч, історик, академік АН УРСР.

Скальковський, Аполлон Олександрович (1808–1898/1899), історик, археограф.

Скілур, династ Скіфського царства. За його часів територія Скіфського царства охоплювала весь степовий Крим, пониззя Дніпра та Південного Буга.

Скіфи, група іраномовних племен.

Скіфія, назва декількох державних об'єднань, очолюваних безпосередньо кочовиками скіфами-скелотами в різні часи на різних територіях від Нижнього Подунав'я до Закавказзя.

Склав'їни, група слов'янських племен 4–7 ст.

Скоропадський, Данило Павлович (1904–1957), політичний діяч, син Павла Скоропадського.

Скоропадський, Іван Ілліч (1646–1722), гетьман Лівобережної України.

Скоропадський, Павло Петрович (1873–1945), державний і військовий діяч, гетьман Української Держави (1918).

Скоропис-Йолтуховський, Олександр Філаретович (1880–1946/1950), політичний і державний діяч.

Скрипник, Микола Олексійович (1872–1933), політичний, партійний і державний діяч.

Слабченко, Михайло Єлисейович (1882–1952), історик, юрист, академік ВУАН.

Сліпий, Йосиф (1892–1984), релігійний і громадський діяч, митрополит галицький, предстоятель УГКЦ, кардинал.

Слобідсько-Українська губернія, назва двох адміністративно-територіальних одиниць у складі Російської імперії (18–19 ст.).

Словени, літописне плем'я східних слов'ян.

Словінці, західнослов'янська народність, що мешкала на землях між озерами Гардно і Лебсько та містами Слупськ і Леба (землі нинішнього Західнопоморського воєводства Польщі) і відносилася до помор'ян. Цілковито асимільована у першій половині 20 ст.

Слов'яни (давні), група племен, об'єднаних у праслов'янську мовну спільність, що розпалася приблизно в 6 ст.

Слов'янофілство, течія політичної і філософської думки.

Слов'янські з'їзди 1848 і 1908, з'їзди представників слов'янських національних рухів.

Смерди, соціальний стан у Давній Русі.

«Смерш» («Смерть шпигунам»), назва кількох органів контррозвідки, 1943–1946.

Смірнов, Василь Дмитрович (1846–1922), сходознавець, історик, філолог.

Смолій, Валерій Андрійович (1950), історик, академік НАНУ.

Смоляни, полабське плем'я, жили поруч із древанами на західному березі Лаба (6–10 ст.). Входили до ободрицького союзу.

Смуга осілості (межа осілості), частина Російської імперії, у якій дозволялося проживання євреїв (окрім окремих періодів – лише у містах і містечках цієї території).

Снайдер, Тімоті (1969), американський історик.

Снегірьов, Гелій (Євген) Іванович (1927–1978), правозахисник, дисидент, кінорежисер, письменник.

Собібор, німецький концентраційний табір на території сучасної Польщі. Один із шести «таборів смерті».

Собор руських учених 1848, з'їзд українських освітян, діячів науки і культури у Галичині.

«Сокальський кордон», адміністративна межа між Галичиною й українськими північно-західними землями (Волинню і Холмщиною) у складі Другої Речіпосполитої 1920–1939.

Солдатенко, Валерій Федорович (1946), історик, член-кор. НАНУ.

Солженіцин, Олександр Ісайович (1918–2008), публіцист, письменник, дисидент, академік РАН.

«Солідарність», незалежна самоврядна профспілка у Польщі, що перетворилася на масовий рух громадського спротиву у ПНР.

Соловйов, Сергій Михайлович (1820–1879), російський історик, академік Петербурзької АН.

«Соловки», **Соловецькі концтабори**, загальна назва таборів особливого призначення, розташованих на Соловецьких островах.

Солон (бл. 640–558 до н. е.), державний діяч, реформатор, засновник Афіньської демократії.

Сольчаник, Роман (1944), історик, політолог.

Сомко, Яким (1610–1663), державний діяч, наказний гетьман Лівобережної України у 1660–1663.

Сомоса, Анастасіо Дебайле (1925–1980), державний діяч.

Сорока, Михайло Михайлович (1901–1971), політичний діяч, політв'язень.

Сосновський, Михайло Іванович (1863–1925), політичний діяч.

Сотник, посада і звання у козацькому війську.

Соціал-демократія Королівства Польського і Литви, польська політична партія, 1893–1918.

Соціалістична єврейська робітничка партія, Єврейська політична партія, 1906 – 1917.

Соціалістичний Робітничий Спортивний Інтернаціонал (Люцернський Спортивний Інтернаціонал), міжнародна спортивна організація, що діяла під керівництвом Соціалістичного Інтернаціоналу у 1919–1946 як протиполюс Міжнародному Олімпійському Комітету.

Соціальна історія, галузь історичної науки.

Союз 17 жовтня («октябристи»), політична партія в Російській імперії, 1905–1917.

Союз Архангела Михаїла, див. *Російський народний союз імені Михаїла Архангела*.

Союз визволення України, утворена у Східній Галичині в серпні 1914 політична організація, головною метою якої було проголошення самостійності та соборності України.

Союз демократів за республіку (1971–1976), голлістська політична партія у Франції в 1968–1976 (інша назва – Союз демократів на підтримку республіки).

Союз за французьку демократію (з 1978), французька центристська політична партія, яка була створена у 1978 як виборчий союз на протиполюс голлістам і проіснувала до 2007.

Союз земельних власників, українська проросійська політична організація (1917–1918).

Союз Михаїла Архангела, див. *Російський народний союз імені Михаїла Архангела*.

Союз на захист Республіки, політична партія у Франції, яка перемогла (у блоці) на виборах 1968.

Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), держава, що існувала впродовж 1922 (дата укладання угоди)/1924 (початок дії угоди про її утворення) – 1991.

Союз російського народу, політична партія в Російській імперії, 1905–1917.

Союз соціалістів-революціонерів-максималістів, політична партія в Російській імперії та РСФРР, 1906–1920.

Союз Українок, найбільша жіноча організація в Галичині (і на українських землях взагалі) в 1917–1938.

Союз українських автономістів-федералістів, див. *Українська партія соціалістів-федералістів*.

Союз Українських Емігрантів, організація, до складу якої входили переважно втікачі із Зеленого Клину та Сибіру (м. Харбін, Маньчжурія, 1933).

Союз Українських Студентів, молодіжна організація, створена у 1924 (м. Харбін, Маньчжурія).

Союз української державності, українська політична організація (1917).

Союз Української Молоді, молодіжна громадська організація, створена у 1919 на основі гуртка учнів-середньошколярів (м. Харбін, Маньчжурія).

Союз Української Молоді Зеленого Клину, громадська організація, утворена у 1933 як секція організації Союз Українських Емігрантів (м. Харбін, Маньчжурія).

Спарта, давньогрецьке місто-держава на пів-ві Пелопонес.

Спартак (бл. 111 до н. е. – 71 до н. е.), гладіатор, лідер повстання рабів у 73–71 до н. е.

Спартакіада, міжнародні спортивні змагання, організовані Червоним Спортивним Інтернаціоналом у 1928–1937 як альтернатива Олімпійським іграм.

Сперанський, Михайло Михайлович (1772–1839), державний діяч, реформатор (Російська імперія).

«Спілки визволення України» справа, сфабрикований політичний процес проти представників української інтелігенції (1929–1930).

Спортивний Інтернаціонал (Червоний Спортивний Інтернаціонал, Спор-тінтерн), міжнародна спортивна організація, що діяла під керівництвом Комуністичного Інтернаціоналу у 1921–1937 як противага Міжнарод-ному Олімпійському Комітету та Соціалістичному Робітничому Спор-тивному Інтернаціоналу.

Справа Бейліса, судовий процес у Києві, що тривав 25.09. – 30.10.1913 над Менахемом Менделом Бейлісом за звинувачення його у вбивстві 12-річ-ного Андрія Ющинського.

Справа Горгулова, судовий процес над російським емігрантом П. Т. Гор-гуловим, звинуваченим у вбивстві французького президента Поля Ду-мера в 1932.

Справа Дрейфуса, політичний скандал, пов'язаний з судовим процесом у справі капітана французького генерального штабу Альфреда Дрей-фуса, який був звинувачений у шпигунстві на користь Німецької ім-перії.

Справа Івана Дем'янюка, політичний скандал, пов'язаний з судовим про-цесом у справі Івана Дем'янюка обвинуваченого у злочинах що були скоєні у період Другої світової війни.

Справа лікарів, кримінальна справа 1953 проти групи високопоставлених радянських лікарів, звинувачених у змові і вбивстві ряду радянських лі-дерів.

Справа Шахтинська, показовий політичний процес 1928 над старими фа-хівцями вугільної промисловості Донбасу, сфабрикований для пояснення невдач і прорахунків радянської влади.

СС («Охоронні загони»), військово-поліцейська організація Націонал-со-ціалістичної німецької робітничої партії; упродовж 1934–1945 існувала як окрема парамілітарна організація у складі збройних сил нацистської Німеччини.

Сталін (Джугашвілі, Коба), Йосип Віссаріонович (1878–1953), державний і партійний діяч (СРСР).

Сталінізм, епоха розвитку СРСР за часів правління Й. В. Сталіна.

Стани суспільні, традиційні соціальні групи доіндустріального суспільства, що різнилися спадковими юридично фіксованим статусом, правами, обов'язками та моральними нормами.

Сталінська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Станіслав Август Понятовський (1732–1798), державний діяч, останній король Польщі.

Станіслав-Богуслав Лещинський (1677–1766), король Польщі, великий князь литовський.

Старий режим у Франції (до 1789), політичний і соціально-економічний режим, що існував у Франції приблизно з кінця 16 – початку 17 ст. до 1789.

Старобільська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Старосольський, Володимир (1878–1942), громадський і політичний діяч.

Староство, у Речі Посполитій – адміністративно-територіальна одиниця, господарський округ.

Статuti Великого князівства Литовського, див. *Литовські статuti*.

Стахановський рух, форма «соціалістичного змагання» за перевиконання норми.

Стахів, Євген Павлович (1918–2014), громадський і політичний діяч.

Стахів, Матвій Іванович (1895–1978), історик, політичний діяч.

Шташевський, Євген Дмитрович (1874–1938), історик, фахівець із російської історії.

Степанков, Валерій Степанович (1947), історик.

Степенна книга, пам'ятник російської історичної літератури 16 ст. Складена духівником Івана IV Васильовича Грозного Андрієм (майбутній митрополит Афанасій) між 1560 і 1563.

Стерчо, Петро (1919–1987), історик, публіцист.

Стефан Баторій, державний діяч, король Польщі.

Стефан I Блуаський (бл. 1096 – 1154), державний діяч, король Англії (1135–1154).

Стефан V Арпад (Іштван IV, Штефан IV) (1239–1272), державний діяч, король Угорщини (1246–1272), герцог Штирії (1258–1260), герцог Трансильванії (1261–1270).

Стефан I Святий (Арпад) (970/975 – 1038), державний діяч, великий князь мадярів (997–1000), перший угорський король (1000 або 1001 – 1038).

Стефан II (Іштван II, Штефан II) (Арпад) (1101–1131), державний діяч, король Угорщини (1105–1131).

Стефан III (Іштван III, Штефан III) (Арпад) (1147–1172), державний діяч, король Угорщини (1162–1172).

Стецько, Ярослав (1912–1986), державний діяч.

Стецько, Ярослава (1920–2003), державний діяч, соціолог, психолог, політолог, перекладач.

Сто днів, період другого приходу до влади Наполеона Бонапарта у Франції.

Стоглав, церковно-правовий документ Московської держави, рукописна збірка постанов і ухвал Стоглавого собору 1551.

Столипін, Петро Аркадійович (1862–1911), державний діяч.

Столітня війна, війна між Англією та Францією у 1337–1453.

Страбон, давньогрецький географ і історик.

Стреснер, Альфредо Матіауда (1912–2006), державний діяч.

Стрийковський, Матвій (бл. 1547–1893), польський поет і історик.

Стрілецькі війська, назва легкої піхоти в європейських арміях з 18 ст.; зберігалася в 2-у половину 19 – 1-а половину 20 ст. за традицією для деяких піхотних частин і з'єднань.

Стюарти, династія.

Суарес, Франсіско (1548–1617), політичний діяч, теолог, філософ.

Субтельний, Орест (1943–2016), канадський історик, іноземний член НАНУ.

Суворов, Олександр Васильович (1730–1800), військовий діяч, генералісимус Російської армії.

Судного дня війна, війна між Єгиптом і Сирією з одного боку та Ізраїлем з іншого 1973.

Судоплатов, Павло Анатолійович (1907–1996), один із керівників органів держбезпеки СРСР, організатор політичних вбивств.

Суецька криза 1956, англо-франко-ізраїльська агресія проти Єгипту.

Сукарно, (Куснасо) Ахмед (1901–1970), політичний діяч.

Сулейман I Кануні (Пишний) (1495–1566), султан Османської імперії.

Султан, ісламський титул; титул незалежного світського правителя, диктатора в країнах мусульманського світу.

Сулькеич, Сулейман (1865–1920), політичний і державний діяч.

Сумська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Сумцов, Микола (1854–1922), етнограф, фольклорист.

Сунь Ятсен (1866–1925), державний діяч, засновник партії Гоміньдан.

Супрасльський літопис, пам'ятка літописання.

Супруненко, Микола Іванович (1900–1984), історик, академік АН УРСР.

Суфанувонг (1909–1995), політичний діяч, перший президент Лаоської Народно-Демократичної Республіки (1975–1991).

Сушкевич, Корнило (1840–1885), громадський і культурний діяч, перший голова Товариства ім. Шевченка (попередника НТШ).

Східні слов'яни, група слов'янських племен, що проживала за часів раннього середньовіччя у Східній Європі на території сучасної України, Білорусі та Європейської частини Росії

Сципій Африканський (236–183 до н. е.), державний і військовий діяч.

Сціборський, Микола (1897–1941), політичний діяч, один із засновників ОУН.

Сьова (1901–1989), державний діяч, імператор Японії (1926–1989).

Сьогун, титул правителів Японії в 1192–1867, при яких імператорська династія була позбавлена реальної влади.

Сьогунат, самурайський уряд, який очолює сьогун (1185–1867).

Сьотоку, **Тайсі** (547–622), державний діяч, легендарний японський принц епохи Асука.

Сюлі, **Максимільєн де Бетюн** (1560–1641), державний діяч.

«Табори смерті», шість таборів на окупованій Третім Рейхом території Польщі, які було обладнано газовими камерами для здійснення масових убивств в'язнів.

Таборити, радикальне крило гуситів у 1419–1437 на чолі з Яном Жижкою.

Таври, плем'я невідомого походження, що у 1 тис. до н. е. заселяло гірську і підгірську частини Криму.

Таврійська губернія, адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії, існувала з 8 (20) жовтня 1802 по 18 жовтня 1921.

Таврія, історична назва Криму.

Тавроскіфи, назва населення Криму, поширена в римський період.

Таганрозька округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920-ті; 1924 передано до складу РСФРР.

Тайра, група родів стародавньої і середньовічної Японії, що походила від дітей імператорів, яким було відмовлено у статусі принців.

Тайрова-Яковлева, **Тетяна Геннадіївна** (1967), історик.

Такшонь (Арпад) (905–972), державний діяч, великий князь угрів (955–972).

Талейран-Періор, **Шарль Моріс де** (1754–1838), державний діяч, прем'єр-міністр (липень – серпень 1815) та міністр закордонних справ (1797–1807, 1814–1815) Франції.

Талья (повинність), земельний податок у середньовічних Англії та Франції.

Тамплієри, лицарський орден, 12–14 ст.

Танаїс, античне місто, розташоване у дельті Дону.

Таракі, Нур Мухаммад (1917–1979), державний діяч, прем'єр-міністр Афганістану у 1978–1979.

Тардє, Андре (1876–1945), державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1929–1930 та 1932.

Тарле, Євген Вікторович (1874–1955), історик, академік АН СРСР.

Татищев, Василь Микитович (1686–1750), державний діяч, історик.

Тацит, давньоримський історик.

Тевтонський орден, лицарський орден, 12–15 ст.

Тегеранська конференція 1943, конференція глав урядів трьох союзних у Другій світовій війні держав – СРСР, США і Великої Британії, яка відбулась 28 листопада – 1 грудня 1943 в Тегерані.

Тельман Ернст (1886–1944), німецький політик і діяч комуністичного руху.

Темницький, Володимир Миколайович (1879–1938), державний діяч, міністр закордонних справ УНР.

Теночтіглан, одна з стародавніх назв міста Мехіко.

Теодоріх III (654–691), державний діяч, король усіх франків (673 і 675–691), король Нейстрії та Бургундії (673 і 675–691), король Австразії (679–687).

Теодоріх IV (712–737), державний діяч, король франків (720–737).

Теотіуакан, доколумбове місто в долині Мехіко, на території якого розташовані найбільші піраміди Месоамерики; об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО, залишки священного міста майя 1–7 ст., муніципалітет Сан-Хуан-Теотіуакан, штат Мехіко, Мексика.

Тепонацтлі, барабан, що використовувався індіанцями Месоамерики.

«**Терджиман**», найстаріша в світі мусульманська газета «Терджиман» (Перекладач), яка друкувалася у Бахчисарай з 1883 по 1918. Її редактор –

кримськотатарський публіцист, видавець і просвітник Ісмаїл Гаспринський.

Терещенки, родина цукрозаводчиків.

Терлецький, Євген Петрович (1892–1938), державний і політичний діяч.

Термідор, 1) контрреволюційний переворот, що стався 9 термідора II року (27 липня 1794), внаслідок якого було ліквідовано якобинську диктатуру і встановлено панування великої буржуазії; 2) одинадцятий місяць (19/20 липня – 17/18 серпня) французького республіканського календаря, встановленого Конвентом у Франції.

Термідоріанці, супротивники якобинців, які 27 липня 1794 заарештували М. Робесп'єра і встановили свою владу на території Франції.

Терор 1794, революційна боротьба якобинського Конвенту проти явних і вигаданих ворогів революції.

Тетчер, Маргарет Гільда (1925–2013), державна діячка, прем'єр-міністр Великої Британії у 1979–1990.

Тетчеризм, політика консервативного правління Великої Британії на чолі з Маргарет Тетчер (1979–1990), що супроводжувалася приватизацією національних підприємств, монетаризмом у фінансово-економічній сфері, зменшенням фінансування освіти й охорони здоров'я.

«Течіїсти», див. *Українська партія соціалістів революціонерів (центральної течії)*.

Тиберій (42 до н. е. – 37 н. е.), державний діяч, імператор Риму у 14–37 н. е.

Тиверці, літописна група племен.

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, маріонетковий уряд України, сформований більшовиками у 1918.

Тимчасовий уряд, російський уряд від лютневої (березневої) революції 2(15) 1917 до більшовицького перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917.

Тимчасовий уряд Французької республіки, орган виконавчої влади Франції на чолі з генералом Шарлем де Голлем у 1944–1946 (від падіння держави Віші до встановлення Четвертої Республіки).

Титов, Федір Іванович (1864–1935), історик церкви.

Тільзитський договір (мир) 1807, мирні договори між Францією і Росією та Францією і Пруссією, укладені у містечку Тільзиті відповідно 25 червня (7 липня) 1807 та 27 червня (9 липня) 1807 після перемоги Наполеона Бонапарта в російсько-прусько-французькій війні 1806–1807.

Тімур (Темур, Тамерлан), військовий діяч, полководець, завойовник, засновник династії Тимуридів.

Тіра, античне місто на території сучасного Білгорода-Дністровського.

Тірітака, античне місто на Керченському півострові.

«**Тірольці Сходу**», умовне позначення лояльної до Габсбургів частини українського населення Галичини у середині 19 ст.

Тісо, Йозеф (1887–1947), державний діяч (Словаччина).

Тіт (39–81), державний діяч, імператор Римської імперії.

Тітмар Мерзебурзький (975/977–1018), хроніст.

Тіто, Йосиф Броз (1892–1980), державний і військовий діяч (Югославія).

Тітоїзм, комуністична ідеологія, що носить ім'я лідера Югославії Йосипа Броза Тіто, різновидність авторитаризму.

Тлачтлі, назва стародавньої гри в м'яч у ацтеків.

Тмутараканське князівство, давньоруське державне утворення, гіпотетично розташоване на Таманському півострові.

Товариство істориків-марксистів, науково-громадська організація 1920–30-х з центром у Москві.

Товариство пір року, таємне заклотницьке товариство в 1838–1839 на чолі з Огюстом Бланкі.

Товариство українських поступовців, українська політична організація (1908–1917).

Тодзіо, Хідекі (1884–1948), державний діяч.

Тойнбі, Арнолд (1889–1975), історіософ, теоретик «цивілізаційного підходу».

Тойотомі, Хідейосі (1537–1598), державний діяч.

Токаржевський-Карашевич, Ян (1885–1954), громадський і політичний діяч, історик.

Токугава, Ієясу (1542–1616), державний діяч.

Токугава, Йосімуне (1684–1751), державний діяч.

Токугава, Йосінобу (1837–1913), державний діяч.

Толочко, Олексій Петрович (1963), історик-медієвіст, археолог.

Толочко, Петро Петрович (1938), історик, археолог, академік НАНУ, іноземний член РАН.

Тома, Альбер (1878–1932), політичний діяч.

Томашівський, Степан Теодорович (1875–1930), історик, політичний діяч, голова НТШ.

Томислав I (Томіслав I) (? – 928), державний діяч, князь Хорватії (910–925), перший король Хорватії (925–928).

Томіслав II (Маргарита Марія Джузеппе ді Торіно) (1900–1948), державний діяч, князь Аймоне, 4-й герцог Аостський (1942–1948), герцог Сполето (1904–1948), король Хорватії, принц Боснії і Герцеговини, воєвода Далмації, Тузли і Кніна (1941–1943).

Торез, Моріс (1900–1964), політичний діяч, один із лідерів комуністичного руху (Франція).

Торі, розмовна назва Консервативної партії (Велика Британія).

Травневі події 1968 («Червоний травень»), демонстрації, масові заворушення і загальний страйк у Франції.

Трансильванське князівство, держава, протекторат Османської імперії.

Трансністрія, офіційна назва окупованих Румунією території УРСР під час Другої світової війни.

Траян (53–117), державний діяч, імператор Римської імперії.

Треблінка, комплекс із нацистського трудового табору і табору смерті, що діяв у 1942–1943.

«Третій Рейх», неофіційна назва Німеччини з 1933 по 1945.

Третій стан, непривілейована частина суспільства, до якої входили вільне непокріпачене селянство, міські буржуа, ремісники, купецтво в феодалній Франції.

Третій універсал Центральної ради, документ Центральної ради, яким проголошувалося створення УНР.

Третя Республіка, конституційна форма правління у Франції, встановлена 4 вересня 1870.

Третя Річ Посполита, вжите в Конституції визначення польської держави, що з'явився після основних політичних змін, які відбулися в 1989.

«Третя сила», голлістський політичний блок партій у Франції після Другої світової війни, який виступав проти диктатури.

Тридцятилітня війна, війна між католицькими і протестантськими державами Європи та проти домінування Габсбургів у Європі (1618–1648).

Трипільський міф, антинаукова концепція походження українського народу від представників трипільської культури.

Тріанонський мирний договір 1920, мирний договір держав-переможниць у Першій світовій війні з Угорщиною від 4 червня 1920.

Троїстий союз (Четверний союз), військово-політичний блок Німеччини, Австро-Угорщини і Італії, пізніше – Німеччини, Австро-Угорщини, Османської імперії і Болгарії, що простистояв Антанті (1882–1918).

Тронько, Петро Тимофійович (1915–2011), історик, державний діяч, академік НАНУ.

Троппауський конгрес 1820, другий конгрес Священного союзу наприкінці жовтня 1820 в м. Троппау (Опава) в Сілезії.

Троцький (Бронштейн), Лев Давидович (1879–1940), державний і військовий діяч, ідеолог троцькізму.

Троцькізм, ідейно-політична течія, один із напрямів комунізму.

Троянці і ахейці (Троянська війна), легендарна війна ахейців на чолі з володарем Мікен Агамемноном проти троянців на початку 12 ст. до н. е.

Трпимир (Терпимир, Тирпимир) I (? – 864), державний діяч, князь Хорватії (845–864), засновник Хорватської держави.

Трувери, французькі поети-співці 11–14 ст.

Трудова група, політична партія в Російській імперії, 1906–1917.

Трудова народно-соціалістична партія, політична партія в Російській імперії та РСФРР, 1905–1918.

Трудовики, див. *Трудова група*.

Трумен, Гаррі (1884–1972), державний діяч, президент США у 1945–1953.

Трумена доктрина, зовнішньополітична програма, висунута президентом США Гаррі Труменом, основою якої була політика «стримування» СРСР у всьому світі.

Тулчинська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Тупак Амару (1545–1572), державний діяч, останній правитель держави інків.

Туре, Ахмед Секу (1922–1984), державний діяч, перший президент Гвінеї.

Турово-Пінське князівство, давньоруське державне утворення.

Тутанхамон, див. *Ехнатон IV*.

Тх'єу, Чи (1807–1847), державний діяч, третій імператор В'єтнаму.

Тьосю, каральні експедиції японського сьоґунату Токугава проти автономного уділу Тьосю-хан в 1864 та в 1865–1866.

Тюдори, династія.

Тютюнник, Юрій Йосипович (1891–1930), військовий діяч.

У Тан (1909–1974), Генеральний секретар ООН.

Уайт (Вайт), Хейден (1928), історик, теоретик «лінгвістичного повороту».

Угорське повстання 1956, повстання проти радянського домінування в Угорщині.

Удільні князівства, залежні державні утворення, що входили до складу великих князівств.

Удіно, Нікола Шарль (1767–1847), державний діяч.

Удовенко, Геннадій Йосипович (1931–2013), політичний діяч, дипломат.

Укапісти, див. *Українська комуністична партія*.

«**Україна**», науковий часопис з гуманітарних наук, виходив 1914–1930.

«**Україна**», часопис, продовження «Киевской старины», виходив 1907.

Українізація, складова загальних процесів коренізації, що здійснювалась з 1920-х до початку 1930-х ЦК КП(б)У й урядом УСРР.

Українська академія наук (УАН), див. *Національна академія наук України*.

Українська військова організація, українська військово-політична організація, що діяла в еміграції і західноукраїнських землях у 1920–1929.

Українська галицька армія, регулярні збройні формування 1918–1920, створені ЗУНР у 1918 на базі українських формувань армії Австро-Угорщини.

Українська Гельсінська група (УГГ), див. *Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод*.

Українська головна визвольна рада (УГВР), провідний центр, підпільний уряд і парламент, який керував УПА (установчі збори УГВР відбулися 11–15 липня 1944).

Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, об'єднання діячів українського правозахисного руху, утворене в Україні 9 листопада 1976.

Українська далекосхідна січ, воєнізована молодіжна організація, що виникла у грудні 1936 за ініціативою ОУН (м. Харбін, Маньчжурія).

Українська демократично-радикальна партія, українська політична партія (1904–1908).

Українська демократично-хліборобська партія, українська політична партія (1917–1920).

Українська Держава (1918), гетьманат Павла Скоропадського зі столицею в Києві від 29 квітня до 14 грудня 1918.

Українська католицька народна партія, див. *Українська народна обнова*.

Українська комуністична партія, українська політична партія (1919–1925).

Українська комуністична партія (боротьбистів), політична партія 1918–1920.

Українська народна обнова, західноукраїнська політична партія (1930–1939).

Українська народна партія, 1) українська політична партія (1902–1907); 2) українська політична партія (1919–1920).

Українська Народна Республіка (УНР), офіційна назва низки державних утворень, що існували в 1917–1920 на території Центральної, Східної та Південної України зі столицею в Києві.

Українська народна трудова партія, див. *Українська національно-демократична партія*.

Українська народно-республіканська партія, українська політична партія (1918–1920).

Українська національна партія, українська політична партія на Буковині у складі Румунії (1927–1938).

Українська національно-демократична партія, західноукраїнська політична партія (1899–1919).

Українська національно-революційна партія, див. *Українська партія соціалістів-революціонерів*.

Українська партія національної роботи, західноукраїнська політична партія (1924–1925).

Українська партія соціалістів-революціонерів, українська політична партія (1917–1950).

Українська партія соціалістів революціонерів (центральної течії), українська політична партія (1918–1919).

Українська партія соціалістів-революціонерів (боротьбистів), див. *Українська комуністична партія (боротьбистів)*.

Українська партія соціалістів-революціонерів (комуністів), див. *Українська комуністична партія (боротьбистів)*.

Українська партія соціалістів-самостійників, українська політична партія (1917–1920).

Українська партія соціалістів-федералістів, українська політична партія (1917–1920).

Українська повстанська армія, українські підпільні збройні формування (1943–поч. 1950-х).

Українська радикальна партія, 1) українська політична партія (1904–1905); 2) західноукраїнська політична партія (1890–1926).

Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), державне утворення у складі СРСР, яка існувала в 1919–1991.

Українська революційно-демократична партія, політична партія української еміграції (1946 – середина 1990-х рр.).

Українська соціал-демократична партія, західноукраїнська політична партія (1899–1939).

Українська соціал-демократична робітничка партія, українська політична партія (1905–1950).

Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних-лівих), українська політична партія (1919).

Українська соціал-демократична робітничка партія (незалежних), див. *Українська комуністична партія*.

Українська соціал-демократична спілка («Спілка»), українська політична партія (1904–1913).

Українська соціалістична партія, 1) українська політична партія (1900–1903); 2) політична партія української еміграції (з 1950 до початку 1990-х років).

Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), див. *Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)*.

Українська соціалістично-радикальна партія, західноукраїнська політична партія (1890–1939).

Українська трудова партія, 1) див. *Українська національно-демократична партія*; 2) політична партія у Східній Україні (1917–1918).

Українська федеративно-демократична партія, українська політична партія (1917–1918).

«Українське національне коло», молодіжна політична організація, заснована у Харкові восени 1914.

Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), західноукраїнська політична партія (1925–1939), продовжило діяльність на еміграції (1947–початок 1990-х рр.).

Українське селянсько-робітничє об'єднання «Сель-роб», західноукраїнська політична партія (1926–1932).

Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз», західноукраїнська політична партія (1924–1926).

Український національний союз, координаційний осередок низки українських політичних партій і культурно-громадських, професійних організацій у 1918–1919.

Український національно-державний союз, координаційний центр українських центристських і правих партій і Об'єднаної Ради Залізниць України й Поштово-Телеграфної Спілки в 1918 (на деякий час відновив роботу в 1946 в Німеччині).

«Український П'ємонт», поширена в публіцистиці назва Галичини.

Український Союз хліборобів-державників, політична організація, утворена у 1934 (м. Харбін, Маньчжурія).

Українські січові стрільці, добровольче військове формування в складі австро-угорської армії (1914–1917).

Улаф V (1903–1991), державний діяч, король Норвегії.

Уличі, одне з літописних східнослов'янських племен.

Улоф (Улов) I Бйорнсон (? – ?), державний діяч, король Швеції (840–855).

Улоф II Бйорсон (950–975), державний діяч, король Швеції (970–975).

Улоф III Шетконунг (980–1022), державний діяч, король Швеції (995–1022).

Ульріка Елеонора (1688–1741), державна діячка, королева Швеції (1718–1720).

Ульянов (Ленін, Володимир Ілліч), див. *Ленін (Ульянов)*, *Володимир Ілліч*.

Ульяновський, Василь Іринархович (1958), історик.

Уманська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Уотергейт, скандал, пов'язаний із спробою підкупу політичних опонентів у США в 1974, який призвів до відставки президента Р.Ніксона під загрозою імпічменту.

Ур, давнє місто в Месопотамії.

Урарту, стародавня держава в 10–6 ст. до н. е. в південно-західній Азії, розташована на території сучасних Вірменії, східної Туреччини і північно-західного Ірану.

Усишкін, Менахем (1863–1941), політичний діяч, один із лідерів сіоністського руху.

Усташа, Хорватська революційна організація (Усташі), таємна військова організація, заснована 1929.

Утрехтський мир 1713–1715, загальна назва ряду двосторонніх мирних договорів (11 квітня 1713, 13 липня 1713, 26 червня 1714, 6 лютого 1715), які поряд з Раштаттським миром 1714 завершили Війну за іспанську спадщину 1701–1714.

Фабій Максим, Квінт Кунктатор (275–203 до н. е.), державний діяч, полководець.

Фаланга, крайня права політична партія в Іспанії (заснована в 1933), єдина правляча партія за часів режиму Франко.

Фаллу, Альфред Фредерік (1811–1886), політичний діяч, історик (Франція).

Фальєр, Арман (1841–1931), державний діяч (Франція).

Фальсифікація історична, підробка історичних джерел або завідомо хибна їх інтерпретація.

Фам Ван Донг (1906–2000), державний діяч (В'єтнам).

Фанагорія, античне місто на півострові Тамань.

Фарнак II (97–47 до н. е.), державний діяч, цар Боспорського царства.

Фашизм, форма правління та радикальна авторитарна націоналістична ідеологія; самоназва правого руху в Італії під керівництвом Беніто Муссоліні в 1922–1943.

Фашодська криза 1898, дипломатичний конфлікт між Англією і Францією у 1898 за вплив у Єгипті.

Феденко, Панас Васильович (1893–1981), політичний діяч, публіцист.

Федерати, 1) збройне ополчення у Франції у 1792; 2) бійці Національної гвардії Паризької комуни в 1871.

Федір Іванович (1557–1598), державний діяч, московський цар.

Федір Коріятович (1336/1340 – 1412/1416), останній князь подільський із династії Коріятовичів.

Федір Олексійович (1661–1682), російський цар.

Федір II Годунов (1589–1605), державний діяч.

Федорчук, Віталій Васильович (1918–2008), державний діяч, голова КДБ УРСР (1970–1982), голова КДБ СРСР (1982–1986).

Фейсал I ібн Хусейн (1883–1933), державний діяч, засновник і перший король Іраку, перший і останній король Сирії.

Фейсал II бен Газі (1935–1958), державний діяч, король Іраку.

Фемістокл (524–459 до н. е.), державний діяч, кількаразово обирався архонтом і стратегом Афін.

Фенцик, Степан (1892–1946), політичний діяч.

Феодалізм, тип ієрархізованого суспільства, що характеризується наявністю двох соціальних класів – феодалів-землевласників і селян, що займають по відношенню до феодалів підлегле становище.

Феодоро, середньовічна держава зі столицею у м. Мангуп, що існувала у південно-західній частині Криму в 12–15 ст.

Фердинанд I (1793 – 1875), державний діяч, імператор Австрії (1835–1848).

Фердинанд I (1865–1927), король Румунії.

Фердинанд I (1861–1948), цар Болгарії.

Фердинанд I Габсбург (1503–1564), державний діяч, ерцгерцог Австрії (1521–1564), король Чехії (1527–1564), імператор Священної Римської імперії (1556–1564), король Угорщини (1526–1564), король Німеччини, Богемії, Далмації, Хорватії, Славонії, Рами, Сербії, Галичини, Володимирії, Болгарії.

Фердинанд II Арагонський (1452–1516), державний діяч.

Фердинанд II Габсбург (1578–1637), державний діяч.

Фердинанд III Габсбург (1608–1657), державний діяч.

Фердинанд IV Габсбург (1633–1654), державний діяч, Римський король (1653–1654), король Чехії (1653–1654), король Угорщини (1647–1654).

Фердинанд VI Бурбон (1713–1759), державний діяч, інфант Кастильський, принц Астурійський (від 1725), король Іспанії (1746 – 1759).

Фердинанд VII Бурбон (1784–1833), державний діяч, король Іспанії (1808, 1813–1833).

Феррі, Жюль (1832–1893), політичний діяч (Франція).

Феський договір 1912, документ, підписаний 30 березня 1912 у Фесі марокканським султаном Абд аль-Хафізом з представниками Франції, Німеччини і Іспанії з метою вирішення Агадирської кризи.

Фетіх I Герай (1557–1596), державний діяч, хан Криму.

Фетіх II Герай (1696–1746), державний діяч, хан Криму.

Фіас, купецька асоціація в Стародавній Елладі.

Фігейреду, Жоао (1918–1999), державний діяч, президент Бразилії.

Філіп II Август (Завойовник) (1165–1223), державний діяч, король Франції (1179–1223).

Філіп II Розсудливий (Габсбург) (1527–1598), державний діяч, король Неаполя та Сицилії (1554–1598), король Іспанії (1556–1598), король Португалії та Алгарве (як Філіп I) (1580–1598), герцог Люксембурга (1556–1598).

Філіп III Іспанський (Габсбург) (1578–1621), державний діяч, король Іспанії (1598–1621), король Португалії та Алгарве (як Філіп II) (1598–1621).

Філіп IV Австрійський (Габсбург) (1605–1665), державний діяч, король Іспанії та Португалії (1621–1665), король Португалії та Алгарве (як Філіп III, 1621–1640).

Філіп V Анжуйський (Бурбон) (1683–1746), державний діяч, король Іспанії (1700–1724, 1724–1746).

Філіп II Благочестивий (Габсбург) (1578–1621), державний діяч, король Іспанії (Кастилії, Леону, Арагону, двох Сицилій, Єрусалима, Навари, Гранади та інших) (як Філіп III), король Португалії та Альгарве (1598–1621).

Філіпп II Македонський, державний діяч, цар Македонії, батько Александра Македонського.

Філіпп II (1527–1598), державний діяч, король Іспанії..

Філіпп III Сміливий (1245–1285), державний діяч, король Франції (1270–1285).

Філіпп V Довгий (1293–1322), державний діяч.

Філіпп VI (1293–1350), державний діяч.

Філіпп I (1052–1108), державний діяч.

Філіпп I Хальстенсон (? – 1118), державний діяч, король Швеції (1105–1118).

Філіпп IV Вродливий (1268–1314), державний діяч.

Філіпп II (1165–1223), державний діяч.

Філмор, Мілард (1800–1874), державний діяч.

Фінікія, країна у Східному Середземномор'ї, сукупність міст-держав (13–4 ст. до н. е.).

Фіореллі, Джузеппе (1823–1896), політичний діяч, археолог, нумізмат.

Фіркович, Авраам (1787–1874), караїмський колекціонер, історик-аматор, відомий фальсифікатор історичних пам'яток.

Фірлінгер, Зденек (1891–1976), політичний діяч.

Фішер, Вільям (1903–1971), політичний діяч.

Фламіній, Гай (? – 217 до н. е.), державний діяч (Давній Рим).

Флері, Андре Еркюль (1653–1743), державний діяч, кардинал.

Флоринський, Тимофій Дмитрович (1854–1919), історик-славіст, член-кор. Петербурзької АН.

Флоря, Борис Миколайович (1937), історик.

Фокін, Вітольд Павлович (1932), державний діяч, прем'єр-міністр України (1990–1992).

Фокс, Гай (1570–1606), один із учасників «Порохової змови» 1605.

Фолклендська війна (1982), війна між Великою Британією і Аргентиною за Фолклендські (Мальвінські) острови в Південній Атлантиці.

Фомвіхан, Кейсон (1920–1992), політичний діяч.

Фонтенбло, 1) резиденція королів Франції; 2) об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО, палацово-парковий комплекс 12–19 ст., комуна Фонтенбло, регіон Іль-де-Франс, Франція.

Фор, Фелікс (1841–1899), політичний діяч.

Форд, Генрі (1863–1947), американський підприємець, конструктор автомобілів.

Форд, Джеральд (1913–2006), президент США у 1974–1977.

Фош, Фердинанд (1851–1929), військовий діяч, маршал Франції.

Фракія, історична область, яка займала частину нинішнього Балканського півострова.

Фрам, Герберт Карл (Брандт, Віллі) (1913–1992), політичний діяч, лауреат Нобелівської премії миру (1971).

Франки, група германських племен, які утворили Державу Франків (5–9 ст.)

Франклін, Бенджамін (1706–1790), політичний діяч, дипломат, письменник, новинар, видавець.

Франко-німецька війна, Франко-пруська війна (Пруська війна), війна 1870–1871 між Францією та Пруссією, одним із головних наслідків якої стало завершення процесу об'єднання німецьких земель і проголошення 18 січня 1871 Німецької імперії.

Франко, Франсіско (1892–1975), державний діяч, військовий діяч, диктатор Іспанії у 1938–1975.

Франкфуртський договір, мирний договір між Німеччиною і Францією від 10 травня 1871, що завершив франко-пруську війну 1870–1871.

Франсиско де Асіз-Бурбон (1822–1902), державний діяч, герцог Кардиський, король-консорт Іспанії (1846–1868).

Франтирери і партизани, французький партизан-доброволець, що боровся в тилу ворожих військ під час воєн у 19 ст. та під час Другої світової війни.

Франц I Стефан (1708–1765), імператор Священної Римської імперії.

Франц II (1768–1835), останній імператор Священної Римської імперії, імператор Австрії.

Франція, що бореться, антифашистська організація генерала де Голля, складова частина Французького Руху Опору.

Французька комуністична партія, французька ліва політична партія, створена 1920 під назвою Французька секція Комуністичного інтернаціоналу.

Французька революція 1789–1799 (Велика французька революція), буржуазна революція, одна з найважливіших подій в історії Франції і головний переломний момент в історії західної демократії.

Французька революція 1830, Липнева революція проти правлячої монархії династії Бурбонів, яка встановилася у Франції після другої реставрації.

Французьке диво, відносно швидке відновлення французької економіки після Другої світової війни.

Французький союз (1946–1958), політичне державне утворення Четвертої французької республіки разом з заморськими департаментами, заморськими територіями, асоційованими територіями і асоційованими державами.

Фредегонда (бл. 545 – 597), державний діяч.

Фредерік Хендрік Оранський (1584–1647), штадгальтер Голландії.

Фредерік I (1471–1533), державний діяч, король Данії та Норвегії (1523–1533).

Фредерік I (1676–1751), державний діяч, ландграф Гессен-Касселя (1730–1751), король Швеції (1720–1751).

Фредерік II (1534–1588), державний діяч, король Данії та Норвегії (1559–1588).

Фредерік III (1609–1670), державний діяч, король Данії та Норвегії (1648–1670).

Фредерік IV (1671–1730), державний діяч, король Данії та Норвегії (1699–1730).

Фредерік V (1723–1766), державний діяч, король Данії та Норвегії (1746–1766).

Фредерік VI (1768–1839), державний діяч, король Данії (1808–1839), король Норвегії (1808–1814).

Фредерік VII (1808–1863), державний діяч, король Данії (1848–1863).

Фредерік VIII («Вічний кронпринц») (1843–1912), державний діяч, король Данії (1906–1912).

Фредерік IX (1899–1972), державний діяч, король Данії (1947–1972).

Фредрік I Гессенський (1676–1751), король Швеції.

Фригія, історичний регіон і стародавня держава на заході Малої Азії.

Фрідріх-Вільгельм (1620–1688), маркграф Бранденбургу, герцог Пруссії, курфюрст Священної Римської імперії.

Фрідріх-Вільгельм I (1688–1740), король Пруссії.

Фрідріх-Вільгельм II (1744–1797), король Пруссії.

Фрідріх-Вільгельм III (1770–1840), король Пруссії.

Фрідріх-Вільгельм IV (1795–1861), король Пруссії.

Фрідріх I Барбаросса (1122–1190), король Німеччини, правитель Священної Римської імперії.

Фрідріх II (1194–1250), імператор Священної Римської імперії.

Фрідріх II (1712–1786), державний діяч, король Пруссії.

Фрідріх III (1657–1713), маркграф Бранденбургу, курфюрст Священної Римської імперії, герцог Пруссії, з 1701 – король Пруссії (як Фрідріх I).

Фрідріх III (1831–1888), король Пруссії.

Фрідріх V Пфальцький (Зимовий король) (1596–1632), державний діяч, курфюрст Пфальцу (1610–1623), король Богемії (Чехії) (як Фрідріх I) (1619–1620).

Фріч, Йосеф Вацлав (1829–1890), політичний діяч, письменник.

Фронда, громадянська війна або низка протиурядових повстань у Франції в 1648–1652.

Фронт Національної Єдності (ФНЄ), політична організація націоналістичного спрямування на чолі з Д. Паліївим, заснована у Львові у 1936, проіснувала до весни 1941.

Фронти народні, загальна назва політичних союзів, що об'єднували ліві та лівоцентристські сили, виступали проти фашизму та війни у Франції, Іспанії, Чилі.

Фуке, Нікола (1615–1680), державний діяч.

Фуکیدід, давньогрецький історик.

Фулбрайт, Джеймс Вільям (1905–1995), політичний діяч, засновник Програми Фулбрайта.

Фуше, Жозеф (1759–1820), політичний діяч.

Хаген (Гаген), Марк фон (1954), історик.

Хаджи-Герай, кримський хан.

Халіде, Едіп Адівар (1882 або 1884–1964), політичний діяч.

Халл, Корделл (1871–1955), державний діяч.

Хальстен І Стенкілсон (1050–1084), державний діяч, король Швеції (1067–1070, 1079–1084).

Хаммаршольд (Гаммаршельд), Даг (1905–1961), державний діяч.

Хамурапі, правитель Давнього Вавилону.

Хамурапі закони, один з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створений близько 1780 до н. е. за наказом вавилонського царя Хамурапі.

Хан, титул правителя ханства, традиційно прирівнюється до титула царя.

Ханенки, рід українських дворян, промисловців, меценатів.

«Хань шу» – «Книга Хань», офіційна історія династії Західна Хань (206 до н. е. – 8 н. е.).

Ханьлінь академія, державна інституція в старому Китаї, що виконувала функції культурної установи, імператорської канцелярії та органу ідеологічного контролю.

Харакс, римський військовий табір на мисі Ай-Тодор у Криму.

Хариджити, релігійно-політичне угруповання в ісламі.

Харківська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Харківська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті рр.

Харлампович, Костянтин Васильович (1870–1932), історик.

Хатасвич, Мендель Маркович (1893–1937), партійний і державний діяч.

Хатинь, колишнє село в Мінській області, Білорусь. Знищене каральними підрозділами нацистської Німеччини.

Хатшепсут, жінка-фараон Нового царства Стародавнього Єгипту.

Хвиля, Андрій Ананійович (1898–1938), політичний і державний діяч.

Хе Чен-тянь (370–447), державний діяч, учений-природознавець, астроном.

Хелмно, німецький концентраційний табір на території сучасної Польщі. Один із шести «таборів смерті».

Херсонська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Херсонська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті рр.

Хеттологія, наукова дисципліна, що вивчає історію хеттів.

Хетське царство, держава в Малій Азії у 18 – на поч. 12 ст. до н. е., заснована хеттами.

Хефрен (Хуфру), фараон Древнього царства Давнього Єгипту.

Хинчевська-Геннель, Тереза (1952), польський історик.

Хільдеберт I (бл. 496 – 558), державний діяч, король франків (511–558), король Орлеана (524–558).

Хільдеберт II (570–595), державний діяч, король Австразії (575–595), король Орлеана (592–595).

Хільдеберт III Справедливий (670 або 683–711), державний діяч, король франків (695–711).

Хільдерік II (652–675), державний діяч, король франків (662–675), король Австразії (662–675), король Нейстрії (673–675).

Хільдерік III (714–755), державний діяч, король франків (743–751).

Хільдерік I (437–481), державний діяч, король салічних франків (457–481).

Хільперік I (бл. 539–584), державний діяч, король франків, король Суассона (561–584), король Парижа (567 – 584).

Хільперік II (670–721), державний діяч, король Нейстрії та Бургундії (715–721), король Австразії (715–717, 720–721).

Хіт, Едуард (1916 – 2005), державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії.

Хлодвіг (466–511), державний діяч, король франків (481–511).

Хлодвіг II (633 або 634–657), державний діяч, король Нейстрії та Бургундії (639–658).

Хлодвіг III (670–676), державний діяч, король Австразії (675–676).

Хлодвіг IV (682–695), державний діяч, король франків (691–695), король Нейстрії, Австразії та Бургундії.

Хлодомир (Хлодомер) (бл. 495 – 524), державний діяч, король франків (51–524), король Орлеана (511–524).

Хлопоманство, політична течія серед української і, почасти, польської інтелігенції Правобережжя.

Хлотар I (бл. 497 – 561), державний діяч, король франків (511–561), король Суассона (511–561), король Реймса (555–561), король Парижа (558– 561), король Орлеана (558–561).

Хлотар II (Великий, Молодший) (584– 629) державний діяч, король франків (613–629), король Нейстрії і Бургундії (584–629), король Парижа (584–629), король Аквітанії (584–629).

Хлотар III (650–673), державний діяч, король Нейстрії та Бургундії (658–673), король Австразії (661–662).

Хлотар IV (684–720), державний діяч, король Австразії (717–720).

Хмельницький, Богдан-Зиновій (1595/1596–1657), державний і військовий діяч, гетьман козацької держави.

Хмельницький, Юрій Богданович (1640/1641–1681), гетьман України; усунутий від гетьманства, пострижений у ченці.

Хмельниччина (повстання 1648–1657), національно-визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої.

Ходжа, Енвер (1908–1985), політичний діяч.

Хозарський Каганат, середньовічна держава в 650–969, створена кочівниками-хозарами.

Холмська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

«Холодна війна», глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між СРСР і його союзниками, з одного боку, і США та Західною Європою і їх союзниками, з іншого, що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х; назва-синонім біполярної системи міжнародних відносин

Холодноярська республіка, неформальне напівдержавне повстанське утворення в Центральній Україні, поч. 1920-х.

Хора Херсонеська, об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО, сільськогосподарська округа довкола Херсонесу.

Хосе Бонапарте (Йосип І Наполеон, Жозеф Бонапарт, Джузеппе Буонапарте) (1768–1844), державний діяч, король Неаполя та обох Сицилій (від 1806), король Іспанії (1808–1813).

Хорвати білі, одне з літописних східнослов'янських племен.

Хортицька січ, одна з Запорозьких січей.

Хрестові походи, низка релігійних військових походів на схід, основною декларованою метою яких було «звільнення гробу господнього» (11–13 ст.), а також кількох походів проти представників єретичних учень і з метою християнізації язичників Північної Європи у 12–15 ст.

Христина I (1626–1689), державна діячка, королева Швеції (1632–1654, регентство 1632–1644).

Християнсько-суспільна партія, західноукраїнська політична партія (1911–середина 1920-х).

Християнсько-суспільний союз, див. *Християнсько-суспільна партія*.

Христюк, Павло Оникійович (1890–1941), політичний і державний діяч, історик.

Хрістофер Баварський (1416–1448), державний діяч, король Данії (як Хрістофер III) (1440–1448), король Норвегії (1442–1448) (як Хрістофер I), король Швеції (як Хрістофер I) (1440–1448).

Хроніки, різновид історичної літератури, зібрання записів з викладом найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку.

Хронологія, послідовність історичних подій у часі.

Хрустальов-Носарь, Георгій (Юрій Переяславський) (1877–1919), політичний діяч.

Хрушов, Микита (1894–1971), політичний діяч, перший секретар ЦК КП(б)У (27.01.1938 – 03.03.1947, 18.12.1947 – 18.12.1949), голова РНК (згодом – Ради Міністрів) УРСР (лютий 1944 – грудень 1947).

Ху Яобан (1915–1989), державний діяч.

Хуа Гофен (1921–2008), державний діяч, наступник Мао Цзедуна на посаді Голови Комуністичної партії Китаю.

Хуана I Божевільна (Трастамара) (1479–1555), державна діячка, королева Кастилії та Леону (1504–1555), королева Арагону (1516–1555).

Хуарес, Беніто Пабло Оахака (1806–1872), державний діяч.

Хусейн (справж. пріз. аль-Тікріті), Саддам (1937–2006), політичний діяч, президент Іраку (1979–2003).

Цар, титул монарха, часто прирівнюється до титулів короля або хана.

Царські скіфи, етнографічна група скіфів, згадана у Геродота.

Цегельський, Лонгин Михайлович (1875–1950), державний і громадський діяч, дипломат.

Цезар, один зі спадкових титулів правителів Римської імперії.

Цезар, Гай Юлій (100–44 до н. е.), державний діяч, військовий діяч, засновник Римської імперії.

Целевич, Юліан Андрійович (1843–1892), історик, громадський і культурний діяч, голова Товариства ім. Шевченка (попередника НТШ).

Центр пам'яткознавства, установа Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і відділення історії, філософії та права НАН України.

Центральна Рада, орган влади в Україні, 1917 – квітень 1918.

Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, див. *Закордонний комітет Української партії соціалістів-революціонерів (Прага)*.

Центральноамериканське мирне врегулювання, процес нормалізації між-державних відносин і досягнення національного примирення в країнах Центральної Америки у 80–90-х 20 ст.

Церетелі, Іраклій (1881–1959), політичний діяч.

Цеткін Клара (1857–1933), німецький політик і діяч соціалістичного руху.

Цехи ремісничі, закриті корпоративні спілки, що склалися з членів, приналежних до одного або кількох зближених ремісничих фахів, поширені в містах Західної Європи починаючи з 11–12 ст.

Цзися академія, китайська науково-філософська академія.

Цзи Чань (580 (?) – 522 до н. е.), державний діяч, легіст-практик.

Циранкевич, Юзеф (1911–1989), політичний діяч.

Цісар, поширена в Галичині назва імператора Австро-Угорщини.

Чавес, Уго (1954–2013), політичний діяч, президент Венесуели (1999–2013).

Чалий, Сава (пом. 1741), військовий діяч.

Сан Кайші (1887–1975), державний діяч, військовий діяч.

Чарторийський, Адам (1770–1861), політичний діяч (Річ Посполита, Росія).

Чаушеску Ніколає (1918–1989), румунський політик і державний діяч.

Чацький, Тадеуш (1765–1813), культурний і освітній діяч, історик.

Че Гевара, Ернесто, див. *Гевара, Ернесто Че*.

Челебіджихан, Номан (1885–1918), державний діяч, голова Директорії Криму.

Челядь, залежне населення (закупы, смерди, холопи) та ін. у давній Русі.

Чемберлен, Невілл (1869–1940), державний діяч (Британія).

Червенков, Вилко (1900–1980), політичний діяч (Болгарія).

Червона Русь, див. *Галичина*.

Червона українська галицька армія (ЧУГА), частини УГА, що перейшли на бік Червоної армії.

Червоний терор (1918–1920), заходи, які здійснювалися більшовиками проти широких соціальних груп, в тому числі робітників і селян, що були оголошені «класовими ворогами», або звинувачувалися в «контрреволюційній» діяльності.

Червоні кхмери, партизанський терористичний рух у Камбоджі, ідеологія якого складала синтез маоїзму й радикального націоналізму, що захопив та утримував владу в країні в 1975–1979.

Червоної й білої троянд війна, низка збройних конфліктів між представниками гілок династії Плантагенетів (Йорків і Ланкастерів) у Англії у 2 пол. 15 ст.

Чернігівська губернія, адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Чернігівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Чернігівське воєводство, адміністративно-територіальна одиниця в Речі Посполитій.

Чернігівське князівство, князівство династії Рюриковичів, а з 14 ст. Гедиміновичів, на території сучасної Чернігівщини і Сіверщини з центром у м. Чернігів.

Черномірдин, Віктор (1938–2010), політичний діяч.

Черчилль Вінстон, сер (1874–1965), державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії.

Четверний союз, див. *Троїстий союз*.

Четверта Республіка, держава з республіканською формою правління у Франції в 1946–1958.

Четвертий універсал, акт Центральної Ради, яким проголошувалася повна незалежність УНР

Чехівський, Володимир Мусійович (1876–1937), політичний діяч, голова Ради Народних Міністрів УНР (26.12.1918 – 11.02.1919).

Чечель, Микола Флорович (1891–1937), громадський і політичний діяч.

Чеченська війна І-ша (1994–1996), бойові дії між військами Росії і невизнаної Чеченської Республіки Ічкерія в Чечні та деяких населених пунктах сусідніх регіонів російського Північного Кавказу.

Чехословаччина, держава в Центральній Європі (1919–1993).

Чеченська війна II-га (1999–2004), бойові дії на території Чечні і прикордонних регіонів Північного Кавказу з 30 вересня 1999.

Чжан Хен (78–139), державний діяч, видатний учений-енциклопедист.

Чжао Цзянь (1919–2005), політичний діяч.

Чжен Сянь-Чжи (364–427), державний діяч, буддійський мислитель.

Чжоу Еньлай (1898–1976), політичний діяч.

Чикаленко, Євген Харлампович (1861–1929), громадський діяч, публіцист, видавець.

Чикаленко, Лев Євгенович (1888–1965), громадський діяч, археолог, ме-муарист.

Чингізиди, династія, започаткована Чингісханом.

Чингісхан (1155–1227), державний діяч.

Чичерін, Георгій Васильович (1872–1936), державний діяч і дипломат.

Читинський судовий процес, політичний судовий процес над провідними діячами українського національного руху на Далекому Сході (1924).

Чібча, одна з високорозвинених цивілізацій Південної Америки в 12–16 ст.

Чіму, високорозвинута доколумбова культура в Південній Америці, що існувала приблизно з 1250 по 1470 на узбережжі північної половини сучасного Перу.

ЧК (Надзвичайна комісія), див. *ВУЧК*; *ВЧК*.

Чойбалсан, Хорлогійн (1895–1952), політичний діяч, маршал.

Чорна дошка, елемент системи здійснення терору проти сільського населення під час Голодомору 1932–1933.

Чорна рада 1663, Загальна козацька рада, скликана за наказом царя Олексія Михайловича.

«Чорна сотня», 1) реакційні організації, що діяли в Росії після революції 1905–1907; 2) міський стан торговців і ремісників Московської держави.

Чорний кодекс, законодавчі акти, які закріплювали інститут рабства і расової дискримінації в колоніях Франції.

Чорні пантери, афроамериканська націоналістична революційна організація, що існувала у США з 1966 – до початку 1970-х.

Чорнобильська ядерна катастрофа 1986, вибух 4 блоку на Чорнобильській атомній електростанції.

Чорносотенці, див. *Чорна сотня*.

Чубар, Влас (1891–1939), політичний діяч, голова РНК УСРР (липень 1923–1932).

Чхенкелі, Акакій (1874–1959), державний діяч і дипломат.

Шагін-Герай, кримський хан.

Шаміль (1797–1871), військовий діяч, релігійний діяч, лідер спротиву мусульманського населення Північного Кавказу експансії Російської імперії в регіоні.

Шан Ян (390–338 до н. е.), державний діяч.

Шаповал (Сріблянський), Микита (1882–1932), політичний діяч, науковець, поет, соціолог.

Шаповал, Микола Юхимович (1886–1948), військовий діяч.

Шаповал, Юрій Іванович (1953), історик.

Шарон, Аріель (1928–2014), державний діяч, прем'єр-міністр Ізраїлю (2001–2006).

Шахрай, Василь Матвійович (1888–1919), політичний діяч.

Шахт, Ялмар (1877–1970), державний діяч.

Шахтинська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1924 передано до РСФРР.

«**Шахтинська справа**», фальсифікована кримінальна справа про шкідництво.

Шварно (Сварно) Данилович (бл. 1230–1269), князь галицький, співправитель Лева Даниловича.

Шведський потоп, вторгнення Швеції і її союзників до Речі Посполитої 1655–1660.

Шевальє, дворянський титул у феодальній Франції.

Шеварнадзе, Едуард Амбросійович (1928–2014), радянський і грузинський державний і політичний діяч, президент Грузії.

Шевель, Георгій Георгійович (1919–1988) державний і партій діяч, міністр закордонних справ УРСР.

Шевченко, Ігор Іванович (1922–2009), історик-візантиніст.

Шейдеман, Філіпп (1865–1939), політичний діяч.

Шелест, Петро Юхимович (1908–1996), партійний і державний діяч.

Шелехест, Ілля Савелійович (1891–1937), державний діяч.

Шелухин, Сергій Павлович (1864–1938), державний і громадський діяч.

Шенбрунський / Віденський мирний договір 1809, мирний договір між Францією і Австрією.

Шепетівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Шептицький, Андрей (світське ім'я – Роман) (1865–1944), релігійний і громадський діяч, митрополит галицький, предстоятель УГКЦ.

Шереметєв, Василь Борисович (1622–1682), державний діяч.

Шестиденна війна, вторгнення коаліції арабських держав до Ізраїлю 1967 року, що закінчилося їхньою поразкою.

«Ши цзи» – «Історичні записки», твір історіографа Сима Цяня, перший в Китаї енциклопедичний твір, побудований за історико-біографічним принципом.

Шидло, Беата (1963), польський політик і державний діяч.

Ширинський-Шихматов, Платон Олександрович (1790–1853), державний діяч, вчений.

Шістдесятництво, суспільно-політична і літературно-мистецька течія 1950–1960-х.

Шлепаков, Арнольд Миколайович (1930–1996), історик, академік АН УРСР.

Шляхта, соціальна група, привілейований соціальний стан, форма аристократії у Польщі, Литві та Україні.

Шмідт, Гельмут (1918–2015), державний і політичний діяч, канцлер ФРН.

Шміт, Федір Іванович (1877–1937), археолог, історик, мистецтвознавець-візантолог.

Шометт, П'єр Гаспар (1763–1794), політичний діяч.

Шотан, Каміль (1885–1963), політичний діяч.

Шпорлюк, Роман (1933), історик, політолог.

Шраг, Микола Ілліч (1894–1970), політичний діяч

Штазі, таємна поліція в НДР.

Штеппа Кость Феодорович (1896–1958), історик, етнограф.

Шульгін, Василь Віталійович (1878–1976), політичний діяч, публіцист.

Шульгин, Олександр Якович (1889–1960), політичний діяч.

Шумер, одна з найдавніших держав в Месопотамії.

Шумський, Олександр Якович (1890–1946), політичний діяч, нарком освіти України (1924–1927).

Шумук, Данило Лаврентійович (1914–2004), громадський діяч, політв'язень.

Шуст, Роман Мар'янович (1959), історик, нумізмат.

Шухевич, Володимир Осипович (1849–1915), етнограф.

Шухевич, Роман Осипович (Тарас Чупринка) (1907–1950), військовий діяч, командувач УПА.

Шушкевич, Станіслав Станіславович (1934), державний діяч і учений, Голова Верховної Ради Білорусі.

Шушніг, Курт Едлер (1897–1977), державний діяч, канцлер Австрії (1934–1938).

Щербицький, Володимир Васильович (1918–1990), політичний діяч, голова Ради Міністрів УРСР (1961–1963, 1965–1972), перший секретар ЦК КПУ (19.05.1972 – 28.09.1989).

Щорс, Микола Олександрович (1895–1919), військовий діяч, командувач 1-ї дивізії Червоної армії у 1919.

Щурат, Василь Григорович (1871–1948), літературознавець, поет, перекладач, громадський діяч, президент НТШ.

Юань Шикай (1859–1916), державний діяч, військовий діяч, під час короткотермінового відновлення монархії в Китаї проголосив себе імператором (1916).

Югославія, федеративна держава, яка існувала у 20 ст. у Південній Європі.

Юз (Г'юз), Джон (1814–1889), британський підприємець, власник низки підприємств на Донбасі, засновник міста Донецьк.

Юзевський, Ян Генрик (1892–1981), польський політичний і державний діяч.

Юзівська округа, адміністративно-територіальна одиниця в УСРР/УРСР, 1920–1930-ті.

Юліан II Відступник (331/332 – 363), державний діяч, імператор Римської імперії.

Юліана (1909-2004), королева Нідерландів.

Юлій Цезар Гай (102 або 100 до н. е. – 44 до н. е.), див. *Цезар, Юлій Гай*.

Юрій Болеслав (1310-1340), князь галицько-волинський.

Юрій Долгорукий (1096/1100 – 1157), князь суздальський, переяславський і київський, засновник міста Москви.

Юрій Львович, князь галицький і волинський, син Льва Даниловича.

Юркевич, Лев Йосипович (1883–1919), політичний діяч, публіцист.

Юстиніан I, візантійський імператор.

Юстиніан II, візантійський імператор.

Юхан I Сверкерсон (1201–1222), державний діяч, король Швеції (1216–1222).

Юхан II Ольденбурзький (1455–1513), державний діяч, король Данії (1481–1513), король Норвегії (як Ганс) (1483–1513), король Швеції (як Юхан) (1497–1501), герцог Шлезвігу та Гольштейна (як Юган) (1481–1513).

Юхан III (1537–1592), державний діяч, герцог Фінляндський (1560–1592), король Швеції (1568–1592).

Яворницький, Дмитро Іванович (1855–1940), історик, етнограф, академік ВУАН.

Яворський, Матвій Іванович (1884/1885–1937), історик, академік ВУАН.

Ягайло (бл. 1362–1434), великий князь литовський, засновник династії Ягеллонів.

Ягеллони, династія.

Якір, Йона Еммануїлович (1896–1937), радянський військовий діяч.

Якобинці, учасники політичного клубу епохи Великої французької революції, які встановили свою диктатуру в 1793–1794.

Якобинський клуб, дискусійний клуб часів Французької революції кінця 18 ст., який одержав назву від монастиря святого Якова, в якому збиралися його члени (якобинці).

Яковенко, Наталя Миколаївна (1942), історик.

Ялтинська конференція 1945, міжнародна дипломатична зустріч лідерів США, Великобританії й СРСР 4–11 лютого 1945 з метою вирішення питань закінчення Другої світової війни та повоєнного ладу.

Ян I Ольбрахт, король Польщі.

Ян II Казимир Ваза, король Польщі.

Ян III Собеський, король Польщі.

Яничари, професійний військовий корпус у Османській імперії, піхота, набрана з невільників.

Янів, Володимир-Михайло Осипович (1908–1991), історик, культуролог, психолог, член НТШ, академік УВАН.

Янівський концентраційний табір, німецький концтабір у Львові.

Янош Гуняді (1387–?), державний діяч, князь Трансільванії, регент Угорщини (1446–1458).

Японо-китайська війна 1894–1895, війна Японії проти маньчжурської імперії Цин з метою встановлення контролю над Кореєю і проникнення в Маньчжурію і Китай.

Японо-китайська війна 1937–1945, повномасштабна війна між Китаєм та Японською Імперією, яка розгорнулася в 1937 та закінчилася капітуляцією Японії в 1945.

Ярий (Яри, Ярі, Ярри), Ріхард (1888/1898–1969), політичний діяч.

Ярополк Володимирович (1082–1139), князь київський.

Ярополк Святославич (955–978), князь київський.

Ярослав Всеволодович (1191–1246), князь київський.

Ярослав Ізяславич (1132–1180), князь київський.

Ярослав Мудрий (бл. 980–1054), великий князь київський.

Ярослав Осмомисл (1130–1187), князь галицький.

Ясеновац, система концентраційних таборів у Хорватії, створених колабораціоністським урядом Хорватії під час Другої світової війни. Іноді розцінюється як комплекс таборів смерті.

Яси (Язиги), група кочових племен, імовірно іраномовних.

Ярлики ханські, документи на право княжіння, що видавалися князям ханами Золотої орди.

Ярузельський, Войцех (1923–2014), польський політик, військовий і державний діяч, президент ПНР.

Наукове видання

**ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
З НАПРЯМУ
«ІСТОРИЧНІ НАУКИ»
(ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ)**

За ред. д. і. н., проф. *Киридон А. М.*

Укладачі:

*Гірік Сергій Іванович,
Киридон Алла Миколаївна,
Троян Сергій Станіславович*

Комп'ютерне верстання

Савченко Н. С.

Підписано до друку 14.12.2017 р. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 13.95. Наклад 100 прим.

ТОВ “ДІА”
вул. Васильківська, 45, м. Київ, 03022, Україна
тел./факс 455-91-52

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1149 від 12.12.2002 р.